

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Young Quercus

Receptus — Utopia

891.99

9-81

-6 NOV 2011

391.99
9-81

Համարացու Ե. Մ. Մ. Մ. Մ.

ԳԵՈՐԳ ՉՈՒԲԱՐ

ՄԱՅՏԵՍԻ-ՍԱՐԳԻՍ

(ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԿԵՆՆՔԻՑ)

ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵԻԱՆ
Տպարան Սերովբէ Աւագիանցի
1905

17.07.2013

49378

Ի Ի Ր Յ Օ Ր

անմոռաց յիշատակին նուիրում է

ՀԵՂԻՆԸԿ—ՈՐԳԻՆ

Дозволено Цензурою Тифлисъ, 22 Апрѣля 1905 г.

969273

ՄԱՀՏԵՍԻ-ՍԱՐԳԻՍ

(Գիւղական կեանքից)

Ը.

Ամառնային գեղեցիկ օրերն էին:

Մեծ-Ղարա...սա գիւղը անկանոն ձգուել էր կանաչազարդ գառիվայրում, որ տարածուելով 2-3 վերաս հեռաւորութեան վերայ, ոլոր պտոյտներով իջնում էր ցած և կազմում էր Արբ... գետակի բարձրաւանդ եղերքը:

Գիշեր էր:

Նորածնունդ լուսնեակը լողանալով իւր անհամար պսպղուն ճառագայթներով անվրդով, կարծես անշարժ գետակում, մեղմ արտափայլում էր գիւղական փայտաշէն եկեղեցու սպիտակ գմբէթի ու ոսկեզօծ խաչի վերայ և ընկնելով գիւղից դուրս, դաշտային անհուն տարածութեան մէջ, ներկում էր վերջինը կախարդիչ, դիւթիչ գոյնով:

Մեծ-Ղարա...սան վաղուց արգէն քնած էր, նրա տեղ գառիվայր փողոցներում տիրում էր մեռելային, խորհրդաւոր լուսթիւն, մի լուսթիւն որ և այնպէս լի

էր ճիշտ երաժշտական, հազիւ հազ ըմբռնելէ մեղեդի-
ներով: Յաճում գետակի ափերի մօտից լսւում էր
Չրային գորտերի անընդհատ միակերպ կշկշոցը. ամա-
րային պարզ զով գեփիւռը տատանում էր աւրդէն չո-
րացած եղէգնի սրածայր թերթիկները, որ շոնց մեզմ
սօսափիւնը խառնուելով ճմուռկի անվերջ ճոճուցի հետ
լցնում էր օդը անորոշ հնչիւններով. երբեմն երբեմն
միայն բնութեան այդ խորհրդաւոր նուազւած հանդէսը
շփոթւում էր բոլորովին անսպասելի աններգաշնակ
ընդհատումներով. գիւղի յետ ընկած բակերից լսւում
էր յանկարծ շան խռպոտ քնաթաթախ հաշոցը. նրան
իբրև արձագանք պատասխանում էր զարթնացած կովը
իւր երկարասե բառանչումով: Բայց անցնում էր մի
քանի վայրկեան և ահա անգոր լուծ էր շուրջը, ախո-
ռում հանգստանում էր վերջապէս կովը և կռիւին լըց-
վում էր պարզ ամառնային օդը հազիւ ըմբռնելի մե-
ղեգու անվերջ անդադրում հնչիւններով...

Գիւղի ընդարձակ հրապարակում լսուեցաւ բակի
զրան ճոճուցը և երկու ստուեր զգուշութեամբ նայե-
լով դէս ու դէն դուրս եկան փողոց: Պարզ լուսնեակի
ճառագայթները իսկոյն լուսաւորեցին այդ ստուեր-
ները, — զրանցից մէկը մի կարճահասակ, գէշ ու կտր
մարդ էր մօտ 38 կամ 40 տարեկան. նրա մի կտր
դուրս ցցուած փորը ամրացած էր երկու մի քիչ
ծուռ ոտերի վերայ, որոնք երևի միակ և կարճ ու
ւանական պատճառն էին իրենց տիրոջ մի կտր
լով, ձգձգուելով մանգալուն: Լայն, անտառ ուսերի

վերայ ամրապէս սնդացրած էր նրա մեծ, համարեա
քառանկիւնի, նեղ և փոքրիկ ճակատով գլուխը, որ
վզի հաստութեան պատճառով կորցրել էր արձակ և
ազատ շարժողութեան յատկութիւնը. նրա սափրած,
մութ կարմրագոյն թշերով երեսը ցոլում էր լուսնեակի
ճառագայթների տակ իւր իւրալի ցոլքի ամեն գոյնե-
րով: Բնութիւնը մի շատ վատ խաղ էր խաղացել այդ
մարդու ստեղծագործութեան ժամանակ. նա ամենայն
առատաձեռնութեամբ ընտրել էր մսի, իւղի և ոսկոր-
ների ամենամեծ կտորները և կարծես շտապելով, ամե-
նաանխոյթ կերպով ի մի կուտակելով այդ ամենը,
պատրաստել էր մի սնձոռնի, կոպիտ գանգուած, որին
լոյս աշխարհ էր հանել Մահաեսի-Սարգսի փառաւոր
անուան տակ և իրեն միայն յայտնի պատճառներից
զրգուած, կարգել էր Մեծ-Ղարա... սա գիւղի տանու-
տէր:

Սարգսի ընկերակիցը ներկայացնում էր նրա ճիշտ
հակապատկերը. դա մի երկարահասակ, չոր, ներս ըն-
կած կրծքով, վատառողջ արարած էր. նրա բարակ,
կարծես փայտաշէն ոտները ծալվում էին նրա ծնկնե-
րի մօտ, չ'կարողանալով դիմանալ նրա երկար, մի քիչ
կուացած կազմուածքի ծանրութեանը. նրա նիհար, դեղ-
նագոյն երեսը ծածկուած էր փոքրիկ, միմեանց հետ
փաթաթուող, խրճրճուած կնճիռներով, որոնք հաւա-
քուելով նրա շրթուների անկիւններում տալիս էին այդ
վատոյժ, սրուած երեսին մի վերին աստիճանի խորա-
մանկ արտայայտութիւն, որի գօրութիւնը ամբողջա-
պէս լրացնում էր նրա սև միշտ վազվզող աչքերի ներ-
քին հազիւ նկատելի կրակը:

Դա քաղաքի-Ղուկասն էր. Մեծ-Ղարա... սա գիւղի օղատան միակ տէրը և կառավարիչը: Ղուկասը բնիկ Ղարա... սեցի չէր. նա տեղափոխուել էր այստեղ չորս տարի առաջ մերձակայ Նա... քաղաքից, ուր ժամանակով պարսպած էր մանրավաճառութեամբ և ուր առևտուրի քեսատութիւնը անողորմ փշրելով նրա վաճառականական հաշիւները և յոյսերը հարկադրել էր վերջապէս թողնել քաղաքը և մանրավաճառից դառնալ — դաբաղջի¹⁾:

Դուրս գալով բակից Մահտեսի-Սարգիսը հանեց իւր եւրոպական, իւրոտած «կարտուզը», տարաւ ձեռը իւր կոշտ անհնազանդ—ցից մագերիին և աղահոսութեամբ ծրծելով ամառնային թարմ կանաչեղէնի բուրումներով լի օդը՝ դարձաւ Ղուկասին:

— Օխայ... հողուդ մեռնիմ... օխայ... ինչ գիշեր է... ինչ գիշեր... ծօ, ձեր քաղաքիք իրենց կեանքի մէջ տեսած չեն...

— Հը՛րմ... հա պատասխանեց Ղուկասը և նրա երեսը ստացաւ մի լուրջ մտածող արտայայտութիւն:

— Ուֆ... սա... ժօֆֆ... խորը շնչում էր Սարգիսը և անդադար դարձնում իւր հայեացքը Ղուկասի երեսին:

Վերջինը լուռ էր:

— Ի՞նչ էս մտածում, եղբայր բաւական է, որքան խօսեցինք այդ մասին... անելիքդ անա այս է. վաղը երբ վերջանայ ժամասացութիւնը կը հաւաքես մեր գիւղացիներին, բերել կ'տաս որքան կարելի է շատ օղի ու կ'սկսես քո երգը... անա տեսէք, եղբայրներ, մարդը

¹⁾ Օղատան տէր, — Նոր-Նախիջևանի բարբառ:

երեք տարի աշխատած է, քրտինք թափած... քեզ ինչ սովորեցնեմ, ինքդ էլ լաւ գիտես, աւելացրեց ժպտալով Մահտեսի-Սարգիսը և կրկին յառեց իւր աչքերը Ղուկասի երեսին:

— Այդ այդպէս է բայց...

— Ի՞նչ բայց-մայց, ծօօ...

— Ախր Գողթենց Գրիգորը այն ժամանակ էլ ոտքի էր կանգնեցրել ամբողջ գիւղը. ասում էր, թէ հասարակութեան փողը չէ կարելի դէս ու դէն մսխել, որ տանտիրոջ ոտճիկը բաւական է և այլն... մերոնք էլ, խօ գիտես, սկսեցին նրա բերանիցը խօսել, հարա-հուրա բարձրացնել, բանն էլ վերջացաւ, նկատեց մի տեսակ անբաւական ձայնով Ղուկասը:

— Ա՛խ, այդ Գրիգորը, էս նրա գլուխը հողեմ. չէ, ախր ուզեցածը ի՞նչ է... գիւղացիներին լաւութիւն է անում... հա... հա... հա... տեսնում էք նոր բարեգործ է դուրս աշխարհ ընկել... և Մահտեսի-Սարգիսը ծածկեց իւր գլուխը և բարկացած սկսեց շրջել:

Ղուկասը շարունակում էր մտածել:

— Ոչինչ... մի վախենալ... էս յոյս ունիմ այդ բանը գլուխ հանելու... միայն մի քիչ փող է հարկաւոր... մի քսանհինգ բուրլի և բանը պրծաւ, պատասխանեց նա վերջապէս և սկսեց քննել Սարգսի երեսը:

— Ոչինչ... փող կարելի է ձարել... միայն թէ գործը գլուխ հանելիք:

— Ասացի որ կըհանեմ, և կըհանեմ էլ... էս անպէտք տեղը խօսք չեմ տալիս... խօ գիտես ինձ:

— Լաւ... լաւ... ուրեմն տուր ձեռդ:

— Նու, բարի գիշեր:

— Բարի գիշեր:

Եւ մեր ծանօթները կամենում էին բաժանուել միմեանցից, երբ հրապարակից, եկեղեցու մօտից, նրանց ականջին հասաւ մի գեղեցիկ, մեղմ մեղեդի:

— «Ազատութիւն», ինձ կրկնեց
Ճակատագիրն վերեւից,
Ազատութեան դու զինուոր
Կամիս գրուել այս օրից.
Ո՛հ, փշոտ է ճանապարհդ,
Քեզ շատ փորձանք կըսպասէ,
Ազատութիւն սիրողին
Այս աշխարհը խիստ նեղ է...

... է... է

Երգում էր մի ազատ և պարզ տեսօր:

— Լսում ես... վոնցա տալի... դարձաւ Սարգիսը
ընկերակցին.

— Լաւ է, լաւ է... Դրանց Մօսկվայում լաւ են
սովորեցնում:

Երգողը ծխական ուսումնարանի նորեկ ուսուցիչն էր:

«Ազատութիւն» սիրողին

Այս աշխարհը խիստ նե... է... ղէ... է...

Կրկնեց երգողը և նրա ձայնը, բարձրանալով ղէպի վեր, կորաւ գիշերային մթնոլորտի մէջ:

Բ.

Մահտեսի-Սարգիսը բաժանուեցաւ Ղուկասից և վերադառնալով տուն՝ զգոյշ փակեց բակի դուռը, մտաւ

սրահը, հանուեց, և իւր ամբողջ յաղթանդամ կազմուածքով տարածուեցաւ «մինտարներով»¹⁾ ծածկած գիւղական «սեքի»-ի²⁾ վերայ:

Քունը փախչում էր նրա աչքերից:

Սարգիսը ընկաւ մի անվերջ մաշող մտատանջութեան մէջ: Նա իւր սեփական լօգիկայի շնորհիւ հիւսում էր ամբողջ եզրակացութիւնների, գանազան դրութիւնների մի շարք և երբ արդէն նա կարծում էր, որ անա հասել է իւր վերջնական, հաստատ եզրակացութեան, այդ իսկ բողբոջին անգուլթ իրողութիւնը դնում էր նրա առաջ մի խոչնդոտ, մի անել դրութիւն և պատկերացնում էր այդ խոչնդոտը գիւղացի ծերունի Գրիգորի մէջ: Սարգիսը մինչև անգամ մի զարմանալի, մանրակրկիտ ճշտութեամբ տեսնում էր Գրիգորի դէմքը, նրա մի քիչ արհամարհական, մի քիչ հեզնական ժպիտը, նրա երկար սպիտակ մօրուքը, կիսաբաց բերանը, որի միջից երևան էին զալիս սուր, սպիտակ ատամներ, որոնք կարծես անա միանգամից կըխրւին նրա մսի մէջ և կ'սկսեն պատառ-պատառ քաշքշել նրան:

Սառը քրախնքը ծածկեց Մահտեսի-Սարգսի խորշումը երեսը և ձակատը:

— Ո՛ւֆֆ... այս ինչ է, Տէր Աստուած... անիծուած Գրիգոր... ինչ ես կամենում ինձանից... ինչ...

Եւ Մահտեսի-Սարգիսը շտապով վեր էր կենում «սեքի»-ից և նստում:

— Տէր-Աստուած, այս քանի՞երրորդ անգամն է,

¹⁾ Խալիչայի մի տեսակ:

²⁾ Նստարաններ պատի շուրջը:

որ այս անաստուածը խանգարում է հանգստութիւնս. գիշերները քուն չունիմ... թէ ճար է արել ինձ... շատ կարող է լինել. հարկաւոր է Ջալալենց Ծուպուկին կանչել, մի «թեթև»¹⁾ թող թափէ ու սուրբ Կարապետի «փրկիչ»-ը թող բանայ... էլ ոչ ոյժ ունիմ տանելու, ոչ համբերութիւն... էհ... ինչ երանի կըլինէր, երբ կինս ողջ լինէր... իսկոյն ճարս կ'զբտնէր...

Եւ մահտեսին կրկին պառկեց ու գլխովը արեց իւր «կապան»²⁾, որ ամառը կատարում էր «եօռզան»-ի³⁾ դերը: Մի բոլակից Սարգիսը փոխեց իւր դրութիւնը, կողքի եկաւ, շտապով խաչակնքեց երեսը և մտաւ մի անհանգիստ քուն:

Բազում խօսեց աքաղաղը: Երկինքը սկսել էր տեղ տեղ կապտել. սակաւաթիւ, դեռ չ'մարած աստղերի անզօր փայլը տեղի էր տալիս նորածնունդ արեգակի աւետիչ արշալոյսին և մի քանի բոլակից պիտի սկսուէր գիւղական ժիր, աշխատանքով լի ցերեկը:

Ք.

Այդ իսկ գիշեր բոլորովին ուրիշ մտքեր, ուրիշ հաշիւներ զբաղեցնում էին «զաբաղջի» Ղուկասին: Նա վերագարձաւ տուն, մտաւ իւր սենեակը, վառեց մոմը և առնելով թուղթ, տետր և զրիչը՝ սկսեց գրել: Ղուկասի սենեակը և առհասարակ ամբողջ տունը ներկայացնում էր քաղաքային և գիւղական կեանքի մի խառնուրդ. հողէ յատակը ծածկած էր եւրոպական խալի-

¹⁾ Հարած մոմ ջրի մէջ. կարծում են, որ բժշկում է ամեն տեսակ կախարչութիւններից և հիւանդութիւններից, օր. վախից և այլն:

²⁾ Շոր:

³⁾ Վերմակ:

չայով. գիւղական «սեքի»-ին կից դրած էին Վիէննայի մի քիչ հնացած աթոռներ և մինտարով ծածկած «քուրսի»-ի¹⁾ մօտ գտնվում էր մի լայն, չիթով ծածկած բազմոց, որի վերևը, պատի վերայ, կարելի էր նշմարել մի ճանճերով ապականուած պատկեր, որ ներկայացնում էր մի՛ ինչ որ է պատերազմ, ուր անկարելի էր զանազանել շարզած թուրքին յաղթող ռուս-ղազախից, այնքան նման էին նրանք նկարած:

Ղուկասը վերջացրեց իւր գրութիւնը, մի կողմ ձգեց գրիչը և մօտեցնելով թուղթը ճրագին՝ սկսեց կարդալ. ուրախութեան, մի ներքին բաւականութեան ժպիտը խաղում էր նրա շրթունքների ծայքերի մէջ:

է՛յ... բանս լաւ է գնում... Սարգիսը խոստացաւ կրկին 75 բուբլի, իսկ եթէ նշանակուի կրկին տանուտէր—150 բ., այդ կանէ 225 բ. այդ փողով կարելի է գործս մեծացնել, իսկ յետոյ... յետոյ վերադառնալ քաղաք. այս անտանելի գիւղը մեռցնում է ինձ. ոչ հասարակութիւն, ոչ առևտուր, ոչ գործ... կատարեալ անապատ... տէր Աստուած... դու կատարես խնդիրքս քո սուրբ անուանդ մատաղ...

Եւ Ղուկասի աչքերը ջերմեռանդութեամբ բարձրացան դէպի առաստաղ:

— Ուրեմն այսպէս... վաղը կ'հաւաքեմ մերոնց կ'պատմեմ գործի էութիւնը, կ'աղաչեմ, չորս-հինգ շիշ օղին կ'շինեն բանս... միայն թէ անիծեալ Գրիգորը չ'խառնուէր ու չ'քանդէր տունս... Ճշմարիտն ասած, ես զարմանում եմ նրա արարմունքին. ինքը խելօք, զիր-կարդալ գիտէ, կամենար՝ կարող էր հարուստնե-

¹⁾ Մի ցածր քառանկիւնի նստարան:

ըից մէկը լինել մեր գիւղում... եթէ միայն մի քիչ առևտուր անէր իւր խղճմտանքով... մի քիչ միայն... բայց չէ, արի տես որ իբրև թէ արդարութիւնը աւելի բարձր է դասում և միշտ խղճմտանքի ձայնին լսում... ճշմարիտ զարմանում եմ...

Եւ Ղուկասը վեր քաշեց իւր ուսերով 'ի նշան երկբայութեան, վերկացաւ տեղից և մօտենալով «տօլապի»-ին¹⁾ հանեց օղիի շիշը, մօտեցրեց ճրագին և ածելով բաժակի մէջ՝ միանգամից պարպեց նրան:

— Հնա... օխնայ... բայց չէ... չեմ կարծում, որ այս անգամ Գրիգորը խառնուի մեր գործին... ախր... Ն... քաղաքից նամակ է եկել տանտիրոջը, ուր ասուած է, թէ այս 1872-ից սկսած մեզանից էլ թագաւորը զինուոր պիտի առնէ, իսկ Գրիգորի ամենասիրելի որդեգիրը — փեսացուն, Կարօն, իսկ և իսկ 21 տարեկան է, ուրեմն...

Եւ Ղուկասը չվերջացնելով իւր խօսքը, կրկին պարպեց երկրորդ բաժակը և սրբելով շրթունքները՝ շարունակեց:

— Ուրեմն... ուրեմն նրան անպատճառ հարկաւոր կ'լինի մետրիկական թղթերում մեր Տէր-Նսայու օգնութիւնը, իսկ քահանան ամենամտերիմ բարեկամն է մեր Մահտեսի-Սարգսին և 'ի հարկ է կ'լինի նրա կողմը, և ուրեմն... ուրեմն կեցցէ Ղուկասը:

Այս խօսքերի միջոցին երրորդ բաժակն էլ անհետացաւ Ղուկասի փորում:

Օղին սկսել էր իւր ազդեցութիւնը. նախկին «դաբաղջիի» աչքերը ստացան մի անսովոր փայլ, երեսը

¹⁾ Պահարան:

և քիթը տեղ տեղ կարմրեցան, իսկ շնչառութիւնը աւելի ծանր ու անկանոն դարձաւ:

— Ուրեմն... եթէ Գրիգորի գլխում խելք կայ, նա երբէք չի ուզենալ թշնամանալ Սարգսի հետ և երկուսի ցանկութիւններն էլ կրկատարուի և Ղուկասը երկուսից էլ կ'օգտուի... հա... հա... հա... անփերիմ Ղուկաս... անփերիմ... իհարկէ, միթէ դու այնպէս մարդ ես, որ գիւղերի անկիւններում անյայտ մնաս... չէ... չէ... քո տեղը քաղաքն է... քաղաքը...

Այդ միտքը Ղուկասի «idée fixe»-ն էր. այն բոլոր պէսերին մանաւանդ, երբ ղինին կամ օղին սկսում էին թմրեցնել նրա ուղեղը և բորբոքել շղերը, նա միշտ հրապարակաւ յայտնում էր, որ իրեն չեն հասկանում գիւղում և անկարող են մինչև անգամ հասկանալ, որ իւր տեղը քաղաքն է, որ ինքը՝ իբրև զարգացած, լոյս աշխարհ տեսած մարդ — անկարող է ապրել կոշտ կուպիտ գիւղացիների հետ և որ ինքը երբ և իցէ վերադառնալու է քաղաք:

Իսկ օղիի շիշը հետզհետէ դառարկվում էր: Idee fixe-ը պաշարել էր Ղուկասին:

Նա մոռացաւ Գրիգորին, Սարգսին, զինուորագրութիւնը, մինչև անգամ իւր անձնական հաշիւները և բոլորովին անձնատուր լինելով իւր սիրուն, խաբուսիկ ցնորքներին, ընկաւ երեսկայութեան անհուն, լայնածաւալ աշխարհը:

Պ.

Վաղ առաւօտ էր:
Մեծ Ղարա... սան վաղուց արդէն գարթել էր իւր

գիշերային քնից և այս անգամ սովորականից աւելի վաղ, որովհետև օրը կիւրակի էր:

Փոքրիկ, մաքրած տները և բակերը նայում էին անցորդի վերայ բոլորովին ուրիշ կերպով. կարծես անդադար կրկնում լինէին. «տեսէք, տեսէք, մենք այսօր մաքրած ենք, մենք զարդարած ենք»:

Առհասարակ գիւղը ընդունել էր մի անսովոր, տօնային կերպարանք:

Եկեղեցու զանգակները հնչեցնում էին «առէք, կերէք»-ի միակերպ մեղեդին. եկեղեցու շուրջը հաւաքուած էր ջերմեռանդ գիւղական ամբոխը և տեղի պակասութեան պատճառով, գլխաբաց, ստէպ ստէպ խաչակնքելով իւր երեսը, կանգնած էր բակում: Արևի փայլող ճառագայթները անթիւ պլպլոցներով խաղում էին եկեղեցու ոսկեզօծ խաչի վերայ: Պարզ, դով գեփիւռի ալիքները, երբեմն երբեմն միայն հասնելով մինչև անշարժ տերևների ծայրերին՝ սկսում էին մեղմ տատանել թերթիկները և նրանց սոսափիւնը, խառնուելով եկեղեցուց հասնող սաղմոսների մեղեդու հետ՝ լցնում էր օդը մի անսովոր, գեղեցիկ, հրապուրիչ հնչիւններով: Գիւղական խրճիթների երգիկներից բարձրացող ծուխը օդակաձև գուլաներով անհետանում էր պարզ, կապուտակ երկնակամարի տակ:

Եկեղեցու արևմտեան կողմը մի մեծ, արդէն ժամանակից հնացած, կանաչած տապանաքարի վերայ նստած էին երկու մարդ. դրանցից մէկը կ'իլնէր այսպէս մօտ 55 կամ 60 տարեկան ալէզարդ ծերունի, որի մեծ, յաղթանդամ կազմուածքը, ջղոտ ձեւները և զարգացած մկանուկները ակներև ցոյց էին տալիս, որ

հիւանդութիւնը և տկարութիւնը դեռ ծանօթ չէին նրան:

Նրա արևառ, խորշոմած երեսը արտայայտում էր մի ներքին, ամեն ինչ ներող բարութիւն. նրա երկար, ցած ընկած յօնքերի տակից նայում էին երկու, երբեմնապէս ըոպէական ցոլքով փայլող աչքեր, և այդ աչքերի հայեացքը կազմում էր մի սակաւաթիւ ստանող աններդաշնակութիւն նրա հեղ և բարի կերպարանքի հետ — այդ հայեացքը և՛ դուռոց էր, և՛ խիստ:

Ծերունին — գիւղացի Գրիգորն էր:

Նա ներկայացնում էր մեր ժամանակներում օրէ օր պակասող ճիշտ նահապետական մի տիպար:

Ծնուելով, մեծանալով և ծերանալով գիւղում, նա պիտի մեռնէր ևս գիւղում. սուտ, արտաքուստ փայլող քաղաքակրթութիւնը չէր կարողացել, բարեբաղդաբար, ձգել գիւղացի Գրիգորին իւր ապականող ճանկերը. քաղաքի փշաջնոց, անբարոյականացնող կեանքը անծանօթ էր նրան և եթէ պատահում էր Գրիգորին գործերի պատճառով լինել մօտակայ Ն... քաղաքում, նա աշխատում էր որքան կարելի է շուտ հեռանալ այնտեղից, նա չէր կարող ընտելանալ այդ միշտ շլացնող, միշտ փոփոխուող երևոյթներին, անկապ գզացումներին, չմարսած մտքերին և տեսարաններին, որոնց շիտթ խառն ի խուռն գումարումն յայանի է կեանքի հաւաքական անուան տակ:

Գրիգորը անխղիչ կապերով կապուած էր պարզ գիւղական երկրագործական կեանքի և նրա արտայայտութիւնների հետ. հողը, վարուցանքը և դաշտային աշխատանքը դարձած էին նրա կենսական ամենասահրաժեշտ պահանջը. եթէ դուք խլէիք նրանից հողը,

9692-73

եթէ դուք հեռացնէիք նրան գիւղից, Գրիգորը անկարող կ'լինէր տանել այդ անշատուժը. նա կ'սկսէր տանջուել: Նա այնպիսի մի բոյս էր, որ կարող էր աճել և զարգանալ միայն իւր մայրենի գիւղական հողի վերայ:

Նրա ընկերակիցը մի նիհար, չորացած, մօտ 25 կամ 28 տարեկան երիտասարդ էր. դա ծխական ուսումնարանի ուսուցիչ Գէորգ Սանբէգեանցն էր: Նա 9 տարեկան տրուած էր սուրբ Թաշ վանքի ուսումնարանը և, աւարտելով այնտեղ՝ ուղարկուած էր Ն... քաղաքի Մարդասիրական Ընկերութեան հաշուով Մուկուա, ուր մնալով 6 տարի շարունակ, եկել էր հայրենիք զարգացած, կերպաքանափոխուած մտաւոր պաշարով և վատնած, խանգարուած առողջութիւնով: Այժմ նա պիտի տարածէր լուսաւորութեան միշտ վառ կայծը գիւղի երիտասարդ և մանուկ սերնդի մէջ. նա հասկանում էր իւր գործի, իւր պարտաւորութեան սրբութիւնը և ծանրակշռութիւնը և պատրաստվում էր որքան կարելի է լաւ և աջողութեամբ ի կատար հանել իւր անկեղծ ցանկութիւնները և բաղձանքները:

Սանբէգեանցը ծանօթ էր ծերունի Գրիգորի հետ դեռ իւր աշակերտութեան միջոցին և այդ բարեկամութեան կապերը կրկին նորոգուեցան, աւելի ևս ամրացան նրա երկրորդ վերադարձից յետոյ. երիտասարդ ուսուցիչը պատվում էր ծերունի Գրիգորին նրա բնական խելքի, նրա ազնւութեան և բարութեան համար, իսկ ծերունին տեսնում էր նրա մէջ մի ոյժ, մի շինող ոյժ, որ պակասում էր իրեն ծերունուն, դա—լուսաւորութիւնը, ուսումն էր:

Գրիգորը տեսնում էր, որ Սանբէգեանցը վառուած է նոյն գաղափարներով, նոյն ցանկութիւններով, ինչ որ ինքը և որ նա, Սանբէգեանցը, կարող է աւելի հեշտ իրագործել իւր գաղափարները, աւելի հեշտ, որովհետև ոյժը և զօրութիւնը նրա կողմն էին և այդ ոյժի վերայ դնելով իւր յոյսերը, Գրիգորը ապագայում, իւր համար անտես ապագայում, տեսնում էր իրենց յաղթութիւնը:

—Է՛հ, որդիս, տեսնենք այսօր ինչպէս կ'վերջանայ մեր գործը. մի՞թէ այսօր էլ այդ աներես, անխիղճ Սարգիսը կ'կարողանայ խաբել հասարակութեանը և կրկին ընտրուել տանուտէր... Տէր Աստուած, դու օգնես մեզ...

Եւ ծերունին յուսահատ դարձրեց իւր ալեգարդ գլուխը Սանբէգեանցի կողմը:

Վերջինը լուռ էր:

Նա իւր ձեռնափայտի ծայրով անկանոն գծեր էր խազում փոշոտած հողի վերայ:

—Ո՛չ... ոչ... այդ անկարելի է, վերջապէս շրջնաջնաց նա ոգևորուած, զգացուած ձայնով, անկարելի է, մի՞թէ խաւարը կարող է բռնել լոյսի տեղը... Երբէք... մի՞թէ գիւղական հասարակութիւնը, համայնքը այնքան կարճամիտ և անհեռատես են, որ անկարող կ'լինեն տեսնել Սարգսի խարդախութիւնները... Ո՛չ... ոչ... ես գոնէ չեմ կարծում:

Եւ նա ցած թողեց իւր գլուխը և տանելով ձեռքը դէպի վեր՝ սկսեց տրորել ճակատը:

Ծերունի Գրիգորը տխուր ժպտաց:

—Չե՛ս կարծում... Է՛հ, որդիս, որդիս... կար ժա-

մանակ ես էլ չէի կարծում, չէի կարող հաւատալ, բայց անցեալի փորձերը ապացուցեցին, որ ես չարաչար սխալվում էի, որ հարկաւոր էր սպասել, որ Սարգսի նման մարդիկ մի օր կ'դառնան մեր միակ տէրը և ապաւենը. այո՛, հարկաւոր է նոյնը սպասել և այժմս:

— Երբէք... երբէք... վերջապէս երբ համայնքը ժողովուրի, ես հրապարակաւ կբացատրեմ գործի էութիւնը, ես կը մերկացնեմ Սարգսի և նրա ընկերակիցների ցածութիւնները, այո՛, ես համոզուած եմ, որ ամբողջ կ'լսէ ինձ և չի հաստատիլ Սարգսին կրկին տանուատէր:

Սանբէգեանցը կարմրեց. նրա սև, կլորակ, խոր ներս ընկած աչերը սկսեցին փայլել մի ներքին, թուօցիկ կրակով:

Նա ծանր շնչում էր:

— Աստուած մի արասցէ, որդիս, որ այնպէս անխելք վարուես, Աստուած մի արասցէ... մտածիր, ինչ վտանգ է սպառնում քեզ... քեզանից կարող են խել պաշտօնդ... ինչ կանես դու այն ժամանակ... չ'մոռանաս, որ պառաւ խեղճ մայրդ, քո քոյրդ, եղբայրներդ զրել են իրենց յոյսերը միայն քո վերայ. դու ես նրանց կերակրողը և պահողը, ուրեմն...

— Ուրեմն կրկին հացի խնդիրը սպանում է ամեն մի լուսաւոր գաղափար, կարծես ինքն իրեն կրկնեց դառնացած ձայնով Սանբէգեանցը և բարձրացաւ տեղից:

Ժամասացութիւնը վերջացել էր:

Խուռն ամբողջ դուրս էր գալիս եկեղեցուց. բակի դրան մօտ կանայք բաժանուելով այր մարդերից, զիմում էին սնները. իսկ աղամարդիկ մտնում էին մա-

սամբ վարժատան այժմ դատարկ սենեակները, մասամբ տեղաւորվում էին բակի աբօտի վերայ:

Այդ օրը գիւղական համայնքի ժողովն էր. սպասում էին քահանային:

Վերջապէս բարձրացաւ իւր տեղից և Գրիգորը, ձգեց մի սուր, դիտողական հայեացք իւր շուրջը և զիմեց զէպի ուսումնարան:

Սանբէգեանցը մնաց մենակ:

Ծերունի Գրիգորի խօսքերը չ'կարողանալով բուրրովին համոզել նրան, այնուամենայնիւ ձգեցին նրան մի խիստ, մաշող մտատանջութեան մէջ: Երկու ոյժ, երկու բոլորովին հակառակ ոյժ պատերազմում էին Սանբէգեանցի մէջ. մէկը ասում էր — «գնա՛, պարզէ հասարակութեան նրա շահերը, նրա վնասը, պատմէ ամբողխին, այդ տգէտ, խաւար ամբողխին, Սարգսի շարագործութիւնները, նրա կաշառակերութիւնը, գնա՛. — իսկ հակառակ ոյժը պատկերացնում էր նրա առաջ նրա ընտանիքի խեղճ, անել դրութիւնը, ապագայի չքաւորութիւնը իւր անվերջ, մաշող տառապանքներով, պատկերացնում էր ամենաճիշտ մանրամասնութեամբ և զարհուրեցնում էր երիտասարդին. նա չ'զիտէր, ինչպէս վարուել, ո՞ր ոյժին հպատակել. գլուխը դեմին խոնարհած՝ նա զիմեց զէպի ուսումնարան, մեքենայաբար մտաւ սենեակը և նրա հայեացքը ընկաւ պատի կրօնական պատկերներից մէկի վերայ. այնտեղ նկարած էր Աբրահամի զոհաբերութիւնը:

— Իւր որդուն, իւր հարազատ որդուն զոհում է նա, շնչաց Սանբէգեանցը... իսկ ես... ես... անիծած հացի խնդիր... և նա շտապով դուրս եկաւ բակը:

Քահանան արդէն եկել էր և ժողովը իսկոյն պիտի սկսուէր:

Ե.

Վարժատան փոքրիկ, քառանկիւնի դահլիճը և նրա կից երկու սենեակները արդէն լցուած էին հանդիսականներով, երբ ներս մտաւ Տէր-Եսային: Հանդիսականները բարձրացան տեղերից և գլուխ տուին տէր հօրը, իսկ նա կարծես քաջ գիտենալով իր արժանաւորութիւնն ու մտաւոր բարձրութիւնը՝ հպարտօրէն, հազիւ նկատելի կերպով խոնարհեցրեց իւր գլուխը և տալով մի ընդհանուր ողջոյն՝ անցաւ իւր տեղը, սեղանի մօտ:

Մահտեսի-Սարգիսը մի անհանգիստ, քննողական հայեացք ձգեց Տէր-Եսայու վերայ: Վերջինը կարծես չ'նկատեց նրան:

Ծերունի Գրիգորը և Սանբէգեանցը կանգնած էին միմեանցից շատ հեռու. ամբօխը բաժանել էր նրանց և ձգել հակառակ անկիւններ: Սանբէգեանցը դիտում էր ծերունու լուրջ, մտածող երեսը, կարծես այնտեղ կամենար կարգալ իրեն տանջող հարցի լուծումը. բայց Գրիգորը լուռ ու մունջ, գլուխը կոր, մտածում էր մի դեռ նոր, վարժատան բակումը լսած լուրի մասին՝ թէ միւս տարուց սկսած տէրութիւնը հայերից էլ զինուոր պիտի առնէ:

Այդ նորութիւնը շացրեց Գրիգորին. նա չէր կարող հաւատալ և չէր էլ հաւատում դրան. նրան շատ տարօրինակ էր թւում այդ փոփոխութիւնը, որ ահա անկող մտնում էր իրենց անվրդով, խաղաղ կեանքի

քի շրջանը և վրդովում էր, պղտորում նրա հանգիստ, անշարժ մակերևոյթը: Այդ միտքն էր որ զբաղեցնում էր ծերունի Գրիգորին:

Դահլիճում տիրեց լուռութիւն:

Քահանան բարձրացաւ տեղից, օրհնեց ժողովը և սկսեց:

— «Սիրելի ժողովուրդ, ձեզ երկի յայտնի է մեր այս օրուայ այստեղ հաւաքուելու պատճառը. ահա լրացաւ նախկին տանտիրոջ ծառայութեան ժամանակամիջոցը. այժմ հարկաւոր է ընտրել ուրիշին. այսօր բայց չ'գիտեմ, կարելի է դուք բաւական էք և կուզէք նորից ընտրել հսին. եթէ ինձ հարցնէք, ես կասեմ, որ փորձուած բանը առհասարակ լաւ է չ'փորձուածից. ո՞վ գիտէ, ինչպէս կ'վարէ մեր գործերը մեր նոր տանուտէրը, իսկ Մահտեսի աղա Սարգիսը արդէն հմուտ է այդ գործերում և նրա բարքն ու վարքը մեզ քաջ յայտնի են: Ահա իմ կարծիքս: Ուրեմն ընտրենք աղա Սարգիսն»:

Քահանան լռեց:

Դահլիճում բարձրացաւ մի խառնաշփոթ շոյանցաւ մի քանի բոպէ և ամբօխի կողմից շատացուեցաւ ոչ մի պատասխան:

Քահանան հարևանցօրէն նայեց Սարգիսի վերայ և կրկնեց իւր հարցը:

— Դէ տղերք, ինչ կ'ասէք... ո՞ւմ ընտրենք...

Մութ կարմիր դոյնը պատել էր Մահտեսի-Սարգիսի երեսը. քրտինքի խոշոր կաթիլները ոլոր-ոլոր ընկնում էին նրա ճակատից. նա սպասում էր իւր ճիշտ Համլետական «լինել», թէ «չլինել»-ին:

— Դէ, ասացէք, կրկնեց երրորդ անգամ Տէր-Նսային:

— Մեզ համար... միևնոյնն է... թող մնայ Սարգիսը:

— Մնայ, թող մնայ:

Գրիգորը բարձրացրեց զլուխը, հանդիմանօրէն նայեց շուրջը և սկսեց:

— Տղէքք, լսեցէք, ես կամենում եմ ձեզ մի քանի խօսք ասել... կ'լսէք թէ ոչ:

— Սոս, սոս... Գրիգոր ազան խօսում է, լսուցաւ ամեն կողմից:

Կրկին լուսթիւնը տիրեց դահլիճում:

— Մենք այս երեք տարուայ միջոցում, — սկսեց ծերունին զողգոջուն ձայնով, — մի առանձին գործ տեսած չենք նախկին տանուտէրից. մեր հասարակական գործերը մի անհնարին դրութեան մէջ են. ամեն ինչ խառնուած է, ամեն ինչ շփոթուած. մեր դատաստանական գործերը անա տարիներ ընթացքում սպասում են իրենց վճռին. ոչ ոք չ'կայ դրա մասին մտածող. հողային գործերը նոյնպէս. վարուցանքի հողերը, որոնք տրուած են կապալով բերում են ամենաչնչին օգուտ. եկեղեցակապատական հողերը և մոմավաճառութեան իրաւունքը չ'գիտեմ ի՞նչ պայմանով տրուած են Սարգսի ազգականին. միայն այսքանը գիտեմ, որ դրանցից կոպէկ անգամ շահ չունի եկեղեցին. զինեաներս նոյնպէս պայմանաւորել էինք տալ առանձին առանձին կապալառուներին. զիւրական կառուրջները դանվում են ամենասանախանձելի դրութեան մէջ... ո՞րը ասեմ... և ո՞վ է սրանում մեղաւոր, եթէ ոչ տան-

տիրոջ թուլութիւնը և անտարբերութիւնը... ճշմարիտ է ասածս, թէ ոչ, պատասխանեցէք, տղէքք...

— Ճշմարիտ է, բոլորովին ճշմարիտ, լսուցան գանազան կողմերից:

— Ուրեմն, տղէքք, ընտրենք մի նոր տանուտէր, որ կարգի բերէր մեր գործերը... մենք փառք Աստուծոյ ունինք պատուաւոր մարդիկ:

— Ինչպէս չէ, իհարկէ:

— Դէ ասացէք, ուրեմն... ո՞ւմ կ'ընտրէք:

Պատասխան չկար:

Տէր-Նսային օգտուելով այդ բոպէական լուսթիւնից, բարձրացաւ և կրկին սկսեց խօսել.

— Չ'գիտեմ ի՞նչ մեղք է արած ձեր առաջ Սարգիս ազան, որ այնքան գայրացրել է ձեզանից մի քանիսին, (նա զիտակցաբար չէր տալիս Գրիգորի անունը) մեր գործերը, գոհութիւն Ամենակարողին, լաւ են. ուրեմն ի՞նչ հարկաւոր է դատել ուրիշին: Աւետարանում ասուած է թէ (այստեղ Տէր-Նսային տուեց իւր իւրապի երեսին աւելի լուրջ արտայայտութիւն) «մի դատէք և մի դատեսջիք»... լսում էք... մի դատէք, ձեզ էլ չեն դատիլ. մեր դատաւորը երկնային Տէրն է և ոչ թէ մարդիկ... չէ տղէքք... մեզ Սարգսի նման մարդիկ հարկաւոր են, անհրաժեշտ են, մանաւանդ այս բոպէիս, երբ ամեն կողմից մեզ սպառնում են գանազան փորձանքներ...

Տէր-Նսային լռեց:

Նա սպասում էր ամբօխի հետաքրքրութեանը:

Նա նա չսխալուեց:

— Ի՞նչ փորձանքներ... ի՞նչ կայ ասա, ասա տէր-

հայր, ասա, կանչեց վրդովուած ժողովը:

—Ի՞նչ կայ... բանն էլ գրանուումն է, որ... որ (նա գիտակցաբար ծամծամում էր բառերը), որ այս տարուց սկսած Ռուսաց ամենաողորմած կայսրը մեզանից էլ զինուոր պիտի առնէ. հրամանը արդէն եկած է քաղաք և նոյեմբերից մեր 21 տարեկան տղաները պիտի գնան զինուոր:

Եւ Տէր-Նսային հպարտօրէն նայեց իւր շուրջը:

Յաղթութիւնը անցնում էր նրա կողմը:

Այդ լուրը ելէկտրական արագութեամբ անցաւ ամբոխի միջով:

Ոչ ոք չէր կարող իրեն հաշիւ տալ տէր հօր ասածներին մասին: Ոչ ոք չէր կարող հաւատալ այդ նորութեան ճշմարտութեանը:

—Ի՞նչ... զինուոր... մեզանից... երբ... մենք այսքան, հարիւր տարիներից աւելի... վայելում ենք զանազան արտօնութիւններ... մենք գիւղացիներս...

Այս և սրա նման հարցեր անգաղար ծագում էին հանդիսականների մէջ և չգտնելով մի որևէ հաւանական բացատրութիւն, իսկոյն տեղի էին տալիս նոր հարցերի, նոր երկբայութիւնների:

—Այո, շարունակեց Տէր-Նսային, հրամանը արդէն եկած է, այդ ճշմարիտ է. ուրեմն որքան միջոցները ներում են, մենք պիտի առաջուց պատրաստուենք այս բոլոր փորձանքներին. մենք պիտի ընտրենք մի այնպիսի մարդ, որ նախ օրէնքները իմանար և երկրորդ, որ քաղաքում ունենար բարեկամ ոռւս ստիճանաւորներ, այսպիսով մենք կը կարողանանք մի բան շինել. իսկ ես միայն մէկին եմ ճանաչում, որ

համապատասխանում է այս բոլորին. դա աղա Սարգիսն է. կ'ընտրէք նրան, թէ ոչ. տուէք պատասխան, եթէ կամենում էք որ ձեր երիտասարդները, ձեր սիրելի որդիքը և եղբայրները մնան ձեզ մօտ և չգնան զինուոր: Ընտրեցէք աղա Սարգսին, եթէ ոչ—ասացէք մի ուրիշի անունը—դէ...

—Թող Սարգիսը մնայ... Թող մնայ, կանչեց ամբոխը միաբերան:

—Ուրեմն ընտրում էք:

—Այո... այո...

—Ես կը հրամայեմ վաւերացնել ձեր ընտրութիւնը:

—Հրամայիր... մենք համաձայն ենք:

Սեղանին մօտեցաւ գիւղական վարչութեան քարտուղարը, մի ծառայութիւնից վոնդած ոռւս, ստորին, միշտ կիսահարբած զինուորական:

Մի բոպէից նրա ձեռը թռչում էր թղթի վերայով, ուր նա արձանագրում էր ժողովի ընտրութիւնը:

Սարգիսը կրկին ընտրուեցաւ Մեծ-Ղարա... սա գիւղի տանուտէր երեք տարի ժամանակամիջոցով:

Հանդիսականները խումբ խումբ մօտենում էին նրան, շնորհաւորում և զիմում «ղաբաղջի» Ղուկասի հիւրընկալ զինետունը, ուր առհասարակ վերջնականապէս աւարտվում էր ամեն մի ընտրութիւն:

Ծերունի Գրիգորը չմօտեցաւ Սարգսին և շտապով դուրս եկաւ սենեակից:

Գէորգ Սանբէգեանցը դանդաղ զիմեց դէպի վարժատան դուռը:

Նրա մէջ արդէն վերջացել էր երկու հակառակ

ոյժերի պատերազմը. ամեն ինչ թմրել էր երիտասարդ հոգու մէջ. նա գտնվում էր այն տրամադրութեան մէջ, երբ ամեն ինչ կարծես մոռացվում է և փաստերը, երևոյթները և տպաւորութիւնները փոփոխակի անցնում են մարդու առաջից առանց մի որևէ ներգործութեան, չթողնելով ոչ մի միտք ոչ նրա ուղեղում, ոչ սրտում:

Միայն մի նախադասութիւն կարծես մեխուած լինէր նրա գլխում, այդ նախադասութիւնը, չէր թողնում, չէր հեռանում նրանից, նա տանջում էր նրան ժողովում. նա տանջում էր նրան և այժմս. նա հրնչում էր նրա ականջում. նա գրուած էր հրեղէն տառերով նրա աչքերի առաջ, ամեն տեղ, առաստաղում, գետնի վերայ, հանդիսականների երեսներում, ամեն տեղ:

— «Հացի խնդիր, հացի խնդիր» — գոռում էր օդը. — «Հացի խնդիր, հացի խնդիր» — իբրև արձագանք լրսվում էր ամեն տեղից. — «Հացի խնդիր, հացի խնդիր» — կրկնում էր և ինքը Սանրէգեանցը:

Զ.

Վերոյիշեալ դէպքից անցել էր մի շաբաթ:

Տէր-Նսայու տան մէջ չնայելով, որ ծածկած էին պատուհանները, այնուամենայնիւ հիւրերի մի ստուար բազմութիւն այդ օրը հիւրասիրվում էր առհասարակ անհիւրասէր տէր հօրից:

Այդտեղ էին Մահտեսի-Սարգիսը, Մեծ-Ղարա... սա գիւղի տանուտէրը, «ղաբաղջի» Ղուկասը իւր ընտա-

նիքով և մի տաս կամ տասնհինգ հոգի Սարգսի կողմնակից գիւղացիներից:

Գլորածև ««տրապէզ»-ի¹⁾ շուրջը նստած, նրանք արդէն վերջացրել էին ճաշը և սկսում էին Բաքոսի գոհարերութեան սրբագործութիւնը:

Արաղը և գինին շիշ շիշ դարսած էին սեղանի վերայ: Բաժակները մի առ մի պարպվում էին և նորից լցվում. հիւրերի երեսները կարմրած էին. ամեն տեղից լսվում էր բարձրաձայն ծիծաղ, գոռում, գոչում...

Կանայք գատուած էին այդ մարդիկներից և շրջապատել էին մրգեղէնների, կաղինի, «հալվայ»-ի և մուրապայի սեղանը: Այստեղ խօսակցութիւնը և հասարակութեան տրամադրութիւնը մի քանի աստիճանով ցած էր քան տղա-մարդիկների բաժնում. այստեղ խօսում էին ճիշտ կանացի խնդիրների, նորութիւնների, շորերի մասին և ժամանակ առ ժամանակ ծամում էին բացակայ բարեկամների միսը:

— Դէ, տէր-հօր կենացը, տղէրք, ապա տեսնենք, բարձրացաւ տեղից բաժակը ձեռին տանուտէրը և հրաւիրեց հիւրերին:

— Տէր-հօր կենացը... տէր-հօր կենացը, լսուեցաւ ամեն կողմից:

— Շատ ապրիք, Աստուած ձեզ երկար կեանք տայ, բացականչեցին մի քանիսը:

Եւ բաժակները հետգհետէ պարպուեցան: Տէր-Նսային բարձրացաւ տեղից, շնորհակալութիւն յայտնեց և դատարկեց իւր բաժակը:

¹⁾ Սեղան:

— Ապա... մի երգ... տեսնենք... տէր պապա,
դարձաւ նրան «ղաբաղջի» Ղուկասը:

— Հա... այդ լաւ ասացիր... մի երգ ասա, տէր-
հայր... մի երգ...

Տէր-Նսային թոյլ շտուեց, որ խնդիրքը կրկնուի,
սրբեց բերանը, մի քանի անգամ ակամայ հազաց և
սկսեց.

«Առաւօտ լուսոյ
Արեգակն արգար
Առ իս լոյս ծագեա»:

Լսուեցաւ նրա ճաթան՝ մի քիչ խուպոտ ձայնը:
Ամբոխը ուշադրութեամբ լսում էր նրան.

— Չէ... չէ... այս հարկաւոր չէ... գիտէք... այն
միւսը... թագաւորի մասին, ընդհատեց մէկը, որին
աւելի էր սիրել այդ ըոպէին Բաքոսի շատուածը:

Տէր-հայրը, որ արդէն սկսել էր ապշել և հիանալ
իւր սեպհական ձայնի ելևէջներով, անբաւական կեր-
պով ընդհատեց երգը, նայեց յանդուզն զիւղացու վե-
րայ և սկսեց.

«Մեզնից շատ առաջ
Կար մի թագաւոր,
Հոգւով դեռ արի,
Գըլխով ակոր...»

— Կեցցէ տէր-հայրը... ես նրա հոգուն մեռնեմ,
մեջ մտաւ Բաքոսի սիրելին և քաշուեց գէպի Տէր-
Նսային ակներև ցանկութիւնով համբուրել նրա աջը:
Գինու շիշը գլորուեց գետին:

Տէր Նսային համբուրուեց նրա հետ և ամեն ինչ
կրկին կարգի եկաւ, մի այնպիսի կարգի, որպիսին

կարելի էր պահանջել մի արբած, զիւղական հասարա-
կութեան կողմից:

Հիւրերի գլուխները ծանրացել էին:

— Է՛հ, փառք Աստուծոյ, փառք Աստուծոյ... հա-
սար «մուրազ»-իդ¹⁾, Սարգիս-Չան, դարձաւ քահանան
տանուտէրին:

— Հա... գոհանամ Աստուծոյ... ձեզանից պիտի
շնորհակալ լինիմ...

— Ի՞նչ... ես ի՞նչ եմ արել... մի տղայական պար-
զամտութեամբ նկատեց Տէր-Նսային և նայեց իւր
շուրջը:

— Չէ... այդպէս չասէք... դուք շատ օգնեցիք...
եթէ դուք չլինէիք՝ անիծեալ Գրիգորը ամեն ինչ տա-
կըն ու վերայ կանէր:

— Իհարկէ... ճշմարիտ է... լսուեցաւ սեղանի
ծայրից:

— Մենք շատ շնորհակալ ենք ձեզանից, տէր հայր...
մենք չենք մոռանալ:

— Ոչինչ... ոչինչ... չարժէ... ես լաւ, պատուա-
կան մարդիկներին միշտ պատրաստ եմ օգնելու, միայն
թէ ինձ էլ խեղճիս չմոռանան ու օգնեն... այնպէս
չէ... դէ, ուրեմն խմենք ազա Սարգսի թանկագին
կենացը:

Եւ քահանայի ձեռի բաժակը բարձրացաւ դէպի
վեր:

— Սարգսի կենացը... ուռն, լավում էր ամեն կող-
մից:

Աղաղակը այնքան բարձրաձայն էր, որ միւս սե-

¹⁾ Իդձ, ցանկութիւն:

նեակի զոները բացուեցան և ներս թափուեցան կանայք:

— Հա... լաւ արիք, որ եկաք... մօտեցէք... դարձաւ նրանց Ղուկասը:

— Դու էլ միշտ բաներ ես մոզոնում... ինչ ես ուզում մեզնից, նկատեց նրա կինը մի անբաւական ձայնով:

Ղուկասը չպատասխանեց նրան և դարձաւ մի զեռ շատ երիտասարդ գիւղացու, որ եկեղեցում կատարում էր դպրի պաշտօնը:

— Ծօ... Ծերօն... ապա տեսնենք իմ սիրած երգս: Ծերօնը նայեց Տէր-Նսայու երեսին:

— Ոչինչ... երգիր, թոյլատրեց տէր հայրը:

«Հայոց աղջիկներ... եր... եր

Ձեր հոգուն մտտադ... ան... ադ:

Սկսեց Ծերօնը մի անմշակ, բայց գեղեցիկ, ազդու ձայնով:

Ժամանակը անցնում էր:

Սեղանի վերայ դարսած էր պարսապ շիշերի մի շարք:

Տէր-Նսայու հիւրերի երեսը արդէն կարմրել էր:

Բարոսի սիրելին արդէն զլուխը կախ սկսում էր նիրհել:

Ժամանակ առ ժամանակ լսվում էին բարձրաձայն ծիծաղ, հայհոյանք և զանազան մարդարտաշար ֆրագներ:

Գիշերը վերայ հասաւ:

Կամաց կամաց ամպերի տակից երևաց լուսինը, մի առ մի սկսեցին փայլել աստղերը և ամեն ինչ մի քանի ըոպէից ներկուեցաւ մի արծաթափայլ կաթնագոյն լոյսով:

Ժամը 1-էր, երբ ցրուեցան Տէր-Նսայու հիւրերը:

Է.

Ծերունի Գրիգորի խիղճը այդ քանի օրերը շունէր հանդիստ: Նա չէր կարող ներել իրեն, ներել նրա համար, որ թոյլ տուեց կրկին տանուտէր ընտրելու Մահտեսի-Սարգսին: Ժամանակ առ ժամանակ նրա մտքով անցնում էր մինչև անգամ, թէ արդեօք աւելի լաւ չէր լինիլ, եթէ Սանբէգեանցը պարզէր գիւղական հասարակութեանը Սարգսի բարքն ու վարքը. կարելի է այդպիսով նա կը կարողանար ստեղծել մի հակառակ կուսակցութիւն, որ կ'ընտրէր մի ուրիշին:

Այո, այդ միտքը երբեմն անցնում էր ծերունի Գրիգորի ուղեղով, բայց չզսնելով ոչ մի քիչ թէ շատ հաւանական բացատրութիւն, նա այսպէս էլ մեռնում էր իբրև լոկ միտք և չէր կերպարանափոխվում կենդանի խօսքերի:

Բայց ամենից շատ Գրիգորը բարկացած էր Տէր-Նսայու վերայ, նրա խարդախ վարմունքի պատճառով:

— Այդ անիծածը կատարեալ Յուդայ է, կրկնում էր նա ինքն իրեն, նա այնպէս ցոյց էր տալիս գիւղացիների առաջ, կարծես նրանց օգուտը գերադասում էր իւր անձնական, ստոր շահերից և ինչպէս զխտէ նա ծածկել իւր խարդախ մտքերը և դառնալ անմեղ գառն... օճ... անիծած սատանայ:

Եւ Գրիգորի լայն, մեծ ճակատի վերայ հաւաքվում էին փոքրիկ, միմեանց հետ փաթաթուող կընճիւններ. զրանք ծերունու բարկութեան ամենանկատելի նշաններն էին:

Սարգկային հոգին և սիրտը, ինչպէս և ամեն ինչ

ընտելեան մէջ, ունին իրենց օրէնքները:

Կան ըրպէներ, երբ մարդս մի որ և իցէ բերկրութիւն է զգում անձնական, կամաւոր տանջանքների մէջ:

Նա գիտակցաբար խոցոտում է իւր ցաւերը, իւր վշտերը և դրանում գտնում է մի մոռացութիւն, մի երջանկութիւն անգամ:

Այդ իսկ հոգեկան տրամադրութեան մէջ զբոսնում էր և Գրիգորը:

Չկարողանալով ներել ինքն իրեն, ծերունին շարունակում էր մտրակել իւր «ես»-ը:

— Խեղճ գիւղացի, շարունակում էր մտածել նա, ո՞վ միայն քեզ չէ խաբոււմ, չէ կողոպտում. տանուտէրդ ծծում է քո արիւնդ. վաշխառու վաճառականը գալով քաղաքից, կանխիկ տալիս է քեզ մի չնչին զումար և գնում է դեռ արտում գտնուող ցորենդ, քո դառն աշխատանքի, քո քրտնքի արգասիքը. անցնում է մի քանի ժամանակ, վաճառականի փողը մսխվում է քո կենսական պահանջներիդ վերայ և մասամբ էլ մնում է գինետան մէջ և դու կրկին մնում ես առանց փողի, առանց ցորենի... խեղճ... խեղճ գիւղացի:

Եւ ծերունի Գրիգորի աչքերը ստանում էին աւելի լուրջ, աւելի խիստ արտայայտութիւն:

Այդ բաւական չէ, շարունակում էր նա հիւսել իւր մտքերի կապը, այդ բաւական չէ և ահա եկել է նոր հրաման Ն... քաղաքից, թէ 1872-ից սկսուած, այսինքն միւս տարուց, պէտք է զինուոր առնեն մեզանից էլ... հայերիցս էլ. այսպիսով քո վիճակը աւելի դառնացաւ... երիտասարդները կը գնան. զինուոր և

արտերի վար ու ցանքը կը մնայ հալ ու մաշ ծերերի վերայ... Ի՞նչ կարող են անել նրանք... արտերը կը մնան անմշակ... կը սկսուի սովը, հարկերը կը մնան նոյն քանակութեամբ և զիւրը պարտքերի և ապառիկների ծանրութեան տակ կը դառնայ աւերակ... այո՛... ամայի աւերակ:

Եւ այդ «աւերակ» բառը կարծես խոցոտում էր Գրիգորի սիրտը և նա կամայ, կարծես գտնելով մի որևէ հաճութիւն այդ ցաւերի մէջ, անդադար շարունակում էր կրկնել «աւերակ» բառը...

Այս մտքերն էին, որ զբաղեցնում էին ծերունի Գրիգորին, երբ ներս մտաւ Սանբէգեանցը: Նա մօտեցաւ Գրիգորին, մեկնեց իւր ձեռը և դիտելով նրա տխրադէմ, լուրջ երեսը, լուռ նստաւ նրա մօտ:

Մի քանի ըրպէ անցան լուութեան մէջ:

— Ի՞նչ ես էլի մտածում, դարձաւ վերջապէս Սանբէգեանցը Գրիգորին:

— Ոչինչ... ուրախանում եմ, հեգնօրէն նկատեց վերջինը:

— Ուրախանում ես... այդ չէ երևում...

— Է՛հ... ի՞նչ ասեմ... ո՞ր կողմը նայես, ամեն տեղ էլ ոչ մի մխիթարական բան չես տեսնիլ... Սարգիսը տանուտէր... զինուորագրութիւն... Տէր-Յսային .. ո՞րը ասեմ...

Եւ Գրիգորի հայեացքը կարծես մեխուեց Սանբէգեանցի երեսին:

— Ի՞նչ արած... եթէ մեր ձեռքում լինէր դրա հնարը, իհարկէ մի ճար կանէինք, բայց արի տես որ մենք անգոր ենք, բոլորովին անգոր...

— Զէ... անգոր չենք... այլ կամք չունինք, ցանկութիւն... չենք ուզում մի քիչ աշխատիլ, վտանգի ձգել մեր անձնական հանգստութիւնը... մեր «ես»-ը... բարկացած նկատեց Գրիգորը և սկսեց քայլել անկիւնից անկիւն:

Սանբէգեանցը կարմրեց:

Նա կարծեց, որ այդ վերջի կծու հեզնական խօսքերը վերաբերում են իրեն:

— Ի՞նչ ես կամենում ասել, հարցրեց նա:

— Ի՞նչ... միթէ չե՞ս հասկանում... եթէ մենք ունենայինք կամք, մենք կարող էինք ընտրել ուրիշին. եթէ մենք ունենայինք ցանկութիւն աշխատելու հասարակութեան օգտին, մենք խնդիր կտայինք էջմիածին Տէր-Յասյուլ արարքների, նրա հաս և չհասի խարդախութիւնների մասին: Բայց մենք լուծում ենք, լուծում ենք իբրև ստրուկ... և դու գեռ հարցնում ես էլ...

Գրիգորը շարժեց գլուխը:

— Ուրեմն քո առարկութիւններդ ինձ էլ են հասնում, մինչդեռ ինքդ էիր, որ չթողիր ժողովում խօսել, նկատեց Սանբէգեանցը:

— Ոչ. ես քո մասին չեմ խօսում... քո դրութիւնդ ներում է քո անգործութիւնը... իսկ ես... ես և ինձ նման շատերը... ի՞նչ ենք անում մենք... ոչինչ և ոչինչ:

Եւ նրա ալեգարդ գլուխը տխուր խոնարհեցաւ ցած:

Սանբէգեանցը լուռ էր:

Իրաւ է նրա ասածը, իրաւ, անցնում էր Սանբէգեանցի մաքով, անգործութիւն... սի... ի՞նչ անտա-

նելի բառ է... անգործութիւն...

Սենեակում տիրեց լուռութիւնը:

Բակից հասաւ մի բարձրաձայն, ուրախ, երխտասարգական քրքիչ:

— Հն... հա... հա... տեսէք... ի՞նչ գեղեցիկ է Կարօն... հն... հա... հա...

Ծիծաղողը Գրիգորի միակ 18 տարեկան Մաշուկ աղջիկն էր:

Այդ սւր են այդպէս ներկել քեզ... հն... հա... հա... շարունակում էր նա ծիծաղել:

Մի բոպէից Մաշուկը մտաւ ներս:

Գրիգորը բարձրացրեց գլուխը և նայեց նրա երեսին. Մաշուկի ձայնը կարուեց:

— Ի՞նչ ես հարայ-հուրայ տալիս, նկատեց Գրիգորը:

— Ոչինչ:

— Ինչպէս թէ ոչինչ... ասա...

— Մեր Կարօն... բոլորովին ալիւրոտ է... այնպէս ծիծաղելի է դառել:

— Ո՛ւր է նա:

— Բակում... ձու է բերել մեզ համար:

— Կանչիր ներս, ինքդ էլ վերջացրու ծիծաղդ... ամօթ է...

Մաշուկը կարմրեց, գլուխ տուեց և հագիւ լսելի քայլերով դուրս եկաւ սենեակից:

Նրան կարելի չէր անուանել գեղեցիկուհի, ոչ. դրա համար նա ունէր շատ և շատ պակասութիւններ, բայց այնուամենայնիւ նրա ամբողջ կազմուածքի, նրա երեսի գծագրութեան մէջ երևան էր գալիս մի այնպիսի համակրական բան, մի այնպիսի պարզ, անկեղծ,

անմեղ արտայայտութիւն, որ ակամայ քարշում, հրապուրում էր դիտողին: Երկար սև մազերը օղակաձև գանգուրներով ընկնում էին նրա ուսերի վերայ. կարմրագոյն, վարդի նման թշերը տալիս էին մի գեղեցիկ տեսք նրա սպիտակ, մի քիչ նիհար երեսին. իսկ սև, մեծ, գլորակ աչքերը վառվում էին խիտ լայն յօնքերի տակից հազիւ նկատելի կրակի պսպղուն ցոլքով:

Երկարահասակ, կանոնաւոր կազմուածքով, նա ներկայացնում էր գիւղական գեղեցկուհու տիպարը:

Նրա հագուստը լրացնում էր նրա արտաքին փայլը:

Կարմիր, մահուդից շինած ոսկեհուռ «Ֆէս»-ը գեղեցիկ նստում էր նրա փոքրիկ, գլորիկ ճակատով, գլխի վերայ և անզաղար շղկշղկացնում էր իւր շուրջը կարած ոսկի «տերտիպլիկներ»-ով.¹⁾ անթև, կապոյտ վերնազգեստը, որ նաշխած էր սպիտակ թաւշեայ թելերով, շրջապատելով նրա նեղ, նագուկ իրանը, ընկնում էր ցած անհամար, փրփրուն ծալքերով. կարմիր կաշուց շինած հողաթափները հագած էին նրա փոքրիկ ոտերի վերայ և դուրս էին ցցվում իրենց երկայն, սրածայր քթերով:

Այդ հագուստի մէջ Մաշուկը հրապուրիչ էր և նա կարող էր գիւղում համարել մի քանի երիտասարդներ, որոնք ուրախութեամբ կանուանէին նրան իրենց կին: Մաշուկը, որին առհասարակ կանչում էին Մաշօ, մօտեցաւ Կարօյին և մի անբաւական ձայնով նկատեց:

—Միշտ քեզ համար ինձ նկատողութիւն են անում... Կարօ... և նայելով նրա ալիւրոտած հագուս-

¹⁾ Ոսկի փողեր:

տին ու երեսին, նա չկարողացաւ շարունակել իւր ծանրակշիռ յանդիմանութիւնը և կրկին բարձրաձայն ծիծաղեց: Կարօն նոյնպէս ծիծաղում էր:

—Դէ... գնա, հայրս քեզ է կանչում:

—Ի՞նչ կայ:

—Ես ի՞նչ գիտեմ—գնա.

Եւ Մաշօն բարձրացնելով գեղեցիկ ձուերով լի զամբիւղը դիմեց տան երկրորդ բաժինը, որ կատարում էր պահարանի դեր:

Կարօն երկար նայեց նրա ետևից, նրա ծառի նման տատանուող մէջքին և երբ Մաշօն անհետացաւ տան շէմքում, նա մտաւ Գրիգորի սենեակը, համբուրեց ծերունու ձեռը, բարևեց Սանբէգեանցին և կանգնեց դրան մօտ:

Կարօն Գրիգորի ամենամօտ բարեկամի որդին էր, որ իւր հօր մահից յետոյ ծերունուց իբրև որդեգիր էր ընդունուել:

—Նստիր, Կարօ... ի՞նչ կայ... ասա տեսնեմ:

—Ոչինչ:

—Հացը ի՞նչպէս է:

—Փառք Աստուծոյ... լաւ է... միայն թէ կարողանայինք անանձրև ժողովել նրան:

—Հա... իսկ գարին:

—Ոչինչ... լաւ է:

—Փառք Աստուծոյ, ուրեմն:

Գրիգորը լռեց:

Երիտասարդներից ոչ մէկը չէր խօսում:

—Մայրդ առողջ է, սկսեց կրկին Գրիգորը:

—Առողջ է...

Լուսթիւնը կրկին տիրեց սենեակում:

Երևում էր, որ Գրիգորը կամենում էր մի բան հաղորդել Կարօյին, բայց չէր վստահանում և հարևանօրէն հարցնում էր ուրիշ առարկաների մասին:

— Լսե՛լ ես, Կարօ, վերջապէս նկատեց նա:

— Ի՞նչ:

— Լսե՛լ ես... Ն... հրաման է եկել:

— Ի՞նչ հրաման:

— Հրաման, որ այս տարուց սկսած մեզանից էլ զինուոր են առնելու... Լսե՛լ ես:

Կարօն մնաց շշկուած:

— Ի՞նչպէ՛ս... թէ զինուոր...

— Զինուոր էլի... պիտի ծառայենք թագաւորին:

Կարօն աշխատում էր մարտել այդ միտքը և ըստ երևոյթին չէր կարողանում:

— Հը՛ր... ի՞նչ կասես:

— Ի՞նչ ասեմ... վերջապէս շնչաց Կարօն մի տխուր ձայնով, երևի այդպէս է հարկաւոր, թագաւորը մեզանից լաւ գիտէ:

— Ի՞նչ խօսք... բայց դու զինուոր կը դնամ:

— Կը դնամ... ի՞նչ կայ... եթէ առնեն՝ կը գնամ, կրկնեց նա երկու անգամ կարծես կամենալով սիրտ տալ իրեն:

— Ախր, դժուար է ծառայութիւնը, որդեակ, դու դեռ չգիտես:

— Ի՞նչ արած... ոչինչ, որ դժուար է:

— Իսկ մօրդ ի՞նչպէս կը թողնես մենակ:

Այդ հարցը երևի դեռ չէր ծագել Կարօյի ուղեղում. նա կարմրեց, շփոթուեց և չգտնելով ոչ մի պա-

տասխան, դարձրեց իւր երեսը Գրիգորի քննող հայեացքից: Նրա աչքերը լցուել էին արտասուքով:

— Հը՛ր... մօրդ ի՞նչպէս կը թողնես, կրկնեց իւր հարցը Գրիգորը:

Նա կարծես վճռել էր տանջել Կարօյին:

— Մ՞օրս... մօրս ձեզ կը թողնեմ, հազիւ արտասանեց նա և արտասուքի հեղեղը՝ ցայտեց նրա աչքերից:

Նա թևով սրբեց նրանց և վերկացաւ տեղից:

Հեծկլտանքը խեղդում էր նրան:

— Ամօթ է, Կարօ ջան, ամօթ է, դեռ կարելի է մնաս, ինչի՞ ես կնոջ նման լալիս:

Կարօն որոնում էր գլխարկը:

Սանբէգեանցը լուռ դիտում էր այդ յաղթանդամ, արևառ երեսով, երկարահասակ, գեղեցիկ երիտասարդին, որ այդպիսի տղայական պարզութեամբ ցոյց էր տալիս ուրիշների առաջ իւր ցաւերը, իւր արտասուքը և չէր աշխատում ծածկել իւր հոգեկան դրութիւնը:

— Բնութեան պարզ որդիք, անցաւ նրա մտքով:

Ծերունի Գրիգորը կանչեց Մաշօյին:

Երբ վերջինը մտաւ ներս, նրա միշտ վազվզող աչքերը իսկոյն ընկան Կարօյի երեսին:

— Ի՞նչ է, հայրիկ:

— Սեղանը ձգիր... ճաշը պատրաստ է:

— Այո:

— Ասա մօրդ, թող պայ... ճաշենք:

Կարօն մօտեցաւ Գրիգորին և համբուրեց նրա ձեռը:

— Ո՛ւր... կաց ճաշելու...

— Ոչ:

—Կաց... դէ... ո՞ւր ես գնում:

—Ոչ... մայրս սպասում է ինձ:

Տալով իւր հրաժարականը Սանրէզեանցին, Կարօն դուրս եկաւ սենեակից Մաշօյի հետ:

Սրահում Մաշօն դարձաւ նրան.

—Ի՞նչ պատահեց, հարցրեց նա մի անհանգիստ ձայնով:

—Ոչինչ:

—Ասա... Կարօ... ասա:

Մաշօյի ձեռները փաթաթուեցան նրա վզով:

Կարօն կարծես սպասում էր դրան:

Արտասուքները կրկին փայլեցին նրա աչքերում և թրջեցին Մաշօյի ձեռները:

—Ասա... սիրելիս... ասա:

—Զինուոր պիտի առնեն:

—Ի՞նչ զինուոր... ո՞ւմ:

—Զինուոր, ինձ:

—Քե՞զ, հարցրեց Մաշօն մի ճնշուած ձայնով:

—Հա... ինձ... ուրիշներին էլ:

—Ոչ... ոչ, դու կը մնաս, սիրելիս, դու չես երթալ:

Կարօն յուսահատ շարժեց գլուխը:

—Այնպէս չէ... կը մնաս... այո՞:

—Ես ի՞նչ գիտեմ... ոչ... կերթամ... մնաս բարև... Մաշօ... մնաս բարև, սիրելիս...

Եւ նրանց շրթուները միաւորուեցան մի անվերջ, կրակոտ համբոյրով:

Կարծես ամբողջ աշխարհը անկարող էր բաժանել այդ երկու միմեանց սուրբ երիտասարդական սի-

րով սիրող էակներին:

Անցաւ մի ըրով:

Կարօն դուրս եկաւ բակը, թամբեց ձին և մի ակնթարթում անհետացաւ Մաշօյի աչքից:

Իսկ նա կանգնած դեռ երկար նայում էր նրա ետևից:

Ը. ||

Կարօյի խօսքերը շփոթեցին Մաշօյի մինչ այդ խաղաղ, անվրդով, երջանիկ հոգեկան աշխարհը. նրա մտաւոր և բարոյական հորիզոնում երևաց մի մութ կէտ, մի ստուեր, որ իբրև հարց պահանջում էր իւր լուծումը, իսկ Մաշօն անկարող էր տալ պահանջուած լուծումը, և այդ իսկ անկարողութեան պատճառով նա բարոյապէս տանջվում, մաշվում էր. նա աշխատում էր բացատրել իրեն տանջող երևոյթը, գննել նրան այսպէս կամ այնպէս, բայց վերջ ի վերջոյ կրկին չէր հասնում ոչ մի քիչ թէ շատ հաւանական եզրակացութեան և կրկին չմարսած մտքերի, անկապ, միշտ փոփոխուող երևոյթների, տպաւորութիւնների և փաստերի քաօսը տիրում էր նրա ուղեղին. նա աշխատում էր վերջապէս չմտածել այդ մասին, հեռացնել իրենից այդ միտքը, բայց կրկին նա գտնվում էր անզօր, կրկին այդ մութ կէտը պարզ երևան էր գալիս նրա առաջ: Մաշօն վճռեց սեմնել Կարօյին և նրանից խնդրել որ և է բացատրութիւն:

Այդ վճիռը կարծես մի քիչ հանգստացրեց նրան. նա վերցրեց սեղանից ձեռագործը և սկսեց սպասել մթանը հասնելուն:

Ծերունի Գրիգորը տանը չէր, իսկ Մաշոյի մայրը — Շուշանը զբաղուած էր տնային գործերով, նա պատրաստութիւններ էր տեսնում ընթրիքի համար, այնպէս որ, ոչ ոք չէր խանդարում Մաշոյի առանձնութիւնը:

Դրսում սկսել էր արդէն մթնել, երբ Շուշանը աւարտեց իւր գործը և յայտնելով Մաշոյին, որ գնում է Սանբէգեանցի մօտ տեսութեան՝ մեկնեցաւ անից:

Մաշօն մնաց մենակ:

Նա գիտութեամբ չէր վառում սեղանի վերայ դրուած նաւթային լապտերը:

Սենեակի մէջ տիրող խաւարը մի տարօրինակ, տխրեցուցիչ կերպով ներգործում էր նրա վերայ:

Այդ խաւարը իւր գերեզմանական լուծեամբ համապատասխանում էր Մաշոյի հոգեկան դրութեանը:

Մաշօն բացեց պատուհանը և ինքը դուրս եկաւ սրահ, որ նայում էր դէպի բակը:

Երկնքում տեղ տեղ սկսել էին փայլել աստղերը:

Լուսնեակը դեռ չէր երևում:

Գիւղի փողոցներից հասնում էր նրա ականջին արտերից վերադարձող կովերի և գոմէշների երկարատև բառանշումը: Ծները անդադար հաջում էին:

Օդը խառնուել էր խրճիթների երգիկներից բարձրացող թանձր ծուխի գոլորշիների հետ:

Ահա եկաւ և Մաշօյենց կովը:

Մաշօն սկսեց կթել:

Աւելի մթնեց:

Գլորակ, ոսկեփայլ լուսնեակը ազատուելով իւր

ամպային քողից, դուրս եկաւ պարզ կապուտակ երկնքում և լուսաւորեց բնութիւնը իւր մեղմ կաթնագոյն լոյսով:

Գիւղը պատրաստվում էր զիշերային քնի:

Ամեն ինչ լուռ էր:

Բակի ցանկի ետևը երևաց մի ստուեր:

Մաշօն նկատեց այդ: »

Ստուերը — Կարօյինն էր:

Նա զգուշութեամբ մօտեցաւ սրահին, ցածր ձայն տուեց և բռնելով Մաշօյի ձեռքից, սկսեց դիտել նրա երեսը:

Երկուսն էլ լուռ էին:

Նոյն հոգեկան տրամադրութեան տակ ճնշվում էր և Կարօն:

Նոյն հարցերը մաշում էին և նրան, նոյն երկբայութիւնները, նոյն անյայտ, մթին և անորոշ ապագայի հարցը մղեց նրան դէպի Մաշօն:

Նա պէտք ունէր խօսելու, խոստովանելու:

Այդ նրա հոգեկան պահանջն էր:

Մաշօն քնքշաբար փայփայում էր նրա սև, խիտ մազերը:

— Դէ... ինչպէս ես, վերջապէս հարցրեց Կարօն:

— Ինձ ինչ է պատահել, որ վատ լինեմ, այ դու ինչպէս ես, պատասխանեց տխրածայն Մաշօն:

Կարօն լուռ էր:

— Է՛հ, նկատեց նա, պրծաւ էլի բանս... ամեն

ինչ կորաւ:

— Ինչպէ՞ս թէ... ամեն ինչ...

— Ի՞նչ հապա... կառնեն գինուոր, կը քշեն Աս-

տուած գիտէ ուր:

— Կարելի է չառնեն:

— Ինչպէս թէ չառնեն... խօ հրամանը եկած է:

— Հա, բայց...

— Ի՞նչ ուրեմն, իհարկէ կառնեն:

Եւ Կարօյի աչքերում փայլեցին երկու խոշոր արտասուքի կաթիլներ, որոնք թրջելով նրա թշերը, ընկան Մաշօյի թևի վերայ:

— Ինչի՞ ես լալիս, սիրելիս, Աստուած ողորմած է:

— Ողորմած է, կրկնեց ախուր ժպիտը բերնին Կարօն. ողորմած է, շատ ողորմած, որ այսպէս անխնայ տանջում է ինձ, հալածում է...

— Այդպէս չասես... Աստուծոց մի՞թէ կարելի է անբաւական լինել... Մեղք է, մեղք, Կարօ ջան:

— Մեղք է... բայց մեղք չեա դու, սիրելիս, ի՞նչ կլինի քո վիճակդ առանց ինձ... Ո՞ւմ վերայ թողնեմ քեզ երբ զինուոր երթամ... քեզ ուրիշին կտան և ես... ես... այն ժամանակ... ես չգիտեմ ի՞նչ կը լինի, բայց... բայց...

Եւ Կարօն դողաց իւր ամբողջ, յաղթանդամ մարմնով:

Նրա աչքերը փայլեցին մի վատ, չար կրակով. երևում էր, որ այդ պարզ բնութեան աւելի պարզ որդին սիրում էր Մաշօյին իւր անսառչ, կոպիտ, բայց զգայուն սրտի ամեն ոյժերով. երևում էր, որ Մաշօն նրա համար կեանքի և մահուան խնդիր էր:

Եւ այդ էր ահա, որ այնպէս շփոթում էր, մինչև անգամ վախեցնում էր նրան:

Նա չէր փախչում զինուորական ծանր ծառայու-

թիւնից. նա պատրաստ էր տանել ամեն չարչարանքներ, ամեն նեղութիւններ, միայն թէ իրեն չբաժանէին Մաշօյից, միայն թէ տային իրեն մի առհաւատչեայ, որ Մաշօն իրենն է և չէ կարող ուրիշ ոչ ոքին պատկանել:

— Խեղք գլուխդ ժողովիր... ինչէր ես դուքս տալիս. ամօթ չէ... ճի՛ կարող է ինձ առնել... ես ոչ ոքին չեմ գնալ, նկատեց անբաւական ձայնով Մաշօն:

— Չէս գնալ – հեգնօրէն կրկնեց Կարօն, քեզ հարցնողը ճի՛ է... քեզ ախամայ մարդու կտան... ահա քո մօրեղբայրդ... քեզ չեն էլ հարցնիլ...

Եւ նա դարձրեց իւր երեսը նախ փողոց, ապա նայեց պլպլող աստղերին:

Գիշերը կախարդիչ էր:

Բնութիւնը կատարում էր իւր խորհրդաւոր, տօնային հանդէսը:

Նա հրապուրում էր զիտողին, նա քաշում էր դէպի իրեն, դէպի իւր պարզ, լայնածաւալ ծոցը իւր հրապուրիչ, զգացական գեղեցկութիւնով:

Օդը լցուած էր կանաչեղէնի և թարմ խոտի սուր բուրմունքներով. այդ օդը զրգուում էր մարդու հանդիստ դրութիւնը, արիւնը սկսում էր աւելի շուտ եռալ, ջղերը լարվում էին, գլուխը սկսում էր պտոյտ գալ...

Նոյնը պատահեց և Մաշօյին:

Նրան պաշարեց մի նոր, դեռ անծանօթ զգացմունք:

Նա այնպէս թեթև զգաց իրեն, որ կարծես այն բոլորէին կարող էր թռչել հեռու, հեռու այստեղից:

Մի ընդհանուր այդ թեթևութիւնը անցաւ և նրա
աեղը բռնեց մի ճնշող ծանրութիւն: Նրա գլուխը
այրվում էր:

Ականջներում մի ինչ որ սաստիկ խփում էր և
այդ ցաւը արձագանք էր գտնում նրա ուղեղի մէջ:

Աչքերի առաջ հետզհետէ երևում էին կարմիր,
կանաչ, դեղին շրջանակներ:

Շրթունքները և լեզուն ցամաքած էին:

Նա ծանր շնչում էր:

Կարօն բռնեց նրա իրանից և տարաւ մի մեծ,
հին թթենու մօտ, որի ստուերի տակ գտնվում էր մի
նստարան:

Լուսնեակի հետաքրքիր ճառագայթները չէին հաս-
նում այստեղ. խաւարը ինքնակալ տիրում էր այս
փոքրիկ անկիւնում:

Մաշօն անգորացած նստաւ:

Կարօն մնաց կանգնած:

Նրանք լուռ էին:

Հեռուից, դրացի բակի ծառերի միջից լսվում էր
մի երգ. դա սիրահար սոխակի ողբն էր:

Անցաւ մի քանի ընդհանուր, սոխակը լռեց և գիշե-
րային խորհրդաւոր լուսնեան մէջ յայտնի լուսեցաւ
Չերմ, անկեղծ համբոյրների ձայնը:

Կարօն պինդ սեղմեց իւր գրկում Մաշօյին, լսուե-
ցաւ բռնի խեղդուած հեծկտանք... և ամեն ինչ լռեց:

Միտոյ Աստուածը քարշեց իւր թանձր քօղը այս
տեսարանի վերայ:

Նա կատարում էր իւր գոհաբերութեան խորհրդ-
գաւոր արարողութիւնը:

Միայն ծեր թթենին էր ականառես պատահածին,
բայց նա սուրբ պահեց Մաշօյի և Կարօյի գաղտնիքը...

Թ.

Անցաւ մի քանի շաբաթ և մօտեցան ամառնային
վերջի օրերը:

Դաշտային պարապմունքների ամենատաք միջո-
ցըն էր:

Հունձը սպասում էր իւր հնձողին:

Ամբողջ Մեծ-Ղարա...սա գիւղը դարգակուել էր:

Կանայք և մարդիկ օր ու ցերեկ դաշտում էին:

Ծերունի Գրիգորը նոյնպէս աշխատում էր. լակ
Մաշօն ծանր, ֆիզիքական աշխատանքի մէջ մի աե-
սակ մոռացութիւն էր որոնում:

Երբ յոգնած, քրտնքած նա մթին պառկում էր
բացօթեայ անհամար աստղերով փայլող երկնքի տակ,
խսկոյն նրա բաց աչքերի առաջ պատկերանում էր մի
ուրիշ գիշեր, նոյնպէս լուսնեակ գիշեր, ուրիշ աստ-
ղեր, ուրիշ խօսքեր, ուրիշ դրութիւններ...

Ահա թթենին, ահա Կարօն, լսվում են համբոյր-
ների ձայներն, ահա թթենու մեղմ, միակերպ սօսա-
փիւնը... այս ինչ է, մթթէ կրկին... Բայց ոչ, անց-
նում է մի ընդհանուր և կրկին երևան է գալիս արաբ իւր
անհուն տարածութեամբ, կրկին քամին սուլալով ան-
ցնում է հացահատիկների վերայով և ալեկոծում է,
շարժում է նրանց մակերևոյթը և կրկին Մաշօյի վե-
րայ իջնում է մի հանգիստ, անվրդով խաղաղութիւն.
կրկին ամեն ինչ նրանում հանդարտվում է և մտքերն

ու երկբայութիւնները, և՛ ապագայի հազար ու մի ան-
յայտ, անլուծելի խնդիրները:

Ֆիզիքական աշխատութիւնը յաղթում էր բա-
րոյական մտաւոր շարժմանը:

Շուտ-շուտ նրան այցելում էր Կարօն, երբեմն
գալիս էր Սանբէգեանցը և այդպիսի ընկերներին ձե-
րունի Գրիգորի ընտանիքը բոլորվում էր խարոյկի
շուրջը և սկսում էին ուրախ, անհոգ զրոյցներ, կա-
տակներ, երգեր...

Այդ ուրախութեան ժամերին Մաշօն ընկնում էր
ինքնամոռացութեան մէջ և միանում էր ուրիշների
ծիծաղին, կատակներին:

Ընթրիքից յետոյ Գրիգորը փայտը ձեռին սկսում
էր խառնել արդէն մարող խարոյկը և միևնոյն ժամա-
նակ պատմել իւր պատմութիւնը. նա նկարագրում էր
ինչպէս գաղթել էին իրենք 40 տարի առաջ Ղրիմից,
ինչ արկածներ է պատահել, ինչպէս ընդունել են նրանց
1779-ի գաղթականները, ինչ վէճեր, անբաւականու-
թիւններ են ծագել հողի բաժանման ժամանակ և այլն:
Գրիգորը այդ փաստերի ականատեսն էր եղած: Սան-
բէգեանցը ուշադրութեամբ լսում էր նրան և սաէպ
սաէպ մի ինչ որ գրում էր իւր յիշատակարանի մէջ:

Նա կազմում էր հայերի գաղթականութեան պատ-
մութիւնը:

Այդպիսի մի երեկոյ, երբ Գրիգորի ընտանիքի
բոլոր անդամները շրջապատել էին ուրախ այրուող
խարոյկը, նրանց մօտեցաւ Կարօն:

Նա դեռ չիջած ձիուց դարձաւ Գրիգորին և ասաց,
որ տանուտէրը վաղը առաւօտ կանչում է նրան «պրավ-

լենի» (գիւղական վարչութիւն):

— Ի՞նչ կայ... չգիտես, Կարօ, հարցրեց Գրիգորը:

— Չէ... միայն ասաց, որ կանչեմ... գործ կայ,
ասաց:

— Լաւ... այդ ի՞նչ է ուզում ինձանից, ինքն իրեն
նկատեց Գրիգորը և մի ընկեր ընդհատուած խօսակ-
ցութիւնը կրկին շարունակուեցաւ:

Կարօն դարձրեց յետ իւր ձին և մօտեցաւ Մա-
շօյին:

Վերջինը նստած էր խարոյկից հեռու և զբաղուած
էր ընթրիքի մսի կտրատելով:

Կարօն մտրակով նրան նշանացի արեց:

Մաշօն վեր կացաւ տեղից և հետևեց նրան: Եր-
կուն էլ կորան խաւարի մթութեան մէջ:

— Գիտես, Մաշօ ջան, ինչի՞ է կանչում Սարգիսը
հօրդ, դարձաւ նա նրան իջնելով ձիուց:

— Չէ... ի՞նչ կայ...

— Ասում է, որ հօրդ վերայ քանի տարուայ ապա-
ռիկ թագաւորական հարկ կայ... ասում է հարկաւոր է
վճարել:

— Ինչպէս թէ ապառիկ, երբ ամեն տարի հայրս
տուել է այդ հարկը:

— Ա՛յ... գնա, խօսիր... ասում է թէ ոչ... 68,
69 և 70 թուականներին չէ տուած ասում է:

— Լաւ... ախր... ինչո՞վ վճարենք, երբ ոչ գա-
րին է ծախուած, ոչ էլ ցորենը:

Տիրեց ընկերական լուսութիւնը:

Կարօն ուղղում էր իւր ձիու թամբը:

— Չգիտեմ... ասում է անպատճառ... այլապէս,

ասում է, կը ծախեմ եզները, ձին, կովերը և իրեն էլ բանար կը ձգեմ:

Մաշոյի երեսով անցաւ մի տխուր ժպիտ:

— Շատ է դուրս տալիս պառաւ շունը, արտասանեց նա պինդ սեղմած ատամների միջով:

— Չէ... ախր հանաք չէ... խօ Մարգիար քո հօր ամենատխերիմ թշնամիներից մէկն է և իհարկէ ամեն ջանք կը թափէ մի կերպ նրան վնասելու համար... այ բանը ինչու՞մն է:

— Ուրեմն ինչպէս անենք որ...

Կարօն լուռ մտածում էր:

— Գիտես Մաշօ... ես մի քիչ հաւաքած փող ունիմ... ես մտադիր էի այդ մեր հարսանիքին մսխելու... բայց եթէ հարկաւոր լինի... ես... ուրախութեամբ...

Մաշոյի շնորհակալութեամբ լի հայեացքը ընկաւ Կարօյի վերայ: Վերջինը պինդ սեղմեց նրա իրանը և քարշելով դէպի ինքը՝ համբուրեց նրան:

Մաշօն չէր ընդգրիմանում:

— Ուրեմն այդպէս... եթէ չհասնի, ես մի կերպ կը ճարեմ մնացեալը:

— Կարելի է Սանբէզեանցը ունի, նկատեց միամիտ Մաշօն:

Կարօն ոչինչ չպատասխանեց:

Միմիայն մթութեան մէջ փայլեցին նրա աչքերը. այդ պատահում էր միշտ, երբ նա բարկանում էր:

Կարօն միշտ Սանբէզեանցի մէջ տեսնում էր իւր հակառակորդը. միատեղ մեծացած, նրանք խորդացան միմեանցից, հեռացան, այն իսկ օրից, երբ Սանբէզեանցը թողեց իւր հայրենի Մեծ-Ղարա... սան և մտաւ

ճեմարան:

— Նա ուսումով է այժմս, կրկնում էր միշտ Կարօն. նա ի՞նչ դործ ունի մեզ պէս կոպիտ, տգէտ գիւղացիների մօտ:

Իսկ Սանբէզեանցը ոչինչ առիթ չէր տուել այդպէս խօսելու. նա վարվում էր նրա հետ այնպէս, ինչպէս և առաջ, մտերիմ մանկութեան ժամանակ:

Բայց Կարօյի նախանձն էլ ունէր իւր հիմքը և պատճառը. Սանբէզեանցը և Մաշօն մեծացել էին միատեղ. մանկութեան խաղերը, ուրախութիւնները և տխրութիւնները նրանք միշտ բաժանել էին իրենց մէջ հաւասարապէս:

Նրանք գիտէին միմեանց բնաւորութիւնը, ճաշակը, սովորութիւնները, նրանք սովոր էին միմեանց:

Գրեգորը վաղուց արդէն իւր մաքում դրել էր իւր Մաշօյին տալ Սանբէզեանցին:

Իեւ վերջինի հօր կենդանութեան ժամանակ քանիցս անգամ խօսուել էր այդ մասին և երկու մտերիմ բարեկամները միշտ մեծարում էին միմեանց «ինամի» անունով:

Սանբէզեանցը գիտէր այդ:

Նա ինքը ժամանակով յափշտակուած էր Մաշօյի հրապուրիչ գեղեցկութիւնով:

Բայց անցան տարիներ և նրա սէրը սառեց:

Իա ունէր իւր հիմնաւոր պատճառները:

Սանբէզեանցը տարիների ընթացքում հասարակ անտաշ գիւղացուց դարձաւ մի զարդացած մարդ. նրա մտաւոր աշխարհը լայնացաւ, նրա հայեացքները փոխուեցան, նրա պահանջները բազմացան:

Նա որոնում էր իւր ապագայ կնոջ մէջ իւր կեանքի ընկերուհին, իւր օգնականը, նոյնը, ինչ որ ինքն էր:

Նա ունէր իւր ստեղծած իզէալը:

Իսկ Մաշօն մնաց անզարգացած, անուս, անտաշ. նա չէր հասկանում Սանբէգեանցին և չէր կարող հասկացնել նրան իւր կարծածը, զգացածը. և երբ պատահում էր որ Սանբէգեանցը ոգևորուած սկսում էր բացատրել նրան կնոջ նշանակութիւնը և կոչումը, նրա, իբրև մօր՝ պարտականութիւնները, նրա իրաւունքները, երբ մի խօսքով նա սկսում էր պարզաբանել հազար անգամ ծամծամուած կանաց խնդիրը, Մաշօն լայն բաց էր անում իւր սևորակ աչքերը և տղայական պարզամտութեամբ նայում էր Սանբէգեանցի երեսին: Վերջինի խօսքերը անցնում էին նրա ուղեղով՝ չթողնելով ոչ մի տպաւորութիւն այնտեղ և չգտնելով ոչ մի արձագանք նրա սրտում: Ինչի՞ վերայ էր մտածում այդ ըոպէներին Մաշօն—Աստուած գիտէր:

Սանբէգեանցը տեսնում էր այդ, բայց միևնոյն ժամանակ նա աշխատում էր դարգացնել Մաշօյին, լայնացնել որքան կարելի է նրա մտաւոր հորիզոնը, բայց իզնւր... նրա ջանքերը մնում էին անպտուղ, ապարդիւն և Մաշօն մեծանում էր իբրև ծառ, վայրենի, բայց գեղեցիկ բոյսի աճեցական կեանքով:

Այդ երևոյթը սկզբից տանջում էր Սանբէգեանցին, բայց վերջիվերջոյ նա եկաւ այն եզրակացութեան, որ այդ անկարելի է, որ գեղջիկուհի Մաշօն մնալու է միշտ գեղջիկուհի Մաշօ իւր նահապետական նոյնութեամբ:

—Եւ այդ կարծեմ աւելի լաւ է, մտածում էր նա

ինքն իրեն. կարելի չէ կործանել մի մարդու պաշտած կուռքը, աստուածը և չտալ նրան մի ուրիշը... աւերակները կարող չեն տալ կենդանութիւն... Աստուած գիտէ, ինչ հողի վերայ կընկնեն իմ քարոզածներս... կը տան նրանք արդիւնք, կը ստացուի՞ հունձ, թէ... ոչ:

Եւ այդ համոզմունքը օրէօր աստուանում, գօրանում էր Սանբէգեանցի մէջ: Կարօյի այժմեան լուռ և անտեղի բարկութեան պատճառը և շարժառիթը Սանբէգեանցն էր:

Նա Մաշօյի հարցին պատասխան չտուեց և նրատելով ձին և սաստիկ մտրակելով նրան, անհետացաւ գիշերային խաւարի մէջ: Երբ Մաշօն մօտեցաւ խարոյկին, Սանբէգեանցը արգէն գնացել էր. իսկ Գրիգորի ընտանիքը և վարձած օրական մշակները բարձրաձայն խոմբացնում էին: Խարոյկի մարող լոյսը արիւնաշագախ գոյնով ներկում էր իւր շուրջը և երկար, սրածայր, ֆանտաստիկական ստուերներով խաղում էր քնածների արևակէզ երեսների վերայ:

Փ.

Միւս առաւօտ ծերունի Գրիգորը փոխեց իւր ամենօրեայ շորերը աւելի նորերի և ուղևորուեցաւ գէպի գիւղի հրապարակը: Նա գնում էր Մահտեսի Սարգսի հրամանով գէպի գիւղական վարչութիւնը: Երբ Գրիգորը մտաւ այնտեղ, դեռ ոչ ոք չէր եկած. միայն ուսու-պահապանը յօրանջելով և ստէպ ստէպ խաչակնքելով իւր երեսը, սրբում էր սեղանների, աթոռների և պատերի մի մատաչափ փոշին: Գրիգորը

նայեց իւր շուրջը, ձգեց մի թուղթիկ հայեացք Կայսեր պառկերի վերայ և հանելով իւր մորթէ գլխարկը, որ ծածկում էր նրա գլուխը ամբողջ տարին՝ ամառը և ձմեռը, դուրս եկաւ սրահ. այնտեղ արդէն հաւաքուել էին մի քանի գիւղացիներ. դրանք խնդրատուներ էին: Գրիգորը նրանց մէջ նկատեց Կարօյին և մօտեցաւ նրան:

— Ի՞նչ է, դու ի՞նչ ես շինում այստեղ:

— Ոչինչ:

— Գործի՞ ես եկել:

— Չէ:

— Հապա՞:

— Այնպէս, ուղեցի իմանալ, թէ ինչո՞վ կը վերջանայ քո գործը:

— Ինչո՞վ կարող է վերջանալ... ես լաւ գիտեմ, որ ամեն տարի վճարել եմ պատկանեալ հարկը:

— Բայց ասում է թէ...

— Շատ բան է ասում, երևի կաշառք է ուղում... չէ... սխալուել է... ես այնպիսիներից չեմ:

Եւ Գրիգորը բարկացած նայեց իւր շուրջը:

Տան սանդուղքներով բարձրանում էր Մահատի-Մարգիսը իւր գրագրի հետ:

Խնդրատուները բարձրացան իրենց տեղերից և բարևեցին նրան:

Մարգիսը հազիւ պատասխանեց նրանց բարևին:

Գրիգորը մնաց անշարժ:

Մարգիսի հայեացքը հանդիպեցաւ նրա հայեացքին. նրանք լուռ բաժանուեցան միմեանցից:

Մի կէս ժամից Գրիգորին կանչեցին վարչու-

թեան գահլիճը, որ ասնախրոջ ընդունարանի գերն էր կատարում: Այստեղ Մարգիսը ցոյց տուեց մի հասա մատեանի վերայ:

— Այստեղ չէ նշանակուած, թէ դու 68, 69 և 70 թուականների թագաւորական հարկերը վճարած ես, նկատեց Մարգիսը, չբարձրացնելով գլուխը մատեանից:

— Չգիտեմ... ես վճարել եմ, պատասխանեց Գրիգորը:

— Եթէ վճարած լինէիր, այստեղ գրուած կլինէր:

— Չգիտեմ ինչու չէ գրուած... բայց ես վճարել եմ:

— Լաւ գիտես, որ վճարել ես:

— Լաւ գիտեմ, այո՛:

— Իսկ ես պարտական եմ նորից անել այդ վարքեզանից:

— Ինչի՞:

— Որովհետեւ ինձանից պահանջում են ապառիկները:

— Ես երկու անգամ վճարելու ոչ կարողութիւն ունիմ և ոչ էլ ցանկութիւն:

— Հարկը պէտք է վճարել, այլապէս...

— Ի՞նչ այլապէս...

— Այլապէս մենք հարկադրուած կը ծախենք եղներդ, ձիդ, կովդ...

— Իսկ եթէ ես չտամ:

Եւ Գրիգորի երեսը ստացաւ մի լուրջ արտայայտութիւն, նրա աչքերը նայում էին խիստ և կրակոտ:

— Չտամ... ճճ... մենք դեռ կը տեսնենք այդ:

— Կը տեսնենք... հա՛... կը տեսնենք...

— Ուրեմն դու մերժում ես մեր պահանջը:

— Ես կաշառք չեմ տալիս:

— Ինչպէս թէ կաշառք... դու խելքդ գլուխդ ժողովիր, այ Գրիգոր, վերջը վատ կը լինի:

Եւ Սարգիսը վեր կացաւ տեղիցը... նրա շրթունքները հազիւ նկատելի կերպով դողում էին:

— Ես չգիտեմ ինչ կը լինի... այդ գեռ կը տեսնենք, բայց ես կրկնում եմ իմ խօսքերս... ես վճարել եմ թագաւորական տուրքը և կաշառքներ չեմ տալիս:

— Լռիր:

Եւ Մահաեսի-Սարգիսը մի քայլ մօտեցաւ Գրիգորին:

Վերջինը կարծես արձանացած լինէր. նա խաչածն ծալել էր իւր ձեռքերը կրծքի վերայ և հեզուորէն նայում էր Սարգսին:

— Գրադիր, արձանագրիր այս խօսքերը... կաշառք, կը տեսնենք ինչ կը պատատիւսնես հաշտարար գատաւորին... անպիտան:

— Նոյնը:

— Ի՞նչ:

— Կաշառակեր:

Սարգսի համբերութիւնը հատաւ, նա կամենում էր յարձակուել Գրիգորի վերայ, բայց այդ բողբոջներ կու գօրեղ ձեռքեր բռնեցին նրա ուսերից. դա գրադիրն էր, մի մարդ՝ որ ունէր անչափ ազդեցութիւն տանտիրոջ վերայ:

— Իու կը փշացնես բանը... նստիր:

— Անիրաւ... պառաւ շուն, մըթմըթում էր ինքն

իրեն Սարգիսը:

Կարօն մինչ այդ հանգիստ դիտում էր խօսակցութիւնը, բայց երբ վերջինը ստացաւ մի այդպէս սուր ուղղութիւն, նա մօտեցաւ Գրիգորին և համոզում էր վճարել:

— Ինչի՞ ախր, տուել եմ մի անգամ... Նա իւր ռին է ուզում հանել ինձանից, ես լաւ գիտեմ:

Կարօն ինքն էլ հասկանում էր այդ, բայց կամենում էր մի կերպ վերջ տալ այդ ազդեց անցքին: Նրա ուղեղում ծագեց մի միտք, նա դարձաւ Գրիգորին և առաջարկեց զնալ տուն. մի բողբոջ նրանք մեկնեցան վարչութիւնից:

Նոյն գիշեր Կարօյին կարելի էր նկատել Սարգսի տան առաջ: Նրանք մի ինչ որ բանի վերայ ցած ձայնով խօսում էին. Սարգիսը չէր համաձայնում. այն ժամանակ Կարօն հանեց իւր ծոցից մի փաթեթ և տուեց Սարգսին: Վերջինս յանձնեց նրան մի թուղթ. — դա Սարգսի խնդրագիրն էր: Կարօն ձեռք թուղթը և հեռացաւ Սարգսից:

Վերջինը սկսեց համարել փաթեթի մէջ գտնուող փողերը:

Այնտեղ 25 բուբլի էր:

Իսկ Կարօյի հարսանիքի փողերն էին:

ՓՆ.

Ծերունի Գրիգորը չլմացաւ Կարօյի արած դահաբերութիւնը, նա այնպէս էր կարծում, որ Մահաեսի-Սարգիսը խելքի էր եկել և չէր կամեցել շարունակել

իւր խարդախ վարմունքը. Կարօն էլ իւր կողմից ոչինչ չասաց Գրիգորին: Միայն Մաշօն էր, որ գիտէր այդ. և Կարօն աւելի ևս բարձրացաւ նրա աչքում, դրանից յետոյ նա աւելի սիրեց նրան, սկսեց աւելի պաշտել:

Բայց Կարօն դեռ չէր կարողանում մոռանալ Սանբէգեանցին. նա կարծում էր, որ Մաշօն եթէ չէ սիրում, գոնէ պատվում է երիտասարդ ուսուցչին, համակրում է նրան. իսկ համակրանքը շատ հեշտ կարող է փոխուել սիրոյ և այն ժամանակ ամեն ինչ կորած էր, այն ամեն ինչ:

— Ձէ, հարկաւոր է անկեղծ խօսել այդ մասին, մտածում էր Կարօն, տեսնենք ինչ է զգում Մաշօն դէպի Սանբէգեանցը. և այդ միտքը օրէ օր զօրանալով նրանում՝ չէր թողնում նրան հանգիստ: Նա ցանկանում էր տեսնել Մաշօյին և այդպիսով վերջ տալ իւր երկբայութիւններին. նա ստէպ ստէպ գնում էր արտը, բայց դժբաղդաբար միշտ այնպէս էր պատահում, որ նրանք անկարող էին մնալ մենակ և խօսել: Այդ աւելի յուսահատեցնում էր Կարօյին:

Վերջապէս երբ հասան օգոստոսի վերջի օրերը, Գրիգորի ընտանիքը վերադարձաւ դիւղ և առաջին իսկ զիշերը Կարօն տեսնուեցաւ Մաշօյի հետ:

Նրանք կրկին նստած էին հին թթենու տակ:

Երկինքը ամպած էր, ոչ աստղերն էին երևում այնտեղ, ոչ լուսինը. խաւարը պատել էր Մեծ-Ղարա...սան:

— Ես մի բան եմ կամենում հարցնել, Մաշօ ջան, նկատեց անհաստատ, թոյլ ձայնով Կարօն:

— Ի՞նչ

— Գիտե՞ս... ես... ես կարծում եմ, որ դու ինձ չես սիրում:

— Ե՞ս:

— Այո... դու ուրիշին հաւանում ես:

— Ե՞ս... ուրիշին... ինչե՞ր ես ասում:

— Ես նկատել եմ այդ... մի խաբիր ինձ:

Եւ Կարօյի ձայնը հետզհետէ դառնում էր աւելի զօրեղ, աւելի հաստատ:

— Ես երբէք չեմ խաբած քեզ և խաբելու էլ պէտք չունիմ, եթէ ես չսիրէի քեզ՝ անկեղծ կը խոստովանէի այդ:

— Ուրեմն... Սանբէգեանցը...

— Ի՞նչ Սանբէգեանցը... Ինչե՞ր ես դուրս տալիս: Ես... ոչ... ես յարգում եմ նրան. նա այնպէս խելօք է, այնպէս ուսումով... նա ամեն բան գիտէ... գիտէ ինչ կայ լուսնի վերայ, ասում է աստղերը մեր աշխարհից մեծ են... այո... ես պատվում եմ նրան, բայց ես... ես չեմ հասկանում նրան, նրա ասածները... ես ինքս խօ ոչինչ չգիտեմ... ես... ես միայն քեզ եմ սիրում, իմ հոգրս, իմ կեանքս, իմ աննմանս:

Եւ Մաշօյի արևառ ձեռները փաթաթուեցան Կարօյի վզովը:

Վերջինը ուրախութիւնից չէր կարողանում խօսել:

Հոգսերի, տարակուսանքների մի ամբողջ բեռը կարծես գլորուեցաւ Կարօյի վերայից, նա իրեն զգում էր այնպէս թեթեւ, այնպէս երջանիկ. նա այդ բոլորին սիրում էր ամենքին առանց բացառութեան, նա եթէ կարողանար՝ կը գրկախառնէր ամբողջ մարդկութիւնը: Նա ոգևորուած երջանկութիւնից, շացած սեղմում էր

Մաշօյին իւր հսկայական կրծքին, «հողիս... սնդինս, սիրելիս» անգաղար կրկնում էր նա և նրանց համբոյրները ձայնը պարզ լավում էր գիշերային մթութեան մէջ:

— Այ, եթէ զինուոր էլ չգնամ... ես կը լինիմ բոլորովին բաղաւոր... իսկոյն մենք կսարքենք մեր հարսանիքը և կսկսենք ապրել միասին: Օ՛ ինչ լաւ կը լինի, այնպէս չէ՞, Մաշօ ջան:

— Այնպէս է, բայց ինչո՞վ հարսանիք ես ուզում սարքել, երբ փողերդ տան տիրոջ տուիր:

— Ոչինչ... կը ծախեմ գարիս և կըկին փող կունենամ: Ի՞նչ ես գարդ անում, առողջ ու սաղ լինինք, փող միշտ կունենանք:

Եւ նա բռնելով Մաշօյի իրանից, քարշեց նրան գէպի ինքը:

Այդ իսկ ըստէին Գրիգորի տան սրահում երևաց Շուշանը:

— Մաշօ... Մաշօ... ո՞ւր ես, կանչում էր նա:

— Իսկոյն, մայրիկ, այստեղ եմ:

— Ինչ ես շինում... եկ պառկենք:

— Թու՛թ եմ ուտում, խաբեց Մաշօն և տարով իւր հրաժարականը Կարօյին, բաժանուկեցաւ նրանից: Լուսինը դուրս եկաւ ամպերի տակից և լուսաւորեց Գրիգորի բակը այն ժամանակ, երբ Մաշօն արդէն ներսն էր:

Շուշանը չտեսաւ Կարօյին:

Իսկ վերջինը ցատկելով ցանկից, ուղևորուեց գէպի Ղուկասի հիւրընկալ, լուսաւորուած օդատունը: Անցնելով վարժատան մօտից, նա տեսաւ Սանբէգեանն-

ցին, որ մի ինչ զրոււմ էր և խփելով պատուհանը՝ դուրս կանչեց նրան.

— Գնանք, մի շիշ գարեջուր խմենք, հրաւիրեց Կարօն:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, որ այդպէս ուրախ ես:

— Ոչինչ:

Եւ Կարօն ժպտաց:

— Չէ... ես ժամանակ չունիմ... տեսնում ես զրոււմ եմ:

— Ի՞նչ է այդ:

— Թղթակցութիւն լրագրի համար:

— Ուր պիտի ուղարկես:

— Թիֆլիս:

— Ուրեմն չէ՞ս գայ էլի:

— Չէ:

— Իէ եթէ այդպէս է, ես ինքս կը բերեմ քեզ մօտ. լս՛ւ:

— Բեր:

— Կարօն մի ակնթարթում անհետացաւ և բերեց չորս շիշ գարեջուր:

Նրիտասարդների բարեկամութիւնը նորոգուեցաւ: Գիշերուայ ժամը երկուսն էր, երբ նրանք բաժանուկեցան:

Կարօն մի քիչ հարբած էր:

Նա երերալով գնում էր իւր տունը, որ գտնում էր գիւղի ծայրում:

— Չէ, Սանբէգը լաւ տղայ է, մտածում էր նա շարժելով իւր ձեռները, շատ լաւ տղայ է, իսկ ես դեռ նախանձում էի նրան, ո՞ր ունէի նրա գէմ, յիմար... յիմար Կարօ:

ՓԲ.

Սեպտեմբեր ամիսն էր: Բնութիւնը հետզհետէ հանում էր իւր շքեղ կանաչագարդ ամառնային շորերը և երևան էր գալիս իւր տգեղ մերկութեամբ: Գետինը ծածկուած էր թափուած, դեղնած տերևների թերթիկներով. ամեն տեղ տիրում էր տխրութիւնը, ամեն տեղ թագաւորում էր ամայութիւնը: Կանաչ արօտը այրուել էր արևից և անգօր կռացրել էր իւր գլուխը անգութ մանգաղի տակ. արտերը մերկացել էին և սևին էին տալիս դաշտային անհուն տարածութեան մէջ. աշունը մօտենում էր...

Մեծ-Ղարա...սան սկսեց իւր թմրած, անվրդով կեանքը: Աւարաելով երկրագործական պարապմունքները, գիւղացիները ծալապատիկ նստած՝ ամբողջ օրեր անց էին կացնում անվերջ խօսակցութեան, պատմութիւնների, հէքիաթների և թղթախաղի մէջ: Աշունը և ձմեռը ազահութեամբ կլանում էին նրանց ամառուայ դառն աշխատանքի պտուղները:

Նրիտասարգները դուրս չէին գալիս օդեաներից և նոյնպէս մեծերից վարակուելով, խաղում էին անվերջ նարզի, «օթուզբիրը»¹⁾ և դրա նման խաղեր:

Կանայք և աղջիկներն էին միայն որ պարապում էին գործով. նրանք կարում էին, մանում էին և կամ ընտրում էին սերմացու հացահատիկներ:

Գրիգորի տան կեանքը հոսում էր իւր սովորական հոսանքով, ոչնչով չը զանազանուելով միւս գիւղացիների կեանքից, այն տարբերութեամբ միայն, որ

¹⁾ Օթուզբիր—նշանակում է երեսուն մկ, թղթախաղի անունն է:

թղթախաղը մուտք չէր գործել այստեղ, Գրիգորը չէր սիրում խաղալ: Աշնանային երկար գիշերներին նրա մօտ գալիս էին Սանբէգեանցը, Կարօն մօր հետ և անա հասարակութիւնը բաժանուելով երկու խմբի՝ սկսում էր իւր ճիշտ ընտանեկան, անկեղծ խօսակցութիւնները: Շուշանը, Կարօյի մայրը և Սանբէգեանցի մայրը կազմում էին մի առանձին, կանացի խումբ, իսկ Գրիգորը, Սանբէգեանցը և Կարօն մի ուրիշ: Մաշօն մօտենում էր մերթ այս և մերթ այն խմբին և ամեն տեղ մասնակցում էր խօսակցութեան և տալիս էր նրան ուղղութիւն, ասում էր երկու երեք խօսք և հեռանում էր միւս խմբին:

Գրիգորի ընտանիքը ձանձրութիւն չէր զգում: Այդպիսի մի գիշեր, երբ արդէն ամենքը հաւաքուած էին Գրիգորի սենեակում, ներս մտաւ համարեա վազելով Կարօն. նա շնչում էր ծանր. քրախնքը ծածկել էր նրա ձակատը. նա կարմրել էր, երևում է որ մի ծանրակշիւ բան ունի հաղորդելու հասարակութեան:

— Գիտէ՞ք... այսօր առաւօտ հրամանը եկած է. նա չէր կարողանալ խօսել:

— Ի՞նչ հրաման, հարցրեցին ամեն կողմից:

— Հրաման... որ մի հատ որդին զինուոր գնալու չէ, Կարօն անդադար սրբում էր իւր քրախնքը:

— Մի՞թէ... ով ասաց քեզ, նկատեց Գրիգորը:

— Ռուս զրազիրը... բայց դա դեռ գաղտնիք է... նա ինձ այնպէս ասաց:

— Ռւրեմն, դու կմնաս էլի, ուրախաձայն բացազանչեց Մաշօն: Այդ ձայնը պարունակում էր իւր մէջ ամեն ինչ, և՛ անչափ ուրախութիւն, և՛ սէր, և՛ գոհու-

թիւն ճակատագրից:

— Ի՞նչարկէ... ի՞նչարկէ:

Կարօյի մայրը՝ Սրբուհին բարձրացաւ տեղից և գրկախառնելով որդուն սկսեց լալ:

Գրանք ուրախութեան արտասուքներ էին:

Կարօյի հաղորդած նորութիւնը շլացրեց ամենքին: Գրիգորի ընտանիքում արդէն համոզուած էին, որ մի երկու ամսից Կարօն զնալու է զինուոր. նրանք չզիտէին ընդհանուր զինուորագրութեան կանոնները: Այդ էր պատճառը, որ այժմ ամենքը ուրախ էին. մեռած Կարօն կարծես յարութիւն առաւ նրանց համար: Գրիգորը շնորհաւորեց Կարօյի մօրը և համբուրեց Կարօյին: Ուղարկեցին զինի բերելու:

Ծառային ասացին, որ կանչէ Սանբէգեանցին. վերջինը յայտնեց իւր անկեղծ ուրախութիւնը և ամենքը նստան ընթրելու: Երբ զինին սկսեց իւր ներգործութիւնը, Կարօն նշանացի արեց Մաշօյին և վերջինը գուրս եկաւ սենեակից:

Կարօն բարձրացաւ տեղից և համբուրելով Գրիգորի ձեռք յայտնեց իւր մտազրութիւնը Մաշօյի վերաբերմամբ և խնդրեց նրան կնութեան:

Գրիգորը ցած թողած իւր զլուխը, մտածում էր...

— Գու սիրում ես նրան, հարցրեց նա վերջապէս:

— Այո, հայր:

— Իսկ նա:

— Հարցրեցէք:

— Ոչ, նա իբրևուր չունի իմ առաջ խոստովանելու իւր սէրը... եթէ դու ասում ես, ես հաւատում եմ:

Եւ ձերունին լուեց:

Կարօն անհամբեր սպասում էր նրա վճռին:

— Ուրեմն, հայրիկ...

— Ուրեմն, բազում եղէք. նայիր, Կարօ ջան, ես տալիս եմ քեզ իմ միակ գաւախ, լաւ նայիր նրան... չմաշես... չտանջես Մաշօյիս: Գուք այսուհետեւ իմ գաւախներս էք... ապրեցէք, երջանիկ եղէք և ուրախացրէք մեզ պառաւներիս:

Գրիգորի աչքերից թափվում էին արտասուքի խոշոր կաթիլներ. Կարօն համբուրեց նրան և Շուշանի ձեռք: Սանբէգեանցը շնորհաւորում էր նրան:

— Կանչեցէք Մաշօյին, հրամայեց Գրիգորը:

Ներս մտաւ Մաշօն: Նա գիտէր բանը ինչու՞մն է, և աշխատում էր որքան կարելի է միամիտ արտայայտութիւն տալ իւր երեսին. նա թողել էր աչքերը ցած և կարմրած մօտեցաւ հօրը:

— Մաշօս, աղջիկս... ահա քեզ Աստուծոյ նշանակած փեսացուդ... սիրիր նրան, հնազանդ եղիր, երջանիկ եղէք որդեակներս:

Եւ Գրիգորը միաւորեց նրանց ձեռները:

Մաշօն մօտեցաւ իւր փեսացուին և նրանք միասին զնալով հանգիստականների առաջ համբուրում էին նրանց ձեռները և օրհնութիւն էին ստանում: Ամենքը ուրախ էին և գուարթ:

Այդ օրը կատարուեցաւ Մաշօյի նշանագրութիւնը. հարսանիքը լինելու էր ձմրանը:

ՓՊ.

Ուսուցիչ Սանբէգեանցը այն մարդերից էր, որոնք կազմելով ժամանակի ընթացքում մի օրև է գաղափար,

մի որևէ իրէջալ, աշխատում են միշտ իրագործել այդ գաղափարը, տալ նրան շունչ և մարմին և կանգ չեն տնում ոչ մի արդեւքի, ոչ մի դժուարութեան առաջ, այդպիսիների համար համոզմունք բառը լուրջ բառ չէ միայն, նրանք գիտեն այդ բառի արժէքը և այնպէս էլ վարվում են կեանքում. Սանբէգեանցը հոգով և մարմնով հայ էր, նա լաւ գիտէր իւր ազգի պակասութիւնները, նա տեսնում էր նրա անզարգացած լինելը, նրա յետադէմ, խաւարամիտ բարքն ու վարքը, տեսնում էր այդ ամենը, բայց կրկին սիրում էր հայ ազգը, հայ մարդուն, սիրում էր, որովհետեւ այդ ազգի մէջ նա տեսնում էր այնպիսի յատկութիւններ, որոնք, եթէ կանոնաւոր մշակուէին միայն, պիտի տային ազազայում գոհացուցիչ արդիւնքներ, այդ էր Սանբէգեանցի աշխարհայեցողութեան ամենանշանաւոր կէտը. նա ձգտում էր մի օգուտ տալ իւր խեղճ ազգին, մի գործնական օգուտ որևիցէ հասարակական ասպարիզում և յանուն դրա պատրաստ էր գոհել ամեն ինչ: Նա ուսումնասիրել էր իւր ազգի անցեալը. դեռ աշակերտութեան միջոցին վարժարանի նստարանի վերայ, նա ընկղմվում էր հայ ազգի անցեալի լայնածաւալ, փառաւոր աշխարհը, նա ցաւում էր իւր ազգի ցաւերով և շարշարանքներով. նա ուրախանում էր իւր ազգի փառաւոր, երջանիկ ուրախ օրերով. Սահակի, Նղիշէի, Վարդանի, Վահանի, Մեսրոպի պատկերները, այդ հսկայ հերոսների, այդ մտքի, գաղափարի և բարոյականութեան մարտիրոսների պատկերները անցնում էին նրա աչքի առաջ և բորբոքում էին նրա երիտասարդական վառ երևակայութիւնը:

Երբ Սանբէգեանցը աւարտեց ճեմարանը և մտաւ կեանքի շրջանը, նա չմոռացաւ իւր մանկութեան սիրելի հերոսներին. ընդհակառակը նա աւելի ևս սիրեց նրանց և նրանց գործերը և հայրենիքի մատուցած ծառայութիւնները. այն մտքերը, որոնք երբեմն շփոթ շրջում էին նրա ուղեղում, որոնք իբրև ցնորքներ տանջում էին նրան շատ անգամ ճեմարանի ննջարանում, այժմս պարզուեցան և դարձան նրա կարծիքը, համոզմունքը, գաղափարները. նա երդուեց ծառայել ազգին: 1870-ական թուականներում հայ հասարակութեան մէջ կարելի էր նշմարել մի շարժում, մի մտաւոր շարժում գէպի ուսում և լուսաւորութիւն. դա 1850-ական և 60-ական թուականների արձագանքն էր: Ամեն տարի եւրոպական և ուսական համալսարանները թողնում էին հայ ուսումնասարտ երիտասարդներ, որոնք վերադառնալով հայրենիք, քարոզում էին իրենց այնտեղից ձեռք բերած գիտութիւնները, կազմում էին զանազան ընկերութիւններ, ոտքի էր սկսում արդէն կանգնել հալ ու մաշ եղած հայ թատրոնը, տպվում էին գրքեր, լոյս էին տեսնում լրագիրներ, հասարակութիւնը զարթել էր իւր քնից և բանում էր: Սանբէգեանցն ևս ենթարկուեց ընդհանուր հոսանքին: Թիֆլիսում մի հայ լրագրում սկսեցին լոյս տեսնել մի շարք «գաւառական նամակների», որոնք մեծ ազդեցութիւն ունեցան հասարակութեան վերայ: Առանց ստորագրութեան, առանց փքուն, ճոճուան ֆրագների, այդ նամակները ծանօթացնում էին ընթերցողին հայ զիւղական կեանքի հետ, հայ զիւղացու, նրա նիստ ու կացի, նրա ձգտումների, նրա առօրեայ պահանջ-

ների և պակասութիւնները հետ: Եւրոպայի հողը վերայ կը թուած և մնուած երիտասարդները չգլխաէին, ճշմարիտը խոստովանած, իրենց հայրենիքը, նրա ժամանակակից գրութիւնը, նրանք եթէ գլխաէին էլ մի բան, դա կարգացել էին գրքերում, իսկ անստորագիր «գաւառական նամակները» տալիս էին նրանց այդ ծանօթութիւնները նոյն իսկ կեանքի աղբիւրից, նոյն իսկ գիւղից և Սանբէգեանցի այդ ասպարիզում բերած օգուտը ակներև էր:

Բայց Սանբէգեանցը չունէր դադրում. գործելը — դարձել էր նրա պահանջ:

Բեսարաբիայի վիճակի հոգևոր կառավարութեան հրամանով Սանբէգեանցը թողեց Մեծ-Ղարա...սան, թողեց Գրիգորին, Մաշոյին, Կարոյին և իւր մօր հետ տեղափոխուեցաւ սուրբ Սաչ վանքի երեքգասեան ուսումնարանը, ուր նա ինքը մի օր եղած էր աշակերտ. այստեղ գործելու ասպարէզը աւելի լայն էր: Ամենայն սրբութեամբ կատարելով իրեն յանձնած գործը, նա գտնում էր դեռ ժամանակ սարքել տօներին գրականական երեկոներ և ներկայացումներ: Ն... քաղաքի բեմը տարին չորս հինգ անգամ տեսնում էր հայ ներկայացումներ, լսում էր իւր մայրենի լեզուն և սովորում էր նրան: Նա կազմեց երիտասարդներից մի շրջան, ուր տիրում էր հայ ոգին, խօսքը և լեզուն: Նրանք ոգևորուած միևնոյն գաղափարներով, քարոզում էին ուսում և այդ խօսքը նրանց նշանաբանն էր:

Եւ իրաւ, ամեն մի հայ ընտանիքում սկսուեց գրանից յետոյ մայրենի լեզուի ուսումնասիրութիւնը, խորթ կիսաուռս, կիսաթուրք բարբառը տեղի էր տա-

լիս հայ ոճի գողարիկ դարձուածներին:

Ահա ինչ էր Սանբէգեանցի իրէտալը, և նա իրագործեց նրան, նա չհպարտացաւ, նա չմոռացաւ ինքն իրեն բնաւ, նա մնաց նոյն խոնարհ, նոյն համակրելի հազուագիւտ բարոյականութիւնով, լուսամիտ, լաւ ընկեր Սանբէգեանցը, ինչպէս և առաջ ճեմարանի փակ, նեղ շրջանի մէջ:

ՓՊ.

1872 թուականը ցուրտ էր և ձիւնոտ:

Մեծ-Ղարա...սան թաղուել էր հետզհետէ կուտակուող ձիւնի անազին բլուրների մէջ:

Յրտերը հասնում էին մինչև 28 և 29 աստիճանի:

Եթէ երգիկներից ամեն առաւօտ բարձրացող ծուխը չլինէր, կարելի էր կարծել, որ Մեծ-Ղարա...սան ամբողջապէս մեռած է:

Ոչ ոք չէր երևում փողոցներում:

Միայն քամին էր, որ արձակ սահում էր ամայի փողոցներով և բարձրացնելով արծաթափայլ ձիւնային փոշին՝ կատաղաբար մոնչում էր խրճիթների խարխուղ պատուհանների, դռների տակ:

Մեծ-Ղարա...սայից մի քիչ հեռու գտնուող անտառը ներկայացնում էր ձմրան ժամանակ մի հիանալի պատկեր:

Զրկուած տերևներից նա կարկառել էր իւր հսկայական, ձիւնոտ ճիւղերը ամեն կողմ և կարծես քարացել մնացել էր իւր ձմերային խոր, հանգիստ քնի մէջ:

Երբ արևը ձգում էր իւր սակաւ, անջերմ ճառագայթները անտառի վերայ, վերջինը սկսում էր ցոլալ

իւր պսալդուն ցորբի մութ կարմրագոյն, սակեփայլ գոյնով:

Միշտ և հանապազ այստեղ քամին երգում էր իւր անվերջ մունչլուն-մեղեղին:

Այս անտառը անա 10 տարի էր, որ թագաւորական էր:

Նա գտնվում էր Մեծ-Ղարա... սա գիւղի տանուտիրոջ իրաւասութեան տակ:

Գիւղացիները չէին կամենում յարգել օրէնքի պահանջը և շատ անգամ գնում էին անտառից փայտ գողանալու:

Ծերունի Գրիգորը նոյնպէս պատկանում էր այդ անտառագող մարդիկների շարքին:

Նա գողանում էր իւր անխախտ համոզմունքից դրդուած. նա չէր կարող հասկանալ, որ անտառը իբրև պարգև Աստուծոյ, կարող է պատկանել մի անհատի, ինի դա անգամ թագաւորը:

Նա նայում էր անտառի վերայ իբրև մի res nullius-ի վերայ. նրա կարծիքով անտառը ստեղծուած էր գիւղացիների առօրեայ պէտքերի համար:

Եւ նա քանիցս անգամ առնում էր այնտեղից փայտ և կամ ածուխ էր հանում:

Մի օր նա լծեց իւր սահնակը և ուղևորուեց անտառ:

Արդէն մի հսկայ—ծերունի ծառ տապալուելու վերայ էր նրա կացնի տակ, երբ վերայ հասաւ Մահատեսի-Սարգիսը:

Երկու թշնամիներ, երկու սխերիմ թշնամիներ պատահեցան միմեանց սուս, ամայի անտառում:

Նրանք անշարժ կանգնած նայում էին միմեանց վերայ: Գրիգորի ձեռը պինդ սեղմել էր կացինը և ցնցողաբար դողում էր:

— Ի՞նչ ես անում այստեղ:

— Ի՞նչ... ոչինչ:

— Ի՞նչպէս թէ ոչինչ... Ի՞նչ իրաւունքով կարում ես ծառը:

— Այնպէս:

— Գողանալու ես եկել... հա.

Գրիգորը լուռ էր:

— Ի՞նչ ես պապանձուել... խօսիր թէ չէ:

— Թէ չէ Ի՞նչ:

— Թէ չէ կը կապեմ քեզ ու կը տանեմ վարչութիւնը... Ձգիտե՛ս որ անտառը թագաւորինն է:

— Ինձ Ի՞նչ... Ինձ փայտ է հարկաւոր, ես էլ առնում եմ:

— Ա՛յ քեզ բան... լմու է... տուր կացինդ ինձ:

— Ինչի՞:

Եւ Գրիգորի ձեռները աւելի պինդ սեղմեցին կացնի ծայրը:

— Տո՛ւր, ասում եմ:

— Ձեմ տալ:

— Տո՛ւր:

Գրիգորը մի կողմ ձգեց կացինը և մօտեցաւ Սարգիսի:

Նրա աչքերում խաղում էր մի վատ, չար կրակ:

— Լռի՛ր... լսում ես... լռի՛ր, թէ ոչ...

Նրա ձայնը կտրվում էր, շնչառութիւնը նուազում էր:

—Լուիք, անպիտան:

Եւ նա բռնեց Սարգսի կապայի օձիքից և մօտեցնելով ծառին՝ սկսեց խեղդել:

Գազանը զարթել էր Գրիգորի մէջ:

Անցեալի ամեն դառն փաստերը անցան մի ակընթարթում Գրիգորի աչքերի առաջ: Նա յիշեց Սարգսի վարմունքը, նրա կեղտոտ գործերը և կամենում էր մի անգամից վերջ տալ այդ ամենին:

Սարգիսը սկսեց օգնութիւն կանչել:

Անտառը միայն խուլ, կարծես հեզնական արձագանք տուեց:

Գրիգորը տապալեց գետին Սարգսին, պինդ սեղմեց նրա կոկորդից և երբ վերջինը կտրեց իւր ձայնը, նա վերկացաւ նրա վերայից և նստելով սահնակը ուղևորուեցաւ դէպի գիւղ:

Մի կէս ժամից ուշքի եկաւ և Սարգիսը, նայեց իւր շուրջը, աշխատեց մտաբերել եղելութիւնը և դանդաղ քայլերով հեռացաւ տուն: Կացինը մնաց ընկած ծառի մօտ:

Փե.

Այս անցքից անցել էր մի շաբաթ:

Գրիգորը գտնվում էր սաստիկ հոգեկան տանջանքների մէջ:

Վախը չէր դրա պատճառը, ոչ:

Գրիգորին տանջում էր խիղճը:

Ինչքան էլ որ չլինի, բայց և այնպէս Սարգսի մէջ նա տեսնում էր մի մարդ, որին նա կամեցել էր խեղդել, սպանել:

Այդ միտքը հանգիստ չէր տալիս ծերունուն:

Պառկած անկողնում, նա գտնվում էր մի անվերջ մտատանջութեան մէջ, նա մտրակում էր իւր անվայել արարքը, իւր դազանաբարոյ «ես»-ը:

—Էհ... ի դուր, ի դուր տաքացայ, հարկաւոր չէր, մտածում էր նա անդադար:

Գրիգորը հիւանդ էր:

Կռուի ժամանակ նա մըսել էր:

Առաջի ըոպէները նա չնկատեց այդ, բայց երբ վերադարձաւ տուն, նա զգաց, որ մի ինչ որ խոցոտում է, ծակում է նրա ներսը, փորը և աղիքը:

Նա հիւանդացել էր թոքերի բորբոքումով:

Հիւանդութիւնը ծանր էր և վտանգաւոր:

Շուշանը, Մաշօն, Կարօն չէին հեռանում նրա անկողնից, նրանք առաջարկում էին նրան զանազան դեղեր, միջոցներ, բայց Գրիգորը ամեն անգամ լուռ, յուսահատ շարժում էր իւր արեգարդ գլուխը:

Կարծես նա համոզուած էր, որ կարողանալու չէ առողջանալ: Այնուամենայնիւ գիւղական զանազան բժիշկ պառաւանքներ, աղօթողներ, մոմ թափողներ, սիրտ չափողներ, գիր բացողներ անպակաս էին նրա տնից:

Անցնում էին օրեր, շաբաթներ:

Հիւանդութիւնը աւելի ևս սաստկանում էր:

Գրիգորը սաստիկ փոխուել էր:

Այդ յաղթանգամ մարդը, որ երբէք դեռ չէր հիւանդացել իւր կեանքում, բոլորովին մաշուել, հալուել էր: Նրա մազոտ մարմնից դուրս էին ցցուել նրա ոսկորները:

Երեսը սաստիկ նիհարացել էր:

Միայն աչքերն էին, որ կարծես աւելի ևս ցուում էին երկար սպիտակ յօնքերի տակից:

Այդ ցոլքը մահաբեր էր:

Ծերունու ժամերը արդէն հաշուած էին:

Մի օր նա ինքը խնդրեց, որ կոչեն քահանային:

— Տէր-Յասայուն, հեգնական թոյլ ձայնով նկատեց նա:

Քահանան եկաւ և բերեց իւր հետ աւետարանը և սուրբ ճաշակը:

Սենեակում, ուր պառկած էր հիւանդը, տիրում էր խորին, հանդիսաւոր լռութիւն:

Հիւանդը ապաշխարեց, ստացաւ թողութիւն իւր երկրաւոր մեղքերի և հազիւ կարողացաւ ճաշակուել:

Մաշօն սկսեց հեկեկալ:

Շուշանը, Կարօն հետևեցին նրա օրինակին:

Գրիգորը մեռնում էր անձայն, լուռ ու մունջ. ինչպէս մի անգամից մարում է ճրագը, որ այրուել է մինչի վերջը, այնպէս էլ մեռաւ Գրիգորը: Ոչ խռպոտ հեկեկանքներ, ոչ սաստիկ ցնցումներ, ոչինչ չպատահեց:

Հողը ստացաւ իւր արգասիքը, իւր ստեղծագործութիւնը:

Երկու օրից գիւղական եկեղեցու բակը լցուել էր ժողովուրդով. զանգակների տխուր մեղեդին յայտարարում էր, որ այսօր Գրիգորի թաղման օրն է:

Սպիտակ հասարակ փայտից շինած դագաղը դուրս հանեցին եկեղեցուց և տարան գերեզմանատուն:

Շուշանը և Մաշօն սաստիկ, բարձրաձայն լալիս էին:

Կարօն անմիտ նայում էր դէս ու դէն և մեքենայաբար զնում էր դագաղի ետևից, նրա արտասուքի աղբիւրը արդէն ցամաքել էր:

Մի կէս ժամից՝ սև խոր փոսը ընդունեց իւր գիրկը ծերունի Գրիգորի մարմինը:

Եւ կրկին ու կրկին կատարուեցաւ մեր ունայն աշխարհում Աստուծոյ անեղ, խորհրդաւոր խօսքերը. «Հող էիր և ի հող դարձցիս»... »

ԺԳ.

Գրիգորի մահից յետոյ, նրա որբ ընտանիքը ապրում էր առանց մի որ և է փոփոխութեան իւր առօրեայ կեանքում:

Բայց այդ կարող չէր երկար տևել:

Գործող, արդիւնաբերող ձեռները պակասում էին այդ ընտանիքին:

Գրիգորը չկար:

Ուրեմն հարկաւոր էր մի կերպ հայթայթել օրուայ ապրուստը:

Գիւղը չէր տալիս այսպիսի պարապմունքներ:

Հարկաւոր էր կամ մտնել մի որ և իցէ հարուստ գիւղացու մօտ ծառայութեան և դրա փոխարէն ստանալ մի փոր հաց և կամ տեղափոխուել քաղաք, ուր Մաշօն կարող էր ստանալ թէև չնչին, բայց այնուամենայնիւ ամսական ոտճիկ. Կարօն չհամաձայնուեց ոչ մէկին այդ երկու պայմաններից, նա դնելով իւր յոյսը ապագայ հունձի առատութեան վերայ, աշխատում էր մի կերպ մխիթարել Շուշանին և Մաշօյին:

— Ոչինչ... ոչինչ, ասում էր նա, Աստուած ողորմած է մի կերպ կապրենք... խօսուանց հացի չենք մնալ:

Շուշանը յուսահատ շարժում էր գլուխը:

— Կապրենք... հեշտ է ասել... Ա՛խ, մեզ ապրեցնողը սև հողումն է, նկատում էր Շուշանը և սկսում էր լալ:

Հացը վերջի ժամանակը դարձել էր նրա հոգու պահանջը:

Նա լայիս էր միշտ, առաւօտեան՝ երբ դեռ Մաշօն քնած էր լինում, գիշերը անկողնի մէջ, միշտ, միշտ...

Մաշօն չէր կարող տանել մօր լացը:

Նրա աչքերը իսկոյն լցվում էին արտասուքով և նրա առաջ մանրակրկիտ ճշտութեամբ երևան էր դալիս իւր հօր պատկերը, անկողնում, մաշուած, յուսահատ շարժելիս իւր արեղարդ գլուխը:

Ինչի՞ այդ ըստէն էր միշտ պատկերանում նրա առաջ, ասել դժուար է:

Կարօյի և Մաշօյի հարսանիքը յետաձգուեցաւ Գրիգորի մահուան պատճառով:

Ե՞րբ էր լինելու այդ, ոչ ոք չգիտէր:

Ոչ Կարօն էր խօսում այդ մասին, ոչ Մաշօն. նրանք կարծես լռելեայն համաձայնուել էին առ այժմ ոչինչ չյիշել հարսանիքի վերաբերմամբ:

Մանբէգեանցը իմացել էր Մուրբ Խաչ վանքում իւր բարեկամի մահուան լուրը և մի նամակով յայտնում էր Շուշանին իւր ցաւակցութիւնը:

Այդ նամակը դարձաւ Շուշանի համար աղբիւր

նոր արտասուքների, նոր հառաչանքների:

Մահաեսի-Սարգիսը ոչինչ չպատմեց անտառի մէջ եղած անցքի մասին:

Գիւղում ոչ ոք չգիտէր Գրիգորի և նրա մէջ պատահած կռիւր, բայց նա իւր մաքում վճռեց անպատճառ իւր վրէժը հանել Գրիգորի ընտանիքից:

Նրա մահից յետոյ Սարգիս համար բացվում էր լայն ասպարէզ վրէժինդութեան:

Ամեն մի քայլում նա կարող էր իրագործել իւր մտադրութիւնը:

Ի՞նչ գիմադրութիւն կարող էին ցոյց տալ մի խեղճ, պառաւած կին և մի մատաղահաս աղջիկ:

Կարօյից Սարգիսը չէր վախենում:

Նա գիտէր իւր ոյժը:

Եւ նա ամբողջ ժամերով հիւսում էր դրութիւնների մի ամբողջ շարք, ուր յաղթողը պիտի հանդիսանար ինքը, Մեծ-Ղարա... սա գիւղի տանուէրը, իսկ յաղթուողը Գրիգորի ընտանիքը:

Եւ նա արդէն կարծում էր, որ հասել էր իւր վերջնական եզրակացութեան, երբ մի գեղեցիկ օր Տէր-Յասայու ասած խօսքերը բոլորովին խորտակեցին նրա երեակայութեան օգային ամբողջը:

Փի.

Մի օր, երբ Սարգիսը մի թմրած ծուլութեամբ անձնատուր էր եղած իւր սովորական կիսօրեայ dolcefarniente-ին, տան դուռը բացուեցաւ և ներս մտաւ Տէր-Յասային: Նա գանգուլում էր ուրախ սրամադրու-

Թեան մէջ:

Նա վերադառնում էր կնուկքից, ուր տանտիրոջ հիւրասիրութիւնը և լաւ ընդունելութիւնը թողել էին տէր հօր վերայ իւր ակներև հետևանքները:

Նա մի քիչ արբած էր:

— Ախ... պարոն տանուտէր... քէֆդ, հալդ... ի՞նչպէս ես, հարցրեց նա և պարզեց իւր ձեռը Սարգսին:

— Ոչինչ... ապրում ենք էլի... մեզ ի՞նչ է եղած, մենակ մարդ ենք... մի կերպ անցկացնենք օրերս...

— Մենակ մարդ ենք... մեղաւորը ո՞վ է... կարծես քո ձեռքումը չէ դրա վճիռը...

— Ի՞նչպէս թէ:

— Շատ պարզ է, քեզ ո՞վ է ստիպում մենակ ապրել:

Եւ տէր-հայրը լռեց:

Նա դարձրեց իւր խորամանկ, միշտ վազվզող աչքերը Սարգսի երեսին և ժպտաց:

Վերջինը լուռ էր:

— Էհ... գինի չունիս... ապա տեսնենք... հրամայիր:

— Իսկոյն:

Եւ Սարգիսը կանչեց իւր միակ ծառային, որի պաշտօնը կատարում էր մի ծեր, պառաւ կին, իւր հեռու ազգականը:

— Մարիամ... բեր մի շիշ գինի, դարձաւ Սարգիսը նրան:

— Իսկոյն, աղա, պատասխանեց պառաւը և լրջօրէն գիտելով քահանայի երեսը՝ հեռացաւ սենեակից:

— Հա... ի՞նչ էի ասում... քո մասին էր խօսքս,

եթէ կամենաս, վաղը մենակ չես լինիլ:

— Ի՞նչպէս, հարցրեց Սարգիսը:

— Այնպէս... կարգուիր:

Սարգիսը ծիծաղեց: Այնքան անկարելի թուեցին նրան Տէր-Նսայու խօսքերը:

— Կարգուիր էլի, կրկնեց քահանան:

— Ի՞նչպէս թէ կարգուեմ, ախր...

— Ի՞նչ ախր— մախր... ասում եմ կարգուիր:

Գինին արդէն բերուած էր և Տէր-Նսային ստեպ ստեպ լցնում էր իւր բաժակը:

— Ինչէր ես ասում, նկատեց Սարգիսը, միթէ իմ հասակումս...

— Ինչպէ՞ս թէ քո հասակումդ... կարծես 70 տարեկան ծերունի լինիս:

— Չէ, բայց...

— Բայց— մայց չկայ, ասում եմ կարգուիր: Ի՞նչ կայ... Աստուած վկայ լաւ կանես:

Սարգսի մտքերը ստացան մի հակառակ ուղղութիւն, նա կարծես սկսեց մի քիչ կասկածել, բայց կրկին հաւանական էր գտնում քահանայի խօսքերը:

— Ախր, ի՞նչ է քո կեանքդ... շան կեանք, ոչ ընտանիք, ոչ գաւակներ, ոչ ջանել գեղեցիկ կին...

Եւ Տէր-Նսային լկտօրէն ծիծաղեց և խփեց Սարգսի փորին: Նրա աչքերը ցոլացին մի իւզալի, կրքոտ ցոլքով. Սարգիսը նոյնպէս ծիծաղեց:

— Աստուած է վկայ խօսքերիս, որ լաւ կանես, գոնէ անուկդ կը կմնայ աշխարհումս քո գաւակներիդ մէջ, մի օր նրանք կը մեծանան, քեզ օգնական կը դառնան... Այ, Սարգիս, լսիր ինձ, չես սխալուիլ... դէ կենացդ:

Եւ Տէր-Նսային պարպեց իւր բաժակը:

Սարգիսը շուարած, անմիտ, մեքենայաբար նայում էր նրա երեսին:

— Խմիր և լաւ մտածիր՝ թէ ինչ եմ ասում:

— Լաւ, բայց ո՞վ ինձ կգայ, նկատեց նա վերջապէս մի թոյլ, անհաստատ ձայնով:

— Ով. մի՞թէ Մեծ-Ղարա... սում աղջիկ չկայ: Ինչէ՞ր ես ասում, աօ, ամաչիր, ո՞վ չի կամենալ գտնուիլ քեզ նման հարուստ և պատուաւոր, առաջի մարդու կինը... ասա ո՞վ:

Սարգիսը արորովում էր, նա չգիտէր ինչ պատասխան տար:

— Բո գինդ ինքդ չգիտես... ուղո՞ւմ ես ընտրեմ քեզ հարսնացու:

Սարգսի մէջ պատերազմում էին երկու հակառակ ոյժեր:

— Հո՞... ուղում ես... սեան:

— Է՛հ, տեսնում եմ որ քեզ հետ խօսել զժուար է, նկատեց մի կեղծ անբնական ձայնով Սարգիսը և թափեց Տէր-Նսայու ուսը: Նրանում վերջացել էր հակառակ ոյժերի կռիւր, այլ ևս ոչ մի երկբայութիւն, ոչ մի տարակուսանք չէր կարող խափանել նրա զարթած կիրքը:

Նա բաւականութիւն էր որոնում. նա պատկերացնում էր իւր առաջ ապագայ ընտանեկան կեանքի ուրախութիւնները, երջանիկ օրերը և սաստիկ ցանկանում էր իրագործել իւր բաղձանքը, իւր զգայական ցանկութիւնները:

— Վաղուց պէտք էր այգպէս, նկատեց մի ուրախ

բարձր ձայնով Տէր-Նսային և պարպեց իւր բաժակը:

— Այժմս տուր մի քիչ մտածեմ, թէ արդեօք ո՞րը մեր աղջիկներին աւելի համապատասխանում է քեզ... ո՞րը... ո՞րը...

Եւ Տէր-Նսային ընդունեց մի լուրջ դրութիւն և ընկաւ մտատանջութեան մէջ:

— Այո... այն... չէ... լաւ է, բայց...

Այդ և սրա նման բառերը մերթ ընդ մերթ թրուչում էին նրա շրթունքներից:

— Հա... այ քեզ կին գտայ, բացազանչեց նա և թեքուելով Սարգսի կողմը՝ մի ինչ որ փսփսաց նրա սկանջին:

Նրանց խօսակցութեան ժամանակ մի քանի անգամ կրկնուեցաւ Մաշօյի անունը:

Խօսքը նրա վերայ էր:

Սկզբից Սարգսի երեսը ընդունեց մի բացասական և միևնոյն ժամանակ տարակուսող արտայայտութիւն, բայց քանի որ Տէր-Նսային պնդում էր, պարզում էր և հաստատում էր իւր միտքը, այնքան ևս տարակուսանքի սև ամպերը հեռանում էին Սարգսի ճակատից, խորշոմները անհետանում էին և նա սկսում էր, ի նշան համաձայնութեան, շարժել իւր գլուխը...

— Ինչպէ՞ս է... լաւ է ասածս, վերջապէս հարցրեց Տէր-Նսային, վերկենալով տեղից:

— Լաւ է, լաւ, միայն թէ...

— Վստահացիր ինձ, քեզ խօսք եմ տալիս, որ եթէ այդ գործը գլուխ չհանեմ, իմ անունը Տէր-Նսայի թող չլինի:

— Լաւ... լաւ... հաւատում եմ, նկատեց ծիծա-

գելով Սարգիսը և առնելով ճրագը՝ ճանապարհ ձգեց իւր թանկագին հիւրին:

Բաժանուելու ժամանակ նրանք համբուրուեցան:

Արդէն կէս գիշեր էր:

Լուսնեակի ճառագայթները թափանցելով ձմեռնային պղտոր մթնոլորտը, ընկնում էին ձիւնոտ գետնի վերայ և փշրուելով անհամար, կանաչ կարմիր գոյներով փայլող փշրանքների, ներկում էին նրան մի արծաթափայլ գոյնով:

Երկինքը անամպ էր և ծածկուած աստղերով:

Սարգիսը ուշադրութիւն չդարձրեց բնութեան գեղեցիկ պատկերի վերայ և գոցելով սրահի դուռը, մտաւ իւր սենեակը և պառկեց:

Նա վրդովուած, յուզուած էր: Նա հազիւ կարողացաւ քնել այդ գիշեր:

ՓԸ.

Տէր-Յսային ասլուում էր Մեծ-Ղարա...սա գիւղի հրապարակի վերայ գտնուող փոքրիկ տնակում: Այդ տնակը գտնվում էր եկեղեցուն կից և գիւղական հասարակութեան կողմից արուած էր նրան առանց վարձի. բաղկացած էր երեք, բաւականին մեծ և լոյս սենեակներից՝ այդ տունը շինուած էր և յարմարացրած ծխական ուսումնարանի համար, բայց վերջիվերջոյ, մի մութ քողարած գաղտնիքի շնորհիւ, անցած էր Տէր-Յսայու ձեռք, իսկ ուսումնարանը գետեղուած էր եկեղեցու բակում:

Տէր-Յսային Ն... քաղաքի մի կօշկակարի որդին էր:

Նա ծնուել էր և մեծացել դառն աշխատութեան և անվերջ զրկանքների մէջ:

Նրա հայրը մի արբեցող մարդ էր, որ իւր աշխատած փողի մեծ մասը միշտ թողնում էր Ն... քաղաքի անհամար օղաւներից մէկում և դառնում էր տուն առանց փողի, առանց մսի, հացի և այլն, և խկոյն սկսվում էր կռիւր մարդու և կնոջ մէջ:

Հայհոյանքներ, նախատինքներ, լաց—ահա ինչով էին վերջանում այդ տեսակ, ոչ սակաւաթիւ, դէպքերը:

Քիչ չէր պատահում, որ կօշկակարի ընտանիքը անցնում էր իւր օրերը քաղցած և ծարաւ:

Երեխան, որ այդ ժամանակ արդէն ութ տարեկան էր, տեսնում էր այդ ամենը և նրա մանկական սրտում այդ անբարոյական անցքերը տպաւորվում էին ամենայն ճշտութեամբ:

Նա օրէցօր փչանում էր:

Նրա բնաւորութիւնը դառնում էր կոշտ, չար, նախանձոտ:

Փողոցը, որ այդ դասի երեխաների համար կատարում է ուսումնարանի դերը, նոյնպէս ներգործեց կօշկակարի երեխայի վերայ:

Նա այդտեղ սովորեց ընտիր հայհոյանք, ամեն տեսակ չարութիւններ և խարդախութիւններ:

Նա ընկերների հետ սկսեց գողանալ ուրիշի պարտէզներից միրգ, վարդ, և երբ ուրիշ երեխաները լրցնելով իրենց զրպանները գողացած մրգերով՝ քաշվում էին մի առանձնացած, ամայի տեղ և սկսում էին ուտել, կօշկակարի որդին ծախում էր մի քանի կոպէկի իւր գողութիւնով ձեռք բերածը և տանում էր այդ

փողերը իւր մօրը:

Վերջինը երբէք չէր հարցնում ռրտեղից է այդ ամենը, երբէք չէր խրատում որդուն:

Այսպէս անցաւ Տէր-Եսայու մանկութիւնը:

Նա տաս տարեկան էր երբ ձրիաբար ընդունուեցաւ Ն... քաղաքի ծխական ուսումնարաններից մէկը:

Աւարտելով այնտեղ, նա մտաւ եկեղեցի և սկսեց կատարել դպրի պաշտօնը:

Անցան տարիներ և նա դարձաւ տիրացու և յետոյ ձեռնադրուեցաւ քահանայ և ուղարկուեցաւ Մեծ-Ղարա...սա:

Նրա ծնողները վաղուց արդէն մեռած էին:

Նա ապրում էր իւր ընտանիքով:

Տէր-Եսայու մանկութեան մէջ ստացած սպաւորութիւնները տուին առատ պտուղ: Նա դարձաւ կոշտ, կոպիտ, անհամակրելի բնաւորութեան տէր մի մարդ: Իւր նեղ ընտանեկան շրջանում նա հանդիսանում էր իբրև ինքնակալ բռնաւոր:

Ամենքը վախենում էին նրանից, ամենքը դողում էին նրա առաջ:

Նրա կինը, որ մի խեղճ, մաշուած, կրաւորական անձնաւորութիւն էր, որ չգիտէր հրամայել և միշտ միայն հրամաններ էր լսում, դարձել էր նրա հլու հպատակը, ստրուկը:

Նա այնքան վախենում էր նրանից, որ այդ վախը փոխուել էր մի սնտոխապաշտ անձնանուէր երկրրպագութեան:

Գիւղում նոյնպէս բարձր էր Տէր-Եսայու հեղինակութիւնը, մանաւանդ յայտնի շրջանում:

Միայն մի անձն կար, որ լաւ էր ճանաչում նրան և վարվում էր նրա հետ իբրև հաւասարի հետ:

Դա թեթև թափող Նազլու-Սանումն էր, մի պառաւ կին, որի անունը ծանօթ էր ամեն մի Մեծ-Ղարա...սեցի գիւղացու: Նազլու-Սանումը այն բնաւորութիւններից էր, որոնք հին ժամանակներում կարող էին կատարել զանազան պատգամախօսների դեր: միջին դարերում նրանց անպատճառ կայրէին սուրբ հայրերի ինկվիզիցիօնական խարոյկների վերայ, իսկ այժմս, մեր XIX դարում, նրանք պարապելով զանազան կախարհութիւններով, աղօթքներով, կարգումներով՝ միևնոյն ժամանակ շատ լաւ են կատարում լրագրի դերը: Ամեն մի նորութիւն նախ և առաջ յայտնի էր լինում նրանց և յետոյ արդէն հեռագրական արագութեամբ տարածվում էր ամբողջ գիւղում:

Նրանք մտնում են ամեն մի տուն, մտնում են ամենամտերիմ բարեկամի իրաւունքներով, ամեն ինչ իմանում են, դիտում են, փորփորում են և յետոյ իրենց կամեցածի և իրենց անձնական շահի համեմատ օգտվում են այդ փաստերից, եղելութիւններից, նորութիւններից:

Այդ Նազլու-Սանումն էր, որ Տէր-Եսայու հրաւերով եկաւ նրա մօտ:

Տէր-Եսայու և Սարգսի խօսակցութիւնից անցել էր մի շաբաթ, քահանան դիմաւորեց իւր թանկագին հիւրին և տարաւ նրան տան ամենավերջի սենեակը:

Նրանք մենակ էին, ոչ ոք չէր խառնում նրանց:

Նազլու-Սանումը բարեկեց տէր հօրը և նստելով մինդարով ծածկած թախտի վերայ, սկսեց տղայական

պարզամտութեամբ հարեանցօրէն հարցնել բոլորովին աննշան բաների մասին:

Տէր-Յսային նոյնպէս չէր յայտնում գլխաւոր խնդիրը, որի համար և հրաւիրել էր Նազրու-Սանուամին:

Դա մի խաղ էր, ուր երկու գերասաններն էլ շատ լաւ էին խաղում իրենց գերերը:

Վերջապէս Տէր-Յսային լրջօրէն նայեց պառաւի երեսին և ասաց.

— Գիտե՞ս, Նազրու-Սանուամ, ինչի՞ եմ կանչել քեզ:

— Ո՞րտեղից գիտե՞նամ... Աստուած գիտէ, խորամանկ ձայնով պատասխանեց պառաւը և սկսեց զիտել տէր-հօր երեսը:

— Ա՛յ... բանը ինչու՞մն է... մեր տանուտէրը, Մահաեսի-Սարգիս ազան, կամենում է կարգուել:

— Ի՞նչպէս... այդ պառամը, նկատեց ծիծաղելով Նազրու-Սանուամը և նրա կարծես ոսկորացած երեսը ծումուեց:

— Հա... Ի՞նչ ես զարմանում... ինչո՞վ է նա պառաւ... դեռ յիսուն տարեկան է:

— Դէ... լաւ... լաւ... ասա, ո՞ւմ է ուզում:

— Ո՞ւմ... ս՛յ բանն էլ զրանումն է... շատ դժուար է գլուխ բերել այդ գործը, բայց ի՞նչ արած... մի կերպ հարկաւոր է... ես խոստացայ:

— Վարձատրութիւնը որքան է, հարցրեց Նազրու-Սանուամը:

— Շատ է... շատ... մի վախիր:

— Եթէ այդպէս է, ինչի՞ չէ... ասա աղջկայ անունը... կարելի է հեշտ էլ լինի...

— Չէ... չեմ կարծում... աշխատանքդ մեծ պիտի

լինի Նազրու-Սանուամ, նայիր հա...

— Մի վախենար... առաջի անգամը չէ... չգիտե՞ս, որ ինձ Նազրու-Սանուամ են կանչում:

Եւ պառաւը շեշտեց վերջի խօսքերը:

— Լաւ... լսիր... նա կամենում է իրեն կլին առնել Գրիգորի աղջիկը:

— Ո՞ր Գրիգորի... Գողթիսեց... այն որ մեռաւ:

— Հա:

Նազրու-Սանուամը ընկաւ մտածմունքի մէջ:

Տէր հայրը լուռ սպասում էր նրա վճռին:

— Ճշմարիտ է, որ դժուար է... ասիւր Մաշօն կարօյի հարսնացուն է...

— Այդ ոչինչ... դու այն ասա, որ Շուշանը չ'ուզենայ տալ իւր աղջիկը իւր մարդու թշնամի Սարգսին...

— Այդ այդպէս է, բայց կարելի է հարկադրել:

— Ի՞նչպէս:

— Ախր նրանք այժմս մեծ դժուարութեան մէջ են, դրացի Մաթաղը ասաց, որ մինչև անգամ մսի և կերակուրի կարօսութիւն են քաշում... Կարօն չունի փող... յոյսը դրել է հունձի վերայ...

— Եթէ այդպէս է, կարելի է:

Բայց Տէր-Յսային իրեն միայն յայտնի պատճառներից զրդուած՝ չշարունակեց իւր միտքը և լռեց:

— Կարծում ես, որ նրանց կարելի է մի կերպ նեղել և յետոյ խոստանալ փող, ապրուստ և այդպէս ձեռք բերել Մաշօյին, հարցրեց Նազրու-Սանուամը:

— Հա... ճիշտ այդպէս... այլապէս անկարելի է... և այդ գործը ես յանձնում եմ քեզ... դու վաղը կեր-

Թաս Շուշանի մօտ և կը յայտնես Սարգսի սուաջար-
կութիւնը. լսիր, ի՞նչ կը պատասխանէ և ինձ կասես...
հասկացա՞ր:

— Հա... ուրեմն վաղը ես կը բերեմ պատասխա-
նը... միայն չմոռանաս... այս հեշտ գործ չէ... աշխա-
տանքս իզուր չանցնի...

— Ձէ... չէ... հանգիստ եղիր... գնա... ուրեմն...
և Տէր-Յսային բարձրացաւ իւր տեղից:

Նազու-Սանուժը հագաւ իւր սև «շալը», առաւ
իւր երկար փայտը և դուրս եկաւ սենեակից. սրահում
դրուած էր ճաշի «տրապէզ»-ը. Տէր-Յսայու կիներ հրա-
ւիրեց Նազու-Սանուժին ճաշի:

— Ձէ... ժամանակ չունիմ, շնորհակալութիւն,
պատասխանեց նա և դուրս եկաւ փողոց:

Տէր-Յսայու ուղեղը դբաղուած էր Սարգսի հարս-
նախօսութեան հարցով:

Ճաշի ժամանակ նա լուռ էր:

ՓՓ.

Միակերպ, սաստիկ միակերպ անցնում էին օրերը,
շաբաթները, ամիսները հանգուցեալ Գրիգորի ընտա-
նիքում:

Գրիգորի մահը կարծես քարացրեց Շուշանին:

Այդ խեղճ, բարի կիներ այլ ևս չէր արտասովում,
բայց այնուամենայնիւ լսորին տխրութիւնը, սուղը միշտ
բռնում էին նրա հոգին և սիրտը:

Ոչինչ նրան չէր հետաքրքրում, նա թողել էր
մինչև անգամ իւր անային գործը, պարապմունքը և

առանձնացած, անզգայ դէպի ամեն մի կենսական հարց
և երևոյթ, նա համբերութեամբ սպասում էր իւր մա-
հին. նա ամեն ժամ խնդրում էր Աստուծուց մահ:

Այդ նրա կարծիքով կազատէր տանջանքներից:

Նա սաստիկ ծերացել, թուլացել էր:

Նրան անկարելի էր ճանաչել:

Ժամանակով նրա սև, խիտ մազերը սկսել էին
սպիտակել, տեղ տեղ թափուէլ:

Նրա աչքերը արտասուքից փչացել էին: Մի սպի-
տակ բան ծածկել էր աչքերի սևը:

Շուշանը սկսել էր վատ տեսնել:

Կուրութիւնը սպառնում էր նրան:

Մաշօն նոյնպէս տխուր էր. միայն նրա տխու-
թիւնը փարատվում էր անային անվերջ աշխատանքով:
Ֆիզիքական աշխատութիւնը մոռացնել էր տալիս
նրա հոգեկան վիշտը:

Նա վախենում էր երես առ երես նայելու սպա-
զային:

Նա երբէք չէր տալիս իրեն հարց, թէ ի՞նչ է լի-
նելու իւր վիճակը:

Նա սպրում էր օրէց օր:

Սէրն էր միայն, որ կենդանութիւն էր տալիս
համարեա անկենդան Մաշօյին:

Կարօն ստէպ ստէպ այցելում էր այս ընտանիքը,
որը Գրիգորի մահը յանձնեց նրա խնամքին:

Նա բերում էր իւր հեա այդ մութ, ճիշտ վանա-
կան կեանքի շրջանը, յոյս, կենդանութիւն և եթէ ոչ
ծիծաղ, գոնէ տխուր ժպիտ. Մաշօն այն օրերը, երբ
նրանց մօտ էր լինում Կարօն՝ կերպարանափոխվում էր:

Այն, ինչ որ պատահեց նրանց մէջ ծեր թթենու տակ, կապեց անխզելի կապերով այդ երկու արարածներին:

Սիրահարական յարաբերութիւնները շարունակվում էին նրանց մէջ:

Եւ երբ պատահում էր, որ Մաշօն սկսում էր վհատել, զանգատուել փողի պակասութեան, չքաւորութեան վերայ, Կարօն միշտ աշխատում էր քաջալերել նրան և խրախուսել:

Կարօյի խօսքերը տալիս էին Մաշօյին մի բարոյական ոյժ, որ անհրաժեշտ էր նրան անվերջ զրկանքների հետ պատերազմելու միջոցին:

Բայց քանի ժամանակը անցնում էր, այնքան էլ աւելի ստէպ ստէպ աղքատութիւնը զարկում էր Շուշանի խրճթի դուռը:

Եւ երբ մի գեղեցիկ գարնանամուտ օր ներս մտաւ Նազուլ-Սանումը, Շուշանի ընտանեկան գործերը սաստիկ խառնուած էին:

Ահա երկու օր էր, որ նրանք նստած էին առանց փողի:

Կարօն նոյնպէս ոչինչ չունէր և այս քանի օր է չէր երևում:

Նազուլ-Սանումը մտաւ ներս, լուրջ դիտեց շուրջը և նրա չորացած, մոխրագոյն շրթունքներով անցաւ մի կծու, բայց ուրախ ժպիտ:

Աղքատութիւնը աչքի էր ընկնում:

— Բարև ձեզ... բարև ձեզ... այս տունը աղէկութիւն¹⁾... ինչպէս էք... լմւ էք, առնող էք:

¹⁾ Սովորական մի խօսք, որ սովոր է բարևի հետ:

Շուշանը հազիւ գլուխ տուեց Նազուլ-Սանումին: Մաշօն վազեց նրա առաջ և համբուրեց նրա ոսկոր դարձած, խորշումած ձեռք:

— Հա... շատ ապրես, գաւակս, Աստուած քեզ բարի դուռ բանայ¹⁾... ինչ էք անում...

— Ի՞նչ անենք... այս անբաղդութիւնը, որ պատահեց, սպանեց մեզ...

— Ի՞նչ արած... կա՞քը Աստուծոյ է... եթէ մեր ձեռում լինէր դրա միջոցը, իհարկէ... բայց արի տես որ մարդս ոչինչ չէ կարող անել, յայտնում էր իւր կարեկցութիւնը Նազուլ-Սանումը:

— Չէ... ախր նա դեռ շատ էր հարկաւոր մեզ... իւր զաւակներին... որբ մնացինք, անտէր, անօգնական: Եւ արտասուքի հեղեղը կրկին թրջեց Շուշանի անփայլ, հիւանդոտ աչքերը:

— Է՛հ... Աստուած տուեց, Աստուած առաւ... մեռնեմ Աստուծոյ զօրութեանը, նրա սուրբ անուանը դուրպան²⁾... Աստուած ողորմած է, մի ճար կանէ ու կօզնէ ձեզ... ինչ ես այդպէս մաշվում... տես հարսնացու աղջիկ ունես, կկարգես ու կերթաս հարուստ փեսայիդ մօտ կապրես, քեզ մի՞թէ շատ է հարկաւոր... մի փոր հաց և մի ձեռք հագուստ... Չէ, Շուշան, այդպէս չասես... մեղք է...

Եւ Նազուլ-Սանումի խօսքերը այնքան սրտակից, այնքան մտերմական էին, որ կարելի էր կարծել, որ իսկապէս բղխում են նրա սրտից:

Շուշանը շարժեց գլուխը:

¹⁾ Օրհնութեան մի տեսակ:

²⁾ Մատաղ:

—Չէ... չէ... դեռ մարդուս, Աստուած լուսաւորի նրա հողին, գերեզմանի հողը թաց է, դեռ տարին չէ անցած... հարսնախօսութիւնը, գաւակ կարգելը մեր գործը չէ... թող ուրիշները անեն այդ:

—Ես խօ չեմ ասում այժմս... կարելի է ամառը կամ ձմեռնամուտին... իսկ մարդ արդէն կայ... լու մարդ... հարուստ... պատուաւոր...

—Չէ... չէ... իմ աղջիկս ունի արդէն փեսայու... շնորհակալութիւն, որ նեղութիւն ես քաշել, նկատեց Շուշանը և վերկացաւ տեղից, որ հրամայէ մի բան բերել Նազու-Սանուամի համար:

Մաշօն մի բոպէից գրեց սեղանի վերայ մի աման մուրապայ և քանի մի տեսակ չոր մրգեղէն, որ պարտքի էր առել խանութպանից:

—Համեցէք, Նազու-Սանում, համեցէք խնդրեմ, հրաւիրեց Շուշանը:

—Էհ... Աստուած լուսաւորէ մարդուդ հողին... լոյս իջնի նրա գերեզմանը, ասաց Նազու-Սանումը և կպցրեց իւր շրթունքներին օղիի բաժակը:

Նազու-Սանումը ուտում էր և մտածում էր իւր գործի անաշոյ ելքի մասին:

—Շատ դժուար է զլուխ բերել այս... շատ դժուար է, անդադար անցնում էր նրա մտքով:

Երբ կեր ու խումը վերջացաւ, Նազու-Սանումը վերկացաւ տեղից, շնորհակալութիւն յայտնեց և դառնալով Շուշանին ցած ձայնով նկատեց:

—Եթէ այնպէս ծախելու մի բան ունիս, կանչիր... կը ծախեմ... օղ կամ ապարանջան... ինչ ուզում է լինի, գնողներ կան:

Շուշանը ոչինչ չպատասխանեց:

—Էհ... ցտեսութիւն... շատ ապրիք, ասաց Նազու-Սանումը և քաշելով գլխին իւր անբաժան սև շալը, հեռացաւ ծերունի Գրիգորի անից:

—Եթէ... ծախելու... բաներ ունիս... անցաւ Շուշանի մտքով... Աստուած իմ, միթէ արդէն այդ օրին հասանք, ասաց նա ինքն իրեն և տխուր, լուռ քաշուեցաւ իւր սովորական անկիւնը:

Ի.

Նազու-Սանումի գալուստը շփոթեց Մաշօյին:

Նա գիտէր որ Նազու-Սանումը նախ՝ շատ սակաւ էր լինում իրենց մօտ և երկրորդ՝ միշտ նրա գալուստը անպատճառ ունենում էր իւր յայտնի նպատակը և հետևանքները:

Մաշօն հետաքրքրվում էր իմանալ բանի էութիւնը:

Նա կարծեց, որ մայրը ինքը սոռաջինը կսկսի խօսել այդ մասին:

Բայց Շուշանը կարծես մունջ լինէր:

Այն ժամանակ Մաշօն ինքը դիմեց նրան:

—Ի՞նչ էր ուզում Նազու-Սանումը, մայրիկ, հարցրեց նա վերոյիշեալ դէպքից մի քանի օր յետոյ:

—Ոչինչ... եկել էր էլի... վաղուց է չէր եղել մեր տանը:

—Չէ... ասա խնդրեմ... ես կամենում եմ իմանալ...

—Ասում եմ քեզ՝ բան չկայ:

—Չէ ախր, մայրիկ, ես գիտեմ որ նա այնպէս

չի գալ:

— Օ՛րս, Տէր Աստուած:

— Ասա... տեսնում ես, ես անհանգիստ եմ:

— Դէ... լաւ... գլուխս տարար էլի... ծախու բաներ հարցրեց... չունիմ արդեօք:

— Յետոյ:

— Յետոյ... քեզ մի փեսացու էր ճարել:

Արիւնը խփեց Մաշօյի երեսին և նրա թշերը սաստիկ կարմրեցան:

— Իսկ դո՞ւ... դու ի՞նչ ասացիր:

— Վայ ինձ... ի՞նչ պէտք է ասելի... ասացի, որ դու արդէն նշանած ես, որ Կարօն մեր փեսացուն է:

Մաշօն ոչինչ չպատասխանեց: Նա լուռ կամեցում էր հեռանալ մօրից, երբ նրա աղանջին հասան վերջի խօսքերը:

— Ասում էր թէ հարուստ, պատուաւոր մարդ է... ձեզ, ասում էր, աղքատութիւնից կը հանէ...

Մաշօն նայեց իւր մօր վերայ և դանդաղ քայլերով դուրս եկաւ սրահը:

Նրա ներսում, այնտեղ, սրտի մօտ, մի ինչ որ խեղդում էր նրան. նրա շնչառութիւնը արգելվում էր. նա ազահովտեամբ սկսեց ծծել օդը:

— Հարուստ է, մեզ էլ կը հարստացնէ... այ ինչով է կամենում որսալ ինձ... խեղձ... չգիտէ, որ ես սիրում եմ, սաստիկ, սաստիկ սիրում եմ Կարօյիս... հոգիս, ազաւնիս, եթէ դու այստեղ լինէիր, դու թոյլ չէիր տալ, որ անպատուեն քո Մաշօյիդ... այնպէս չէ...

Եւ նրա աչքերը լցուեցան արտասուքով:

Խառնուշիւթ անցնում էին նրա ուղեղով ախուր,

սգաւոր մտքերը:

— Մենք աղքատ ենք... կարծում են, որ մայրս կը ծախէ ինձ մի փոր հացի համար... սխալվում ես դու, այ անկոչ փեսայ... բայց ո՞վ է այդ ինձ խնդրողը, ո՞վ է, թշուառ...

Եւ նախատինքները հեղեղը թափվում էր անծանօթ փեսայի գլխին:

— Ես լսեցի... նա հարցնում էր օղերի մասին... արդեօք չենք ծախիլ... ճօ... նա կամենում է իմանալ մեր աղքատ դրութիւնը և յետոյ... բայց եթէ իրաւ նա համար իւր նպատակին... եթէ իրաւ ինձ բաժանեն Կարօյից և տան ուրիշին, այն ժամանակ, Աստուած իմ, այն ժամանակ...

Խուլ հեկեկանքները խեղդեցին նրա ձայնը:

Նա սկսեց լալ:

— Չէ... ես լաւ է կը մեռնեմ... ջուրը կ'ընկնեմ, կը խեղդուեմ, բայց իմ Կարօյից չեմ բաժանուիլ... երբէք... ախ... ինչու նա չէ գալիս... այս չորս հինգ օր է, որ ես նրան չեմ տեսել... արի, հոգիս, արի, Կարօ ջան... ॥

Եւ նա արտասուախառն աչքերով նայեց դէպի բակը:

Այնտեղ ոչ ոք չկար:

Մի րոպէ էլ մնաց կանգնած սրահում Մաշօն. կրկին յուսահատ նայեց բակը և դանդաղ քայլերով մտաւ ներս:

ԽԱ.

Գարունը մօտենում էր:

Օրէց օր արևը սկսում էր աւելի և աւելի տաքացնել:

Նրա ճառագայթները ազդեցութեան տակ հալվում էր ձմեռուայ ձիւնը և կազմելով փոքրիկ, կեղտոտ լճակներ դեռ չհալուած սպիտակ ձիւնային դաշտի մէջ, սեխն էր տալիս ահագին տարածութեան վերայ:

Հողը ազահութեամբ ծծում էր ջուրը. նա սկսել էր իւր աննկատելի, բայց անդադրում, հրաշալի գործունէութիւնը:

Փողոցներում սաստիկ ցելս էր:

Գիւղացիները մինչև անգամ անկարող էին արտահանել քաղաք իրենց արդիւնաբերութիւնները:

Ամեն մի հաղորդակցութիւն Ն... քաղաքի և Մեծ-Ղարա...սա գիւղի մէջ ընդհատուած էր:

1873 թուականի գարունը սկսուել էր շատ վաղ:

Դա վատ նշան էր համարվում:

Գիւղում կարծում էին և համոզուած էին համարեայ, որ այդ տարուայ ցանքսը լինելու էր շատ վատ:

—Հացը կը փտի, ասում էին գիւղացիները:

«Հացը կը փտի» — այդ միտքը պաշարել էր ամեն մէկին, որ իւր ամբողջ հարստութիւնը, իւր դառն քրտնքի արգասիքը յանձնել էր հողի քմահաճութեանը:

Կարծես այդ ամենը բաւական չէր խեղճ գիւղացու համար և ահա սկսուեցան երևալ զանազան տարափոխիկ հիւանդութիւններ:

Նրեխաները անդադար մեռնում էին:

Գիւղում տիրում էր լացը:

Այդ միջոցին Նազլու-Սանուամը կարողացաւ տեսնուել Տէր-Յասայու հետ:

Նա յայտնեց նրան Շուշանի դրութիւնը, նրա աղքատութիւնը և ասաց, որ Մաշօն արդէն նշանած է:

—Չգիտեմ... կը կարողանանք գլուխ հանել այդ գործը... կարծում եմ միայն որ շատ դժուար կը լինի, վերջացրեց նա իւր խօսքը:

—Հարկաւոր է նեղել... օրէց օր նեղել... այդ միակ միջոցն է, նկատեց տէր հայրը:

—Ի՞նչպէս:

—Շատ հասարակ... պէտք է ասել խանութպանին, որ ձրի ոչինչ չտայ նրանց... գիւղական վարչութիւնից հարկաւոր է մարդ ուղարկել, որ Գրիգորի հողն առնեն Շուշանի ձեռից... որովհետև արու զաւակ, այսինքն հողի, որ կարող էր կազմել հարկային մի անհատ, չկայ նրանց ընտանիքում... միևնոյն ժամանակ անհրաժեշտ է միշտ նրանց աւանջին երգել միևնոյն երգը, ինքն իրեն անում էր իւր դատողութիւնները և հաշիւները Տէր-Յասային:

Նազլու-Սանուամը ոչ մի բառ չթողեց նրա խօսակցութիւնից:

—Այս բոլորը ես կը յայտնեմ Սարգիս աղային... տեսնենք այն ժամանակ ի՞նչպէս կը կարողանայ այդ յիմար, անխելք Շուշանը դիմադրել մեր ցանկութիւններին... թէ կարծում է Կարօյի մօտ օգնութիւն գրանել... ի՞նչ հարուստ մարդ է գտել... նա ինքն էլ ինչ արածը չգիտէ... ոչ թէ ուրիշ ընտանիք էլ պահել կարողանայ:

—Հա... եթէ այդպէս է... կարելի է որ գլուխ հանենք բանը. նկատեց Նազլու-Սանուամը և վերկենալով տեղից՝ պատրաստուեց գնալու:

Տէր-Նսային հանեց գրպանից մի քանի հատ թուղթ փող և գրեց նրա ձեռք:

ԽՖ.

Նազլու-Սանուամի նման կանայք միշտ և ամեն տեղ կատարում են մի տեսակ յայտարարութիւնների դերը. մանաւանդ այդ ընդունուած է և տարածուած է գիւղում: Նազլու-Սանուամի նման երևոյթները շատ բնական են մեր հայ գիւղերում. նրանք արգասիք են գիւղական հասարակութեան մտաւոր և բարոյական ամենաստոր գարգացման: Այդ տեսակ կանայք միշտ և հանապազ դառնում են ընտանեկան վրդովմունքների, անբաւականութիւնների և մինչև անգամ քայքայման պատճառ: Չունենալով իրենց սրտում ոչինչ սուրբ, ոչինչ նուիրական, նրանք ամենայն խստութեամբ ոտնակոխ են անում ուրիշի սրբութիւնը, ուրիշի երջանկութիւնը. դրանք գազաններ են, որոնք եթէ կուշտ են—չեն խածնում, իսկ եթէ սոված—վայ անցորդի գլխին. նրանց ճանկերից ազատուելը այնուհետև շատ դժուար է դառնում խեղճի համար: Եւ այդ էր պատճառը, որ մի գեղեցիկ օր ամբողջ Մեծ-Ղարա...սա գիւղը իմացաւ, որ Սարգիս-աղան, տանուտէրը, ուղեւ է Շուշանի աղջիկը, Մաշօյին և ստացել է մօր հաւանութիւնը: Այդ մի սուտ էր, որ հնարել էր և յայտարարել Նազլու-Սանուամը. դա արած էր զիտմամբ:

Նա կարծում էր, որ երբ այդ լուրը իբրև արդէն իրագործուած փաստ և եղելութիւն, հասնի Շուշանի ականջին, նա կամայ-ակամայ կը համաձայնուի առաջարկութեան և իւր աղջկայ բարի անուան և նամուսի

խաթրին, կտայ նրան Սարգսին կնութեան:

Սխալվում էր արդեօք Նազլու-Սանուամը թէ ոչ, — դժուար է ասել:

Նամուսը, իրաւ, մեր հասարակութեան, մանաւանդ յետ ընկած, անգարգացած խաւերում, մի ոյժ է, որի վերայ հիմնվում են անձնական, ընտանեկան և մինչև անգամ հասարակական յարաբերութիւնները:

Գիւղական մութ անկիւններում ինքնակալ աւիրում է նամուսի վախը. այնտեղ նամուսին պաշտում են, նրա առաջ խոնկ են ծխում և զոհեր են բերում...

Եւ իրաւ, երբ այդ լուրը հասաւ Շուշանի ականջին, նա մնաց շուարած:

Նրա ընտանեկան գործերը սաստիկ շփոթ և խառն դրութեան մէջ էին:

Արդէն ծախուած էր ամեն ինչ, ինչ որ կարելի էր միայն ծախել:

Կարօն էր, որ վերջի երկու ամիսը պահում էր այդ խեղճ, որբ ընտանիքը:

Նա անում էր այդ այնպէս, կարծես կատարում էր իւր վերայ դրած պարտականութիւնները:

Բայց դժբաղդաբար այնպէս չէին նայում դրա վերայ նրա մայրը, քոյրերը և ազգականները:

— Մինչև երբ դրանք նրա վզին պիտի լինին, գանդատվում էին նրանք, մինչև երբ... միթէ տեսնուած բան է, որ փեսացուն պահէ իւր հարսի ընտանիքը... մենք էլ խեղճ, աղքատ մարդիկ ենք, մեզ էլ հարկաւոր է... Այդ գանգատը անյայտ խուլ ճանապարհներով, իհարկէ զարդարած և աղաւաղած, հասել էր Շուշանի և Մաշօյի ականջին:

Նրանք վիրաւորուած էին. մանաւանդ Մաշօն չէր կարողանում մարսել այդ անպատուութիւնը:

—Ուրեմն իմ աչքս են հանում այդ փողերով, ասում էր նա ինքը իրեն, ուրեմն իմ երեսիս են տալիս... ամօթում են, և նա սկսում էր լալ, լալ մէնակ, բռնի, խեղդուած, անձայն արտասուքներով:

—Ի՞նչ երեսով նայեմ ես նրան, շարունակում էր նա. ի՞նչ երեսով... ախր ամօթ է... ամօթ... Եւ նա անզօր լուծւում էր:

Այդպիսի բողոքներին Մաշօյի աչքերի առաջ պատկերանում էր նրա հանգուցեալ հայրը, ծերունի Գրիգորը:

Ահա նա պառկած է անկողնում, մաշուած, նիհարացած, մահուան կնիքը ճակատին, ահա նա այնպէս կշտամբողական հայեացքով նայում է Մաշօյի երեսին և շարժում է իւր ալեղարդ գլուխը:

—Ի՞նչ է կամենում ասել նա, ի՞նչ...

Իհարկէ նա ամօթում է իւր աղջկանը, նա չէ ներում նրան:

—Հայր... հայրիկ... բայց ի՞նչ անեմ ես... երբ... երբ ես այնպէս սիրում եմ նրան... ախր նա իմ կեանքս է...

Եւ կրկին արտասուքի հեղեղը թրջում է նրա աչքերը... կրկին ցնորքը պաշարում է նրան:

—Միթէ... բաժանուէլ նրանից... այսպէս... առանց պատճառի... միանգամից... ոչ... ոչ այդ վեր է իմ ուժերից... անհամեմատ վեր:

Եւ նա վախեցած կտրում է իւր մտածողութեան, այդ տխուր, մութ մտքերի թելը:

—Բայց ի՞նչ... ի՞նչ Աստուած իմ, ազատիր ինձ այս դրութիւնից և կամ... կամ առ իմ հոգիս...

Անցնում էր մի քանի բողոք լուութեան մէջ, բայց տխուր մտքերը հանգիստ չէին տալիս Մաշօյին...

Նա պէտք ունէր խոստովանանքի:

Նա զննում էր իւր «ես»-ը:

—Բայց եթէ այդպէս... ի՞նչ կը լինի մօրս դրութիւնը... ախր նա կը մեռնի սովից և ծարաւից... ախր մենք աղքատ ենք, բոլորովին աղքատ:

Եւ երբ Շուշանը հարցնում էր Մաշօյի արցունքների պատճառը, խեղճ աղջիկը ոչինչ չէր պատասխանում նրան:

Նա յուսահատ նայում էր նրա երեսին և կրկին լալիս:

Օրերը անցնում էին արցունքների և տանջանքների մէջ:

Այդ կարող չէր երկար տևել:

Հարկաւոր էր միանգամից վերջ տալ այդ անել գրութեան: Հարկաւոր էր տեսնել Կարօյին:

Հացի խնդիրը օրէցօր սաստկացնում էր իւր անողորմ պահանջները:

ԻՊ.

Շուշանի տանը կերուել էր արդէն վերջի հացի կտորը, երբ մայր ու աղջիկ երես առ երես, անկեղծ խոստովանեցին իրենց տանջող, մաշող մտքերը և վըշտերը:

—Մաշօ ջան... դու տես՞ր Կարօյին, հարցրեց մի օր Շուշանը:

— Ոչ, մայրիկ... նա ինձ պէտք չէ այլ ևս:

— Ի՞նչպէս...

— Այնպէս...

Եւ նրա ձայնը սկսեց դողալ:

— Ախր... մենք ոչինչ չունինք... վաղը ի՞նչ ճաշենք, ի՞նչ ուտենք:

Եւ պառաւի աչքերում, որոնք ահա մի շաբաթ է որ սաստիկ ցաւում էին և աղօտ էին տեսնում, երևացին երկու խոշոր արտասուքներ: Ծերունի Գրիգորի այրին լալիս էր աղքատութեան և զրկանքի հարւածներին ճնշուած:

— Ոչինչ... մայրիկ... մի լար... վաղը մենք կուսենանք ամեն ինչ:

— Ի՞նչպէս:

— Ես համաձայն եմ... դառնալ... Սարգսի... կինը:

Պառաւը սկսեց բարձրաձայն լալ:

Մաշօն համարեա ուշաթափվում էր:

Մեռելային սպիտակութիւնը ծածկել էր նրա առանց այն էլ սպիտակ, կապոյտ մառնաչափ բծերով երեսը:

Այդ բոպէին նա գիտութեամբ, կամաւ փշրում էր իւր կեանքը, նա դամբանական էր կարդում իւր երջանիկ անցեալին, իւր յոյսերին, ակնկալութիւններին...

— Այսպէս... ամեն ինչ... վերջացած է... կարող ես ասել Նազու-Սանումին... որ ես... համաձայն եմ... միայն այսօր ինձ հարկաւոր է տեսնել... Կարօյին... սխ... հողիս... ուր ես... Ինչո՞ւ թոյլ ես տալիս, որ քո Մաշօդ... այսպէս... կորչի...

Հեծկտանքները խեղդում էին նրան:

Նա դողում էր ամբողջ մարմնով:

— Հանգստացիր, զաւակս, դեռ ի՞նչ կայ... տեսնենք Կարօն ի՞նչ կասէ, մխիթարում էր Շուշանը:

— Հարկաւոր չէ... հարկաւոր չէ... ի՞նչ կարող է նա անել, երբ մայրը չէ ուզում ինձ...

Դրսում սկսել էր մթնել:

Սաւարը տիրել էր սենեակում:

Եղանակը վատ էր և քամի:

Թանձր անձրևը մաղում էր երկնքից:

Նրա կաթիլները զարնուելով պատուհանի ապակիներին, ընդհատում էին իրենց տխուր մեղեդիով զիշերային լուծիւնը:

Մաշօն անկողնումն էր: Մութ, սև, տխուր մըտքերը պաշարել էին նրան:

Դժուար էր, շատ դժուար նրա զոհաբերութիւնը:

Կը կարողանայ արդեօք հաստատ մնալ իւր խօսքին թէ ոչ...

Ո՞րը կը յաղթէ, սէրը, անհուն, վառ սէրը, թէ... թէ որդիական պարտաճանաչութիւնը:

Միւս առաւօտ արդէն ամեն ինչ վճռուած էր:

Նազու-Սանումը տարաւ Շուշանի պատասխանը Մահաեսի-Սարգսին:

Վերջինը արել էր արդէն իւր կարգադրութիւնները:

Այն թուղթը, որի մէջ ասուած էր որ Շուշանից պիտի խուրի Գրիգորի տուած հողը, արդէն պատրաստ էր և սպասում էր ստորագրութեան:

Մանրավաճառին խստիւ հրամայուած էր ոչինչ

ձրի չտալ այդ ընտանիքին:

Եւ երբ Նազու-Սանոււմը, իբրև մի աւետիչ, բերեց այդ ուրախ լուրը, Սարգիսը տեսաւ, որ ամեն ինչ իզուր է արդէն:

Գործը այնպէս էլ գլուխ եկաւ:

Նա ճղեց թուղթը և սկսեց արագ արագ ման գալ վարչութեան սենեակում:

Երբ նա արդէն հասել էր իւր բաղձանքին, մի ինչ որ անհանգստացնում, վախեցնում էր նրան:

Դա ազագայի հարցն էր:

Ամուսնութիւնը ակներև է, որ բռնի էր:

Մաշօն սիրում էր Կարօյին:

Այդ յայտնի էր Սարգիսին:

Կը մոռանայ արդեօք նա նրան թէ ոչ. կը կարողանայ սիրել իրեն, Սարգիսին... Ահա ինչն էր տանջում բաղձաւոր տանուէրին:

Նա ընկաւ մտածմունքի մէջ, երբ Նազու-Սանոււմի ձայնը սթափեցրեց նրան:

— Դէ... «բարի սահաթի լինի»,¹⁾ Սարգիս աղա, բաղձաւոր լինիս... Աստուած ձեզի միասին ծերացնէ:

— Հա... ինչ հա... շնորհակալութիւն, առ այս քեզ, ասաց նա, և մի կարմիր թուղթ փող անցաւ Նազու-Սանոււմի ձեռը:

Վերջինը նայեց աչքի ծայրով փողի վերայ և իսկոյն ձգեց գրպանը:

Կարծես նա անբաւական լինէր:

— Էհ... մնաս բարև, ասաց նա և դուրս եկաւ սենեակից:

¹⁾ Մաղթանք:

Մահտեսի-Սարգիսը ոչինչ չպատասխանեց:

Նա շարունակում էր ման գալ սենեակում անկիւնից անկիւն:

Ի՞նչ.

Մաշօն Սարգիսի հարսնացուն է:

Այդ արդէն փաստ էր, որ գիտէր Մեծ-Ղարա... սայլ ամենավերջի փողոցի երեխան անգամ:

Գիտէր ուրեմն և Կարօն:

Առաջի անգամ, երբ նա լսեց այդ զարհուրելի լուրը, նա չհաւատաց:

Բայց օրէցօր լուրը աւելի և աւելի հաստատուում էր:

Դրա մասին արդէն սկսեցին խօսել Կարօյի ընտանիքում:

Կարօն երբ իմացաւ, որ եղելութիւնը ճիշտ է, մնաց քարացած:

Մի բան կարուեց նրա ներսում:

Կարծես տաք ջուր էին ածել նրա գլխին:

Նա շուարած էր:

— Ի՞նչպէս... միթէ... իմ Մաշօն... իմ Չանս... մեքենայաբար մըթմըթում էին նրա ներքին ջերմութիւնից այրուած, չորացած շրթունքները:

— Ոչ... ոչ... այդ անկարելի է... դա կը լինէր շատ անխիղճ, դա կապանէ ինձ... Մաշօ... Մաշօ... միթէ... դու... բայց արտասուքները խեղդում էին նրան և նա անզօրացած ընկնում էր բակի նստարանի վերայ:

Սառը քրտինքը ծածկել էր նրա ճակատը և ամուղջ մարմինը:

Աչքերը, այդ սուր, կրակոտ աչքերը, փայլում էին

մի ֆոսֆորական կրակով:

Նա ջերմում էր:

— Գնամ... իրենից հարցնեմ... կարելի է սուտ է... կարելի է ինձ խաբում են... հա... իմացայ... ինձ խաբում են, որ ես նրան չառնեմ... 60... ես գիտեմ... դա մերոնց գործն է... նա աղքատ է... հա... բայց ով... եւ նրա գլուխը անգոր կռանում էր ցած:

Զարմանալի երևոյթ. երբ նա արդէն վճռում էր զնալ անձամբ տեսնել Մաշոյին, երբ նա արդէն վեր էր կենում նստարանից, մի անյաղթելի ոյժ մղում էր նրան յետ և նա կրկին թուլացած ընկնում էր ցած:

Ինչից էր նա վախենում...

Միթէ այդ ամենը իրագործուած փաստ չէր...

Միթէ դեռ կարելի էր կասկածել...

Անցեալի, երջանիկ, յոյսերով լի անցեալի պատկերը մի ակնթարթում անցաւ կարօյի աչքերի առաջ: Ահա Մաշօն իւր հրապուրիչ, դիւթական գեղեցկութեամբ. լուսնեակ գիշեր, փայլուն աստղեր, ծեր թըթենին, ջերմ համբոյրներ, իսկ այնտեղ, հեռո՛ւ, հեռո՛ւ սոխակի սիրտ կտրատող սիրոյ ողբը:

— Օ՛հ... Աստուած իմ, և ես կորուցի այս... ամենը... իմ կեանքս փշրուեց... էլ ինչո՞ւ աղբել... ինչո՞ւ:

Նա կատաղաբար հարուածում էր ինքն իրեն:

Ոչ մի ցաւ, ոչ մի աղաղակ:

Գագանը զարթել էր նրանում:

Եւ այդ գագանը մահացու կերպով վիրաւորուած էր:

Կարօն բարձրացաւ տեղից և երերալով հագլարեց մի քանի քայլ և տապալուեց գետին:

Նա խրեց իւր երեսը հողի մէջ և սկսեց խուլ հեկեկալ:

Անցան ժամեր:

Վերայ հասաւ գիշերը:

Արդէն ցրտեց:

Բայց կարօն անշարժ պառկած էր գետնի վերայ:

Նրա ձայնը կտրուել էր:

Նա արթուն էր:

Նա անձայն ողբում էր իւր սև օրը և երբեմն երբեմն մոնչում էր, մոնչում էր գագանի նման:

Նրա հեկեկանքների խուլ ձայնն էր, որ ընդմիջում էր գիշերային խոր, կարծես մեռելային լուռթիւնը:

ԻՊ.

Մեծ-Ղարա... սա գիւղի տանուտէրը պատրաստուել էր որքան կարելի է ջքեղ և փառաւոր կատարել իւր հարսանիքը:

Ամբողջ գիւղը համարեա կանչուած էր:

Ամեն պատրաստութիւն տեսնուած էր:

Գինին, օղին, մատաղը, խորովածը—ամեն ինչ լինելու էր տանուտիրոջ հարսանիքին:

Ասում էին մինչև անգամ, որ Սարգիս աղան հրաւիրել է ն... քաղաքից մի քանի թափառական երաժիշտներ և զուռնաձիւներ:

— Որքան լաւ և ուրախ կը լինի, ասում էին միմեանց գեղջիւղիները, որքան կը պարենք:

— Դու ի՞նչ ես հագնելու... ո՞ր շորդ:

— Ես նոր եմ անել սուել... ինչ լաւ է... այ, կտեսնես:

—Նախանձում եմ քեզ... իսկ ես չունիմ ոչինչ հագնելու:

Այս և սրա նման խօսակցութիւններ կարելի էր լսել գիւղի ամեն անկիւնում: Ամենքը անհամբեր սպասում էին հարսանիքի օրին:

Հասաւ վերջապէս և նշանակած օրը:

Եկեղեցու զանգերը աւետեցին գիւղացիներուն այդ մասին:

Խուռն ամբօխը լցուել էր եկեղեցու բակը:

Աչքի էին ընկնում կանացի կարմիր, կանաչ, դեղին շորեր:

Սպասում էին հարսի և փեսայի գալստեան:

Ահա երևացին և նրանք:

Մաշօն այլանդակուած, սաստիկ սպիտակ երեսով, շրջապատուած իւր ընկերուհիներով, շքեղ զարդարած, դանդաղ քայլերով մտաւ ներս:

Սարգիսը նոր շորերը հագին՝ հպարտօրէն, աքաղաղի նման, գնում էր առաջ: Նրա իւղալի երեսը այս վերջի օրերս կարծես աւելի իւղոտել էր. նրա վերայ կարելի էր նշմարել մի անհուն երջանկութեան ժպիտ. Սարգիսը անչափ ուրախ էր: Այն վախը, որ երբեմն կար նրա սրտում, արդէն անցել էր: Նա հասաւ իւր նպատակին:

Ժամասացութիւնը սկսուեց: Քահանան արդէն կարդում էր պատշաճաւոր գլուխը Աւետարանից, երբ Մաշօն սաստիկ ճիշ արձակեց և գլորուեցաւ գետին: Նա ուշաթափ էր: Ամբօխը սկսեց տրանջալ. այդ վաս նշան էր:

Հարսին մի կերպ ուշքի բերին և խնդրելով Տէր-

Յսայուց մի կերպ շուտ աւարտել կարգումը, դուրս եկան եկեղեցուց:

Մաշօն Սարգսի կինն էր:

Ի՛ն.

Անցել էր երկու շաբաթ:

Կարօն այդ միջոցին համարեա տանը չէր ապրում:

Նա հեռանում էր դաշտը և ժամերով նստած այնտեղ մտածում էր: Ինչէ՞ր էին անցնում նրա ուղեղով... Աստուած գիտէ:

Նա չէր կարող մարսել այն դժբաղդութիւնը, որ հասել էր նրա գլխին:

Մաշօն, նրա ամենասիրելի Մաշօն—ուրիշին,— այդ միտքը գնդակի նման մտել էր նրա բորբոքուած ուղեղը և տանջում էր նրան: Մի ըոպէ անգամ այդ միտքը չէր տալիս նրան հանգիստ:

Հասնում էր գիշերը և Կարօն վերադառնում էր տուն:

Այնտեղ նա ոչ ոքի հետ չէր խօսում:

Միւս առաւօտ, վաղ, անլուայ նա կրկին գնում էր դաշտը, կրկին ամբողջ օրը մաշվում, տանջվում և գիշերը վերադառնում տուն: Անցնելով ամեն օր «ղաբաղջի» Ղուկասի օղատան առաջից, Կարօն զգում էր, թէ ինչպէս մի ոյժ մղում էր նրան այնտեղ, ցեխոտ, ցուրտ փողոցից դէպի այն տաք, լուսաւորած սենեակը, ուր լսվում էին ուրախ, անհոգ երգեր և բարձրաձայն ծիծաղ: Կարօն մի ըոպէ կանգնում էր մինչև անգամ օղատան դռների մօտ և յետոյ, կարծես սպանելով իւր

մէջ ցանկութիւնը, նա շաապով հեռանում էր այնտեղից:

Անցնում էին օրեր և Կարօն զգում էր ինչպէս այդ ցանկութիւնը օրէցօր սաստկանում էր իւր մէջ և դառնում էր պահանջ:

Մի մութ, ամպոտ գիշեր, երբ նա վերադառնում էր դաշտից, անձրևը սաստիկ թրջեց նրան ճանապարհին: Նա դեռ հասած չէր օդատան, երբ զգաց որ սաստիկ մրսել է. նա դողում էր. ատամները ակամայ խփվում էին միմեանց. նա կապուտկել էր ցրտից. իսկ այդ բոպէին փայլեց նրա աչքերի առաջ օդատան հիւրընկալ լոյսը և նա մտաւ ներս:

Սենեակում նստած էին մի քանի երիտասարդ գիւղացիներ. նրանք արդէն արբած էին:

— Ա՜... Կարօ... բարի եկար, հազար բարի, գիւմաւորեցին նրանք Կարօյին:

— Բարև, հազիւ պատասխանեց նա և նստելով մի սեղանի մօտ՝ պահանջեց օղի:

Ղուկասը դարմացած բերեց շիշը և նայեց նրա երեսին:

Կարօն չնկատեց անդամ նրան. նա առաւ շիշը և դողդոջուն ձեռներով, լցրեց իւր բաժակը և ազահութեամբ պարպեց նրան:

Երկրորդ և երրորդ բաժակը հետևեցին միմեանց:

Մի տաքութիւն փռուեցաւ նրա մարմնի ամբողջ կազմուածքի մէջ. այդ տաքութիւնը արագ անցնելով նրա շրթերով՝ հասաւ նրա գլխին: Շիշը համարեա պարապ էր:

— Ինչո՞ւ այդպէս հպարտացել ես, Կարօ, որ չես պատասխանում մեզ, հարցրեց մի գիւղացի, բարձրա-

նալով տեղից և լիտօրէն, յանդուզն նայեց նրա վերայ:

Կարօն նախ բարձրացրեց իւր ծանրացած կուպերը, լուռ նայեց գիւղացու երեսին և դառնալով Ղուկասին, պահանջեց երկրորդ շիշը:

— Օղի... խուստ ձայնով հրամայեց նա:

— Տեսէք... տեսէք... դա էլ մարդ է դառել, դարձաւ իւր ընկերներին գիւղացին, — խեղճ, ինչո՞վ ես պարծենում:

— Լո՛ւր... որոտաց Կարօյի ձայնը և նա պինդ սեղմեց իւր ձեռքերով սեղանի ծայրը:

Այդ բոպէին Ղուկասը բերեց օղին և վերջ տուեց խօսակցութեան: Կարօն սկսեց լուռ խմել այդ տաքացնող, թմրեցուցիչ ըմպելին: Նրա գլուխը աւելի ծանրացաւ, աչքերը ծանրութիւնից փակվում էին: Այդ միջոցին երիտասարդների խմբում բարձրացաւ մի ծիծաղ, Կարօն բարձրացրեց գլուխը և սկսեց մտիկ տալ. նրա ականջին հասաւ իւր անունը:

— Ի՞նչպէս ասացիր, Սանդրօ, ի՞նչպէս:

— Ասում եմ, որ այդ յիմարը իւր հարսին Սարգսին կին տուեց... երևի շատ է վաստակել, որ հպարտացել է:

Խօսքը Կարօյի մասին էր:

— Հա... հա... հա, լսուեց ամեն կողմից:

Կարօն հասկացաւ ամեն ինչ: Արիւնը խփեց նրա գլխին. նրա աչքերի առաջ երևացին կարմիր, կանաչ շրջանակներ:

— Խլեց Սարգիսը ձեռից էլի... չէ՞ք հասկանում, շարունակում էր Սանդրօն:

Կարօն վերկացաւ տեղից, առաւ աթոռը և քար-

շեց Սանդրոյի գլխին և ինքը երեւալով դուրս եկաւ օղեանից:

Ղուկասը կամենում էր խօսել փողի մասին, բայց տեսնելով նրա դրուժիւնը, թողեց իւր մտադրութիւնը: Գիշերուայ ցուրտ քամին խփեց Կարօյի ճակատին: Նա բացեց իւր աչքերը և սկսեց օդ ծծել:

— Խլեց էլի ձեռիցը, անդադար անցնում էր նրա բորբոքուած ուղեղով, խլեց էլի... և նա հեզնօրէն ժպտում էր: Մի ըոպէից յետոյ այդ ժպիտը փոխվում էր գազանական կատաղութեան և Կարօն սկսում էր խփել իւր գլխին: Արիւնը սաստիկ եռում էր նրանում:

Քամիի մոնչոցը հասնում էր նրա ախանջին, այդ մեղեդիի մէջ նա յայտնի լսեց իրեն տանջող խօսքերը:

— Խլեց էլի ձեռիցը, կարծես մլաւում էր քամին:

— Խլեց էլի... խլեց, կրկնում էր Կարօն:

Նա ինքն էլ չգիտէր ուր էր գնում, նա կորցրել էր տան ճանապարհը:

Մի քանի ըոպէից նա դուրս եկաւ հրապարակ: Անձրեւը դադարել էր և կազմել էր հրապարակում կեղտոտ լճակներ: Կարօն ուղղակի մտնում էր այդ լճակների մէջ, հազիւ դուրս էր գալիս անտանելի ցեխից և կրկին գնում էր: Նա յոգնած էր: Նրա մարմնի կէսը, գլխից սկսած քրտնած էր, իսկ միւս կէսը մէջքից մինչև ոտները արդէն սառել էին լճակների ջրերի մէջ և կարծես անզգայացել էին: Նա հազիւ շունչ էր առնում:

Վերջապէս նա կանգնեց մի տան առաջ:

Դա Սարգսի տունն էր: Կարօն ճանաչեց նրան:

— Խլեց... էլի... ձեռիցը, անցաւ նրա ուղեղով և

նա կատաղաբար նայեց տանուտիրոջ տանը և բակին, ուր բարձած էին յարդի և խոտի կոյտեր:

Մի միտք ծագեցաւ Կարօյի ուղեղի ամենահեռաւոր անկիւնում: Այդ միտքը ըոպէ առ ըոպէ պարզվում էր և գօրանում էր:

— Խլեց... հա... խլեց... տեսնենք դեռ... շնջաց նա և իջաւ Մահտեսի-Սարգսի բակը:

Այնտեղ ոչ ոք չկար:

Նա մօտեցաւ խոտերին:

Դողդոջուն ձեռով նա հանեց գրպանից մի բան և սկսեց քսել պատին:

Դա լուցկի էր:

Պատը թաց էր և ծծումբը չէր վառում:

Նա սկսեց քսել իւր շորերին:

Գիշերային մթութեան մէջ փայլեց մի փոքրիկ կապոյտ կրակ:

Լուցկին վառուեց:

— Խլեց... էլի... խլեց... անդադար կրկնում էին Կարօյի չորացած շրթունքները:

Նա մօտեցրեց լուցկին խոտին, որ զիգած էր տան մօտ և որի գագաթը հասնում էր տան յարդեայ կտուրին:

Խոտը մի քիչ թաց էր և լուցկին չ'վառած նրան՝ մարեց:

— Անէծք... շնջաց Կարօն և կրկին տարաւ իւր ձեռը գրպանին:

Կրկին գիշերուայ խաւարի մէջ փայլեց կապուտակ կրակը:

Կարօն կրակը մօտեցրեց խոտին:

Այս անգամ վերջինը սկսեց այրուիլ:

ամբոխի միջով:

Ամենքը շուարած էին:

— Ձիաւոր ուղարկեցէք քաղաք... թող ոստիկանապետին կանչէ. լսում էք, գուռում էր գիւղացիներին մէկը:

Կարօյի մայրը կարծես ցնորուած լինէր:

Նա նստել էր թաց գետնի վերայ և անձայն, լուռ լալիս էր:

Հրդեհը արդէն մարում էր. տեղ տեղ միայն յանկարծ երևում էին հրային բոցեր, որոնք բարձրանալով վեր, խփոյն ընկնում էին ցած, փշրուելով անհամար, փոքրիկ, կարմիր կայծերի:

Երկինքը սկսել էր կապուտել, երբ կապած Կարօյին տարին գէպի «վարչութիւն»:

Ճանապարհին նա կրկնում էր իւր— «Խլեց... էլի... ձեռիցը... խլեց» խորհրդաւոր խօսքերը:

Մի տարուց Կարօյի գործը քննվում էր Թագ... գի նահանգական դատարանում: Դանլիճը լիքն էր հանգիսականներով: Ամենքին զրաւեց այդ գործը, որ կրում էր իւր վերայ սիրահարական բնաւորութիւն: Ամբոխի համակրութիւնը դատապարտեալի կողմն էր: Ինքը Կարօն ըստ երեւոյթին հանգիստ էր: Նա սաստիկ փոխուել էր: Նա 10, 15 տարով ծերացել էր. նա կռացել էր և դիտում էր իւր ձեռները. նա չէր նայում ամբոխին. մինչդեռ հազարաւոր աչքեր կարծես կամենային կարդալ նրա երեսի վերայ նրա ոճրագործութեան ախուր պատմութիւնը: Դատախազը

խիստ էր գէպի Կարօն իւր ճառի մէջ:

Նա աշխատում էր այդ գործին տալ մի այնպիսի գոյն, որ մօտ լինէր անհնազանդութեան իւր գլխաւորին և կառավարութեան պաշտօնակատարին:

Փաստաբանը խօսեց մի ազդու ճառ:

Նա քննեց և պարզեց Կարօյի հոգեկան, ներքին աշխարհը և նկարագրեց նրա անբաղդ սիրոյ ախուր պատմութիւնը:

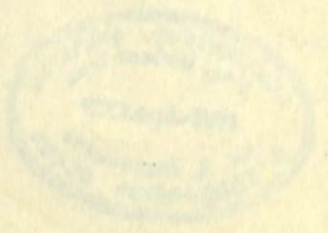
Դատաւորները մեղադրեցին Կարօյին:

Նա դատապարտուած էր ութ տարուայ տաժանակիր աշխատանքի:

Նա քշվում էր Սիբիր...

X 15 4.

15 —

11

« Ազգային գրադարան

NL0353318

49318